ISSN 0130-7037

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

5'90

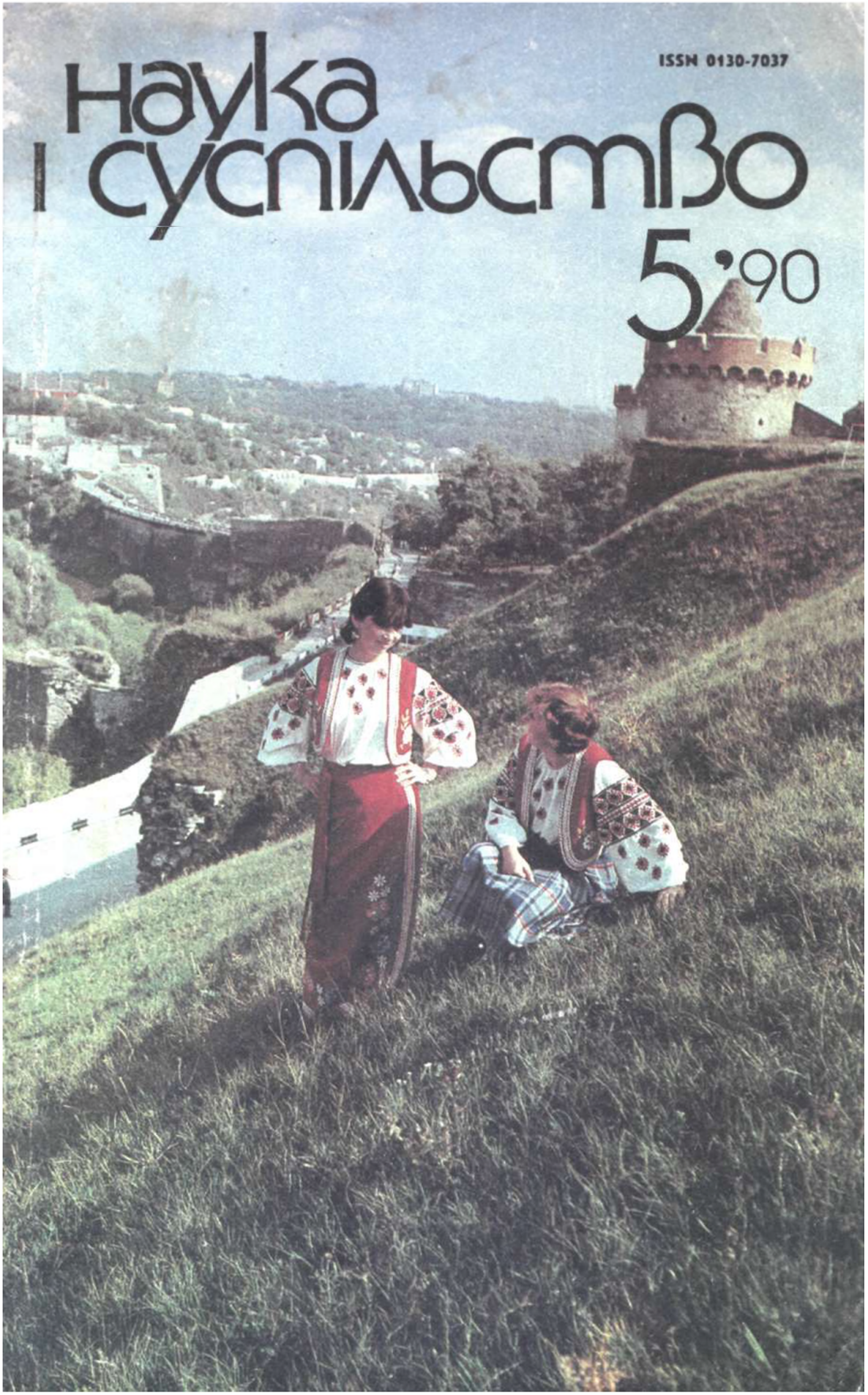

Академік
АН УРСР В. П. КУХАР:

— Без техніки суспільство безпорадне. Без знань і спеціалістів — техніка мертва. Але без соціальної організації, що забезпечує розумне застосування технології, економічний комплекс перетворюється на згубу для самого суспільства. Чорнобиль — гіркий приклад тому. Разом з іншими технологічними трагедіями Чорнобиль, сказати б, підірвав ізсередини весь науково-технічний прогрес.

Бесіду з віце-президентом АН УРСР Валерієм Павловичем Кухарем читайте на стор. 6.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ТРАВЕНЬ 1990

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

Щомісячний науково-популярний журнал товариства «Знання» Української РСР

Заснований у серпні 1923 року.

Видавництво «Радянська Україна» Київ.

© журнал «Наука і суспільство». 1990

У номері:

2 **Іде експеримент!**
РИБАЛЬЧЕНКО В. «БАЙДУЖА РІВНОВАГА». Про нове, невідоме раніше фізичне явище.

4 **Банк ідей**

6 **Не переступити поріг. Альтернатива**
ВІД БУРХЛИВИХ ОВАЦІЙ — ДО ТВЕРЕЗИХ РОЗДУМІВ. Як гуманізувати науково-технічний прогрес. Бесіда нашого кореспондента з віце-президентом АН УРСР В. П. Кухарем.

10 ТАБАЧНИК Д. ЦІНА ПЕРЕМОГИ. Знане й незнане про Велику Вітчизняну війну.

14 **Україна і українці**
БАНЦЕР В. ТАМ, НА БЕРЕГАХ БАЛТИКИ...
32 ДАНИЛЮК А. ПОДОЛЯНИ

16 **Конкурс-вікторина «Перемога».** Другий тур.

17 **Мозаїка планети**

18 **Проекти. Загадки. Гіпотези**
МОРОЗ Ф. ДРУГА СУТЬ ЛЮДИНИ. Про НЛО, дипольність нашого організму, космічних прибульців та інші чудеса.

23, 65 **Резонанс**

23 **Книги**

24 УЛЬЯНОВСЬКИЙ В. ЛЖЕДМИТРІЙ І НА УКРАЇНІ

36 ОНУФРІЄНКО І. СОЦІОНІКА

40 **Національна символіка України**
СЕРГІЙЧУК В. ТРИЗУБ

42 **«Гіперболоїд»**

46 **Мистецький словничок**

48 **Біля домашнього вогнища**

51 ГАМРЕЦЬКИЙ Ю. ТАК ВІДРОДЖУВАЛАСЯ НАЦІЯ. Слово до читача книги В. Винниченка «Відродження нації».

53 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

63 **Листи і відповіді**

67 ПОПОВИЧ М. КНИГА, ВІДКРИТА ДЛЯ ВСІХ

68 БІБЛІЯ. ГЛАВИ З «НОВОГО ЗАВІТУ»

71 **Доброго вам здоров'я.** Поради професора Ф. І. Мамчура.

73 ЖОВНОРУК В. ЯГУАР ЗАВІТАВ ОПІВНОЧІ. Фантастичне оповідання.

81 **Рендзю**

84 **«Сміхофразотрон»**

86 **Під знаком зодіаку.** БЛИЗНЯТА

87 **З гороскопу друїдів**

«Байдужа рівновага»

Те, що випало спостерігати в одній з лабораторій Інституту металофізики Академії наук УРСР у Києві, вражало: маленький диск діаметром у кілька міліметрів, що чимось нагадував хокейну шайбу, висів у просторі без будь-якої опори...

Розпочалася демонстрація цього досліду з того, що в кювету налили безбарвну прозору рідину, над поверхнею якої одразу ж почав клубочитися димок випарувань. Рідина кипіла, хоча під кюветою не було ніякого нагрівача: то була не вода, а рідкий азот. Як відомо, у звичайних умовах азот — газ, а в зрідженому стані він кипить при мінус 195,8 градуса за Цельсієм.

Директор інституту і керівник наукового відділу академік АН УРСР В. В. Немошкаленко поклав до кювети плоске кільце з радіальним щільовим розрізом. Діаметр зовнішньої окружності цього кільця — кілька сантиметрів, а внутрішнього отвору — міліметрів п'ять. Потім Володимир Володимирович пластиковим пінцетом (металевий тут не годився, бо метали добре проводять тепло) взяв зі столу крихітний темний диск і, піднісши до кювети, випустив його точно над внутрішнім отвором кільця. Я очікував, що, підкоряючись закону всесвітнього тяжіння, міні-шайба впаде. Проте нічого такого не сталося: вона, мов зачарована, нерухомо зависла у парі рідкого азоту.

Тут учений попередив мене, що найцікавіше і найважливіше — ще попереду. Кінчиком пінцета Немошкаленко пересунув завислу в просторі шайбочку трохи нижче — і вона знову завмерла там, де їй дали спокій. І так, раз у раз переміщуючи маленький диск то вгору, то донизу, знаходили для нього нове місце — причому не тільки над отвором у кільці, а й під ним, і навіть усередині отвору — і всюди диск демонстрував дивну байдужість до сили тяжіння, зависаючи нерухомо у кожній із запропонованих йому точок. Потім, нахиляючи кювету, виводили кільце, що лежало в ній, з горизонтального положення — і на 20, і на 30 градусів, але і при таких нахилах загадкове зависання зберігалося (це видно на фотокадрах, де фізики зафіксували окремі моменти експерименту).

— Маленька шайбочка,— то самарій-кобальтовий постійний магніт,— говорить Володимир Володимирович. — А кільце виготовлене із складної металооксидної кераміки, до якої разом з киснем входять ітрій, барій та мідь. Коли з допомогою рідкого азоту охолоджують це керамічне кільце, воно стає надпровідником (нагадаю, що так називають матеріали, здатні за певних умов повністю втрачати електричний опір). Завдяки взаємодії надпровідника (кільця) з магнітним полем постійного магніту — отієї шайбочки — відбувається виштовхування її з надпровідника, яке врівноважується деякими іншими силами. Внаслідок цього і настає стан «байдужої рівноваги».

Треба обов'язково наголосити на дуже істотній деталі: керамічний матеріал, з якого зроблене кільце,— це не звичайний низькотемпературний надпровідник, а так званий ВТНП, що розшифровується як «високотемпературний надпровідник». Принагідно зазначимо, що поняття про низькі і високі температури у повсякденному житті і у фізиці — аж ніяк не одне і те ж. Фізики називають низькотемпературною зону поблизу абсолютного нуля за шкалою Кельвіна. А він, цей абсолютний нуль, при переведенні на звичнішу для більшості людей шкалу Цельсія, дорівнює приблизно мінус 273 градусам, поряд з чим «азотна» температура (близько мінус 196 градусів Цельсія) здається вельми високою.

Фізики — і теоретики, і експериментатори — давно мріяли про високотемпературну надпровідність. При цьому кожен градус віддалення від абсолютного нуля давався їм з неймовірними труднощами — використовуючи сполуки ніобію, ванадію і германію, вдалося відсунути температурний рубіж надпровідності лише на два з половиною десятки градусів.

Аж ось у 1986 році у фізиці стався «вибух», який гучною луною озвався у лабораторіях багатьох країн: у Швейцарії було одержано високотемпературну надпровідність. А потім неначе греблю прорвало — у різних куточках планети, у тому числі в СРСР, США, Японії тощо

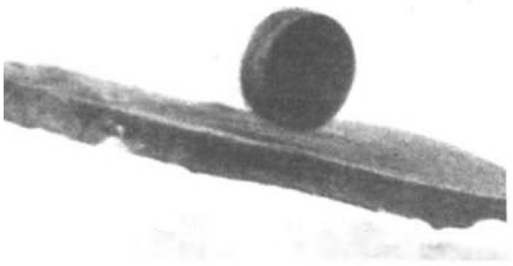

В лабораторії Інституту металофізики АН УРСР демонструється зафіксоване і досліджене тут нове фізичне явище «байдужої рівноваги».

високотемпературної надпровідності вдалося досягти на різних за складом матеріалах (до речі, теоретично цю можливість ще у 1964-му передбачили американець В. Літтл та радянський фізик академік В. Л. Гінзбург).

Тепер надпровідність, скажімо, при мінус 150 градусах Цельсія вже не здається неймовірною. Для одержання високотемпературних надпровідників використовуються різні складові окисли у вигляді кристалів, плівок, шаруватих та інших структур.

— Вивчення високотемпературної надпровідності,— продовжує Немошкаленко,— ведеться й у нашому інституті. Під час цих досліджень нам і вдалося зафіксувати таке незвичне фізичне явище, яке ви щойно бачили в лабораторії.

— А чим же воно,— запитую,— відрізняється від відомого ще з 30-х років ефекту Мейсснера? Від популярної «труни Магомета»?

— Демонструючи нове явище,— відповідає Володимир Володимирович,— я не випадково звернув вашу увагу на особливості поведінки магнітного диска під час переміщення його по вертикалі. При згаданому вами ефекті Мейсснера (також пов'язаному із витісненням магнітного поля з металевого провідника, коли той стає надпровідним) магніт зависає над надпровідником в якійсь одній точці — саме там, де маса магніту врівноважується виштовхувальною силою. Колись цей ефект ліг в основу демонстраційного досліду «труна Магомета», який згодом став у фізиці хрестоматійним, а невтаємничених ошелешував: магніт, немов легендарна труна пророка Магомета, висів у просторі, вражаючи уяву тих, хто не знав про особливості надпровідності. Так от, повторюю, в тому ефекті Мейсснера точка зависання — одна-єдина: ні вище, ні нижче нічого подібного не спостерігається. У нас же магніт зависає скрізь, поміж верхньою (над високотемпературним надпровідником) і нижньою (під ним) точками — в інтервалі, який ми і назвали зоною «байдужої рівноваги».

Перше повідомлення про нове фізичне явище (як згодом з'ясувалося — перше у світі) з'явилося у «Металофізиці» — науково-теоретичному журналі Відділення фізики та астрономії Академії наук УРСР. Ученим відоме правило наукових журналів — у кінці надрукованого матеріалу проставляється й дата одержання його редакцією: пріоритет завжди високо цінується у світі науки. Наші журнали, на жаль, не можуть похвалитися особливою оперативністю. Але тут вдалося випустити новину в світ досить швидко. Потім виявилося, що поспішали недаремно: публікація в нашій «Металофізиці» нехай і не набагато, а все ж випередила повідомлення американських учених про виявлене ними аналогічне явище. Зрозуміло, фізики двох країн одержали свої результати незалежно одні від інших, однак відрадно, що першість залишилася за радянськими науковцями.

Згодом київські вчені варіювали експеримент: у парах рідкого азоту над високотемпературним надпровідником вони «підвішували» не лише магнітний диск, а й магнітну кульку, магнітну фольгу тощо. Під час дослідів застосовували надпровідне кільце як з радіальним розрізом, так і без цієї щілини. На підставі досліджень було дано теоретичне обгрунтування нового явища.

Авторів цієї роботи — п'ятеро: академік АН УРСР В. В. Немошкаленко (керівник), доктор фізико-математичних наук М. О. Іванов, кандидати фізико-математичних наук Б. Г. Нікітін та Ю. Г. Погорєлов, кандидат технічних наук Г. О. Клименко.

Хоча вивчення досі невідомого фізичного явища належить до сфери фундаментальної науки, однак тут справа не обмежується одержанням нових теоретичних знань про таємниці природи.

Адже свого часу і «труна Магомета» сприймалася лише як іграшка і забава фізиків. А згодом теоретичні принципи, покладені в основу цього ефекту, почали привертати увагу практиків — наприклад, тих, хто розробляє поїзди на магнітній подушці.

Результати подальшого грунтовного вивчення нового явища «байдужої рівноваги» сприятимуть розвиткові фізики високотемпературної надпровідності, прискорять прикладні розробки у цій галузі науки. Не виключено, що це приведе до технічного втілення заповітної мрії про передачу електроенергії на великі відстані без втрат, до розв'язання інших актуальних завдань у різних галузях техніки.

Вадим РИБАЛЬЧЕНКО.

Шановна редакція! Прошу опублікувати статтю «Чи можливий вічний двигун!» В ній ставиться під сумнів неможливість створення вічного двигуна другого роду. Щоб довести це, необхідно провести експериментальні дослідження, які допоможуть підвищити точність перевірки другого начала термодинаміки. Передбачити результат цих експериментів неможливо. Історія науки знає чимало таких прикладів. Наслідком запропонованих досліджень може бути одне з двох: або друге начало термодинаміки точно підтвердиться, або вдасться довести, що невелике порушення його можливе.

Оскільки створення вічного двигуна змогло б розв'язати актуальні енергетичні, екологічні та й багато інших проблем, то, на мою думку, експериментальні дослідження слід провести. Тому й доцільно опублікувати статтю.

Павло НАГОРНИЙ,
інженер.

Чи можливий вічний двигун?

Немає ніяких сумнівів у тому, що згідно із законом збереження енергії вічний двигун першого роду неможливий. Неможливість же вічного двигуна другого роду, як ми покажемо, сумнівна.

Вічний двигун другого роду неможливий згідно з другим началом термодинаміки. Останнє вперше в історії сформулював Р. Клаузіус. За його формулюванням теплота сама собою не може переходити від менш нагрітих тіл до більш нагрітих. Із цього випливає, що в будь-якій термодинамічній системі в стані термодинамічної рівноваги, що характеризується відсутністю потоків тепла, всі тіла однаково нагріті, тобто мають однакову температуру, що означає рівність нулю градієнта температури.

За термодинамічної рівноваги відмінний від нуля градієнт температури можливий за двох умов. Перша: розподіл молекул за швидкостями має відрізнятися від розподілу Максвела. Друга: на молекули повинні діяти сили, які приведуть до градієнта концентрації молекул, що відрізняється від нуля.

Розглянемо просту термодинамічну систему, а точніше, дуже розріджений одноатомний газ, який перебуває в гравітаційному полі. Вважатимемо, що молекули газу не зіштовхуються між собою, а лише з твердою плоскою нескінченною поверхнею, до якої спрямована сила тяжіння. Біля цієї поверхні, тобто на нульовій висоті, за термодинамічної рівноваги в газі буде якийсь розподіл молекул за швидкостями $F_0(v)$, середня кінетична енергія E_0 і температура T_0. На відстані h від цієї поверхні, тобто на такій висоті в газі молекули розподіляться за швидкістю $F(v)$, що однозначно визначається розподілом $F_0(v)$, середня кінетична енергія молекул E і температура T. Припустимо, що незалежно від розподілу молекул за швидкостями середня кінетична енергія молекул прямо пропорційна температурі:

$$E = 3kT/2, \qquad (1)$$

де k — постійна Больцмана.

Якщо розподіл $F_0(v)$ максвелівський, то розподіл молекул не залежить від висоти, тобто $F(v)=F_0(v)$. При цьому очевидно: $E = E_0$ і, звідси $T = T_0$, тобто градієнт температури дорівнює нулю, що узгоджується з другим началом термодинаміки. Якщо ж у середньому за часом, тобто без врахування флуктуацій, розподіл $F_0(v)$ не максвелівський, то $F(v) \neq F_0(v)$, $E \neq E_0$ і отже, $T \neq T_0$, градієнт температури не дорівнює нулю. В цьому випадку матимемо нефлуктуаційне порушення другого начала термодинаміки.

Розглянемо випадок, коли швидкість усіх молекул газу на нульовій висоті однакова. При цьому із закону збереження енергії випливає, що

$$E = E_0 - mgh, \qquad (2)$$

де m — маса молекули, g — прискорення вільного падіння.

Із (1) і (2) рівнянь маємо:

$$T = T_0 - 2mgh/(3k), \qquad (3)$$

$$(T_0 - T)/h = 2mg/(3k) \qquad (4)$$

Із (3) рівняння випливає, що на висоті $H = 3kT_0/(2mg)$ температура рівна нулю.

Якщо, наприклад $T_0 = 300$К, $m = 5 \cdot 10^{-26}$ кг (така маса молекули азоту), $g = 10$м/с^2 (таке прискорення на поверхні Землі), то $H = 12$ км, градієнт температури $(T_0 - T)/h = 0{,}02$ к/м.

Звичайно, такого випадку, коли на нульовій висоті швидкості всіх молекул газу однакові, тобто коли рівноважний розподіл швидкостей незбіжний відрізняється від розподілу Максвела, не може бути насправді, бо не може бути великого нефлуктуаційного порушення другого начала термодинаміки. Експеримент по перевірці того, чи є рівноважний розподіл швидкостей максвелівським, ставились неодноразово. Ці експерименти (вони описуються в підручнику, не довели, що рівноважний розподіл швидкостей точно максвелівський. Тому питання про невелику відмінність, отже, і про мале нефлуктуаційне порушення другого начала термодинаміки відкрите. Якщо насправді має місце невелика відмінність рівноважного розподілу швидкостей від розподілу Максвела, то градієнт температури буде набагато менший від градієнта (4). В таких умовах побудувати вічний двигун другого роду неможливо.

При одній і тій самій відмінності рівноважного розподілу швидкостей від розподілу Максвела градієнт температури зростає із збільшенням діючих на молекули сил. Тому доцільно замінити слабкі гравітаційні сили на значно більші міжмолекулярні у міжфазній області співіснування фаз, що характеризуються фазовим переходом першого роду. При переході однієї молекули, наприклад, із води в пару при температурі 300°К потенційна енергія збільшиться на величину $\sim 10^{-19}$Дж. Товщина міжфазної області становить кілька атомних розмірів, тобто $\sim 10^{-9}$м. Це значить, що на молекулу води в міжфазній області в середньо-

му діє сила $\sim 10^{-10}$ Н, що на 14 порядків (!) більше за силу $mg \sim 10^{-24}$ Н. Якщо в термодинамічній рівновазі різниця температур фаз $\sim 10^{-4}$ К (у всьому діапазоні температур фаз неможливість такої різниці експериментально не доведена), то в міжфазній області градієнт температури дуже великий: $\sim 10^{6}$ К/м! Якщо такі перепади температур фаз наявні і якщо їх можна складати (дізнатися, чи виконуються ці умови, можна тільки за допомогою експериментів), то за термодинамічної рівноваги можна одержати велику різницю температур і на її основі побудувати вічний двигун другого роду. Отже, сумнівною є не тільки неможливість малого нефлуктуаційного порушення другого начала термодинаміки, але й неможливість вічного двигуна другого роду.

Зазначу, що в стані нерівноваги під час кипіння рідини має місце стрибок, а не безперервна зміна температури між фазами. Наприклад, під час кипіння води при переході з води до пари стрибок температури $\sim 0{,}4$ К. Тобто, перепади температур фаз можливі.

Нове амплуа скловати

Скловату, не придатну для утеплення стелі, можна використовувати по-іншому. Якщо глиняний розчин додати у скловату і на ньому збудувати кам'яний будинок, у кімнатах і без інтенсивного опалення буде тепло. Як виявилося, скловата — чудовий теплоізолятор.

Недаремно ж на Україні з незапам'ятних часів будували і нині будують часом у сільській місцевості будинки з глинобитними стінами. Для цього замішують глину з великою кількістю соломи. Солома пустотіла, отже повітря, котре міститься в ній, є ізолятором, що стримує проникнення холоду. В таких будинках узимку завжди тепліше, ніж у цегляних, збудованих на складному бетонному або вапняному розчині.

Леонід КОНДРАЦЬКИЙ,
Миколаївська область,
Березанський район,
смт Березанка.

Як обійтися без зайвого насіння

У сільськогосподарському виробництві дуже багато невиробничих витрат поглинає вирощування овочевих (і не тільки таких!) культур. Витрати в основному пов'язані з формуванням щільності посівів. Насіння висівається з величезним запасом (а коштує воно недешево), потім сходи треба проріджувати і т. д.

Пропоную сконструювати сівалку для точного висівання насіння згідно з вимогами агротехніки кожної культури. Природно, для цього потрібний ще й агрегат для підготовки насіння. На змащену клеєм (який у грунті має правити за добриво для рослин) стрічку з допомогою дозатора через певний інтервал (для кожної культури свій) наноситься насіння, і вона намотується на бобину (як кіноплівка). Стрічку треба також робити з матеріалу, який правив би за добриво, поки рослина не почне живитися з допомогою коріння.

Попереду стрічки має бути культиваторна лапа, яка ритиме міні-траншею для стрічки з насінням. Позаду — така сама, тільки без п'яти — для засипання траншеї. А слідом за нею — коток для ущільнення грунту. Привід для розмотування бобин із стрічкою — від коліс сівалки.

Вигода має бути багатогранною — економія насіння, коштів на вирощування зайвого насіння. Адже у справжнього хазяїна кожна насінина на рахунку. Крім того, виключається така трудомістка операція, як проріджування сходів. До того ж, дружні міцні сходи забиватимуть бур'яни, будуть стійкими до хвороб і шкідників, отже зросте врожайність культур. Разом з підготовкою бобин можна проводити комплексну передпосівну обробку насіння ультразвуком, ультрафіолетом, магнітним полем.

Віктор КУЛИК.

ст. Михалівка
Шаргородського р-ну
Вінницької області.

Категорично незгодний!

У вашому журналі № 1 за 1990 р. прочитав статтю «біолога» А. Кучеренка «Чистити зуби — шкідливо». За цією ж логікою можна б стверджувати, що й випити 100 г горілки нікому не зашкодить. Адже такі вислови чуємо майже повсякденно.

Приклад наведу такий: років 15 тому мої ясна почали кровоточити і осідати. Я звернувся до стоматологів. Прийняв курс лікування. Півроку все було гаразд, а далі повторилось те ж саме. Я задумався: як же чищу зуби? Чищу, як і більшість, вранці перед сніданком. Значить, чищу лише для «галочки», бо тут же знову вони забруднюються їжею. З того часу почав чистити після вечері, після сніданку, а по можливості — після обіду полоскав. Нечищеними зуби були між обідом і вечерею. За кілька днів ясна перестали кровоточити, більш не осідають. Зуби, правда, полатаними, зберіг по сьогодні майже всі. За ці 15 років не більше двох разів звертався до зубних лікарів. Так що, шановний Аркадій Кучеренко, з вами категорично незгодний. Зовсім нерозумно порівнювати людей з тваринами. Адже тварини живуть у 5—10 разів менше від людини і відразу гинуть, коли втратили зуби,— стають жертвою хижаків. Останніх убивають люди, коли вони стають слабими. Для зубів шкідливі вироби з цукру, куріння та алкоголь. Є ще ряд інших факторів, які від нас не залежать і ми не здатні захистити себе від їх впливу.

Ярослав ЛАБА.

м. Львів.

Від бурхливих овацій— до тверезих роздумів

Віру у науково-технічний прогрес підірвав Чорнобиль. Небезпека «мирного атому», гігантських технологічних комплексів та підприємств буквально зависла над людством. Екологічні мітинги, демонстрації протесту прокотилися країною. Асоціація «Зелений світ» з'являється буквально скрізь, де виникає бодай найменша загроза навколишньому середовищу. Люди прагнуть відвернути небезпеку. Але як це зробити?

Адже сьогодні ми не можемо закрити всі атомні електростанції, шкідливі підприємства, позбутися разом усіх екологічно небезпечних технологій. Бо ж потрібні і енергія, і метал, і хімія. Як же гуманізувати науково-технічний процес?

З проханням висвітлити деякі аспекти цієї проблеми редакція звернулася до віце-президента АН УРСР Валерія Павловича КУХАРЯ. Бесіду вела редактор відділу Нінель Сукманська.

Н. Сукманська. Валерію Павловичу, в чому, на вашу думку, полягає урок Чорнобиля саме для вчених, для дальшого розвитку науково-технічного прогресу?

В. Кухар. Для багатьох чорнобильська аварія стала технологічним стресом. У тому числі й для спеціалістів, інженерів, учених. Багато хто вперше поглянув на результати своєї діяльності — громіздкі технологічні комплекси з найскладнішою технікою, у надійності яких, як найвеличнішого сплаву досягнень і досконалості, навіть не сумнівалися,— з нових позицій, з позицій технологічної безпеки та ризику. Світ поступово йшов до цього, але до певного моменту наче й не думав про деякі межі концентрації технологій та руйнівні наслідки техніки, створеної людиною для мирної творчої праці. Супертанкери і розливи нафти на величезних територіях, хімічні комплекси і трагедія жителів Бхопала, руйнівні аварії під час транспортування різних хімікатів, аеробуси і трагічні технічні несправності в авіації, що забирають життя сотень людей за лічені секунди. Трагедія з пасажирами двох поїздів на Уралі — також наслідок і технологічної безтурботності, і недооцінки небезпеки великого нафтопроводу.

Чорнобильська та інші аварії обернулися зворотним боком науково-технічної революції. Ми довго перебували у полоні її соціальних благ, не помічали чи не хотіли помічати протиріч. З одного боку, впровадження результатів науково-технічної думки у практику вкрай потрібне для економічного та соціального розвитку суспільства. З іншого — ці ж самі досягнення стають причиною серйозних негативних наслідків. Існує думка, що ці дві грані можливих наслідків науково-технічного прогресу перебувають у прямій залежності. Бо разом із збільшеннями масштабів та складності нововведень зростає як позитивний ефект для суспільства, так і збитки, яких завдають суб'єктивні й недалекоглядні рішення, пов'язані з використанням науково-технічних досягнень. Чорнобиль підтвердив цю думку.

Н. Сукманська. То який тут вихід? Адже нинішнє суспільство навряд чи може обійтися без техніки.

В. Кухар. Без техніки суспільство безпорадне. Без знань і спеціалістів — техніка мертва. Але без соціальної організації, що забезпечує розумне застосування технології, економічний комплекс перетворюється на згубу для самого суспільства. Чорнобиль — гіркий приклад тому. Разом з іншими технологічними трагедіями Чорнобиль, сказати б, підірвав ізсередини весь науково-технічний прогрес.

Н. Сукманська. Валерію Павловичу, ви наголосили на необхідності створення соціальної організації, яка забезпечила б розумне застосування технологій. Але ж така організація має бути незалежною від уряду і відомчих амбіцій. Як ви ставитеся до створення незалежної асоціації вчених?

В. Кухар. Наука має бути незалежною від держави у сфері своїх інтересів. Потрібен вільний науковий пошук. Щоб бути хорошим радником, учений має почуватися незалежно. Скрізь, в усіх країнах державні органи оплачують науку. Та в розвинутих капіталістичних країнах думка вчених не залежить од відомчих інтересів — остаточне рішення виробляється в процесі дискусії.

Якщо наш уряд спиратиметься на ідеї розкріпачення учених, лише тоді усі рішення будуть правильними. І в цій справі у нас уже є досвід: космос та ядерна зброя. У цих двох галузях уряд довіряв ученим, і тут ми досягли найвищих результатів.

Загалом же вчені, як і всі ми,— діти адміністративно-бюрократичної системи. Але так було не завжди. Якщо звернемося до історії російської дореволюційної науки, то одразу пригадаємо Д. І. Менделєєва. Він був радником уряду з питань техніки. І навіть уявити важко, що такий великий учений міг обстоювати інтереси якоїсь групи людей.

А Келдиш, Вавілов, які очолювали Академію наук СРСР?.. Видатні вчені завжди були особистостями. Їм ніхто й ніколи не міг нав'язати якесь рішення. Тим більше, вони не відстоювали суто відомчі інтереси...

Н. Сукманська. Особистість у науці — тема невичерпна і складна. Людина взагалі — найуразливіша ланка у світі техніки. Дуже часто аварії трапляються саме через її неправильні дії...

В. Кухар. За даними покійного академіка В. Легасова, 60 процентів аварій відбулося через помилки технічного персоналу.

Нам треба визначити стратегію ставлення до людини, яка володіє і керує технікою. Сучасна найскладніша техніка надійно працюватиме лише в руках висококваліфікованих спеціалістів. Інакше вона одразу перетвориться на дуже небезпечний об'єкт. Але самої тільки високої кваліфікації оператору такого виробництва, як атомна станція або цех, де випускаються небезпечні хімікати, в наш час замало. Важлива і дисципліна, і вміння блискавично оволодіти складною ситуацією, проаналізувати свої дії і зробити прогноз наслідків. Тобто, крім

професійних знань, треба відповідати ще й певним психологічним критеріям.

Сучасна земна техніка, пов'язана з підвищеним ризиком, потребує своїх земних космонавтів та пілотів, до яких завжди ставилися жорсткі вимоги. Треба організувати й комфортні умови праці, а надто на відповідальних ланках, що дало б змогу знизити стресові й психологічні навантаження на персонал. Біля пульта сучасної техніки має стояти високоморальна людина, що чітко усвідомлює відповідальність перед суспільством за наслідки своїх неправильних дій чи розгубленість у критичні хвилини. Додаткові матеріальні витрати на підготовку, тренінг і забезпечення необхідних умов операторам абсолютно виправдані, бо відповідають інтересам суспільства.

Н. Сукманська. Але висококваліфікований оператор має керувати першокласною технікою, бо інакше його кваліфікація — зайва розкіш.

В. Кухар. Так, щодо техніки теж треба виробити певну стратегію. Слід не лише забезпечити якусь надійність у момент її створення, а й переглядати ці критерії в процесі експлуатації, роблячи їх дедалі жорсткішими і вносячи нові вдосконалення для збільшення безпеки. Все це дорого коштує, так само, як і всі природоохоронні заходи. Але суспільство змушене йти на це і має вимагати цього: витрати на усунення наслідків аварій будуть і є набагато більшими. Надійність обходиться дешевше — це підтверджують реальні події. Протиріччя, які виникають між підприємством, котрому невигідні заходи по збільшенню безпеки, і суспільством, якому це доконче потрібно, можна зрештою усунути. Потрібна лише широка інформованість, вимогливість і певні матеріальні витрати за рахунок суспільних фондів.

Новий підхід полягає в тому, щоб домогтися розробки ідеології, технології та техніки, а також інструкцій для дій в умовах максимально можливих аварій. Проектуючи особливо небезпечні виробництва, треба програвати такі собі сценарії виникнення, розвитку і наслідків зривів. На їх підставі необхідно розробити оптимальні заходи й техніку для зниження соціальних збитків від аварії. Підготувати «пакети» інструкцій для персоналу на випадок аварійних ситуацій. Ці заходи також пов'язані з істотними витратами суспільства, які часом сягають вартості самого технологічного об'єкта. Вже будуються захисні ковпаки над атомними енергоблоками, цехи дезактивації, додаткові місткості для зливання й перекачування небезпечних хімікатів. Щоб відвернути величезну соціальну шкоду, суспільство повинне йти на такі затрати. Якщо воно вважає, що переваги у справі створення певного підприємства більші, ніж додаткові витрати на зниження потенційного ризику, то приймає позитивне рішення. У противному разі суспільство не приймає технологію і вимагає іншої, безпечнішої.

Мабуть, ми найближчим часом не раз зустрінемося з такою ситуацією — відмовою від будівництва об'єктів з особливо небезпечною технологією. Вже й нині певні верстви населення ведуть боротьбу з шкідливими підприємствами. Вихід тут лиш один — відкласти реалізацію проектів доти, доки не будуть розв'язані питання надійності і безпеки об'єкта. Треба йти на це свідомо.

Ще один важливий урок, який підніс наш Чорнобиль,— урок географії. Вже не раз мовилося про те, що вибір місця для будівництва особливо небезпечних об'єктів визначає і розмір потенційного суспільного ризику. В Чорнобилі ця небезпека полягала у тому, що атомну станцію збудували на березі річки Прип'ять, котра через десяток кілометрів впадає в Дніпро — основне джерело водопостачання України. Його воду п'є близько двох третин населення республіки. Таким чином, забруднення бассейну Прип'ять—Дніпро ставить під загрозу нормальне водопостачання багатьох міст, великих південних регіонів із зрошуваним землеробством.

Н. Сукманська. У зв'язку з цим як ви уявляєте майбутнє Чорнобильської АЕС?

В. Кухар. Її треба закривати. І чим швидше, тим краще для всіх.

Аварії й катастрофи, які сталися в різних районах світу, підтверджують значущість географічного фактора під час будівництва небезпечного об'єкта. Прагнення деяких технологів поєднати в одному регіоні кілька енергонасичених небезпечних підприємств начебто обіцяє зниження витрат, оскільки повніше використовуються енергоносії. Але, з іншого боку, аварія на одному виробництві в цьому промисловому кущі часто призводить до ланцюгової реакції аварій, наслідки яких важко передбачити.

Н. Сукманська: Чи існують підрахунки,— якщо не в нас у країні, то хоча б за кордоном,— які визначають межі концентрації великих виробництв на певній одиниці площі?

В. Кухар. Обчислено гранично припустимі викиди для підприємств. А про такі, як ви запитуєте, я не чув. Тим часом вони конче потрібні. Бо далеко не завжди можна розміщувати поруч два підприємства.

Н. Сукманська. Скажімо, в Запоріжжі поруч з тепловою електростанцією збу-

дували АЕС. Тепер кислотні дощі тут забезпечені.

А. Кухар. А недавня аварія в Горлівці? Довелося зупинити і завод, і закрити по суті шахту.

Отже, при розміщенні небезпечних об'єктів слід враховувати весь комплекс геолого-гідролого-географічних умов. Їх будівництву мають передувати глибокі й всебічні геоекологічні дослідження. Незалежна і всебічна експертиза з балансом переваг та ризику — також необхідний елемент сучасної технічної політики суспільства. Нам слід перейти від бурхливих овацій останньому досягненню техніки до тверезих роздумів, коли і як реалізувати його.

Н. Сукманська. А чи можливе таке взагалі: екологічно чистий науково-технічний прогрес? Гуманний НТП? Чи то лише наша мрія? Хіба може бути безвідходним виробництво?

В. Кухар. Ми маємо створити маловідходні технології, бо інакше нам не вижити. Згідно з другим законом термодинаміки одержання кожного продукту має давати якісь відходи. Але вони мають бути мінімальними. І безпечними. Це дуже складна річ, але можлива. За винятком ядерних відходів АЕС.

Є ще один шлях — створювати з відходів такий продукт, який можна десь використати. Приміром, CO_2 може прислужитися в органічному синтезі, асимілюватися рослинами.

Н. Сукманська. А тепло? Від нього куди подітися?

В. Кухар. І низькотемпературне тепло нам згодиться. Для теплиць, приміром, для опалення будинків. До речі, в теплицях краще вирощувати рослини, ніж у відкритому грунті. Тут легше боротися і з шкідниками, і зручніше підживлювати. Нам потрібна ціла програма по використанню низькотемпературного тепла.

Але передусім маємо змінити свою ідеологію гігантоманії. У нас все величезне — підприємства, господарства, моря, електростанції. І до чого ж це призвело? Адже планета у нас невелика, і ресурси її обмежені. Ми в цьому переконалися на прикладі з водою, котрої вже скрізь бракує. Ми маємо економно використовувати те, що дає нам природа. Скажімо, наша країна видобуває з-під землі 10 мільярдів твердого матеріалу, а використовуємо при цьому лише 10 процентів. Решта йде у відвали. Тим часом Франція утилізує 30—40 процентів видобутої сировини, а Японія ще більше.

Видобуваючи залізну руду, вугілля, ми вилучаємо й породу. Вона може бути чудовим будівельним матеріалом. Так само, як і мартенівські шлаки, завали яких є на кожному металургійному заводі. Шляховики із задоволенням взяли б їх. Але металургійні підприємства правлять за ці відходи, що захаращують їхні ж території, таку ціну, котра не вигідна шляховикам. От і лежать вони мертвим вантажем.

Коли за кордоном розпочалася нафтова криза, всі країни знизили енергоємність національного продукту. У нас же вона набагато вища, ніж в усіх розвинутих країнах. Бо ми прагнули зовсім іншого ідеалу — «мы не должны ждать милостей от природы». Час уже схаменутися, раціонально використовувати те, що маємо.

Якщо, скажімо, електростанція продаватиме і енергію, і шлаки, і тверді часточки, які нині звітрюються разом з димом, лиш тоді вона буде екологічно чистим підприємством...

Маю сказати, що вся наша академія нині активно працює на екологію. Інститут кібернетики АН УРСР запропонував банк даних з моніторингу — системи контролю за станом навколишнього середовища. Фізики — датчики, що контролюють його стан. Географи вивчають забруднення грунту, зміни ландшафту. Матеріалознавці розв'язують проблему раціонального використання матеріалів, подовження строку їх служби, заміни металу полімерами і т. д. І багато, багато інших. Буквально всі академічні заклади кинулися рятувати природу.

Наша республіка перебуває на порозі величезної реконструкції своєї промисловості. Ми маємо відмовитися від частини важкої індустрії і перейти на наукомісткі технології. Треба будувати нові підприємства, які базуватимуться на нових технологіях.

Скажімо, в Японії скрізь запроваджено безперервну розливку сталі, яка народилася у нашій країні. Ми ж її фактично не маємо. Більше того, у Запоріжжі, приміром, відмовляються мартени замінювати конверторами. А Японія мартенів уже давно позбулася.

Ми випускаємо найбільшу кількість металу в світі, і нам же його бракує. Ми видобуваємо найбільше нафти, а сидимо без бензину. Ми не звикли йти в ногу з науково-технічним прогресом. Він для нас — мов той журавель у небі.

Ми опинилися біля дірявого корита, з якого треба зробити космічний корабель. Та виходу немає: корито тече, воду носити в ньому не можна. Потрібне нове...

Ціна перемоги

Велика Вітчизняна — знана і незнана

Останнім часом, і ви, мабуть, з цим погодитесь, однією з найпомітніших ознак суттєвих змін у суспільній свідомості став величезний інтерес до вітчизняної історії, і передовсім до її складних, трагічних сторінок, до періодів і фактів, про які ми знали не всю правду або які протягом десятиріч ретушувалися, перекручувалися, прикрашалися.

Серед недостатньо вивчених — і роки Великої Вітчизняної — роки святі й героїчні, роки жертвенні й трагічні, кожен день, кожну годину яких оплачено тисячами людських життів.

Пам'ять про події Великої Вітчизняної живе незагойною раною у серцях співвітчизників, генетично передається від покоління до покоління. І ніколи ми не забудемо, як мільйони радянських людей відстояли у всесвітній борні право своїх нащадків жити під чистим небом, пишатися ратною славою своїх батьків. І ніколи не підуть з пам'яті ті чотири роки, що стали мірилом патріотизму радянських людей, стійкості і мужності воїнів і трударів, які довели світові незборимість прагнення народів нашої Вітчизни жити ідеалами справедливості й гуманізму.

Ми вивчаємо історію цієї останньої війни у школі, з літературних джерел, кіно. Але, як не дивно, саме в історії Великої Вітчизняної, про яку написано тисячі монографій і мільйони статей, про яку згадано у безлічі мемуарів, все ще лишаються і «білі плями», і штучні міфи, вигадані за часів «великого кормчого», іноді — навіть за його власними рецептами. Міфи в історії, тим більше — у воєнній, вже завдали чималих збитків суспільству, перекручуючи, перевертаючи історичну свідомість цілих поколінь. Їх розвінчання — надзвичайно болісний процес, просто-таки хірургічний, бо зачіпає за живе і мільйони учасників війни — свідків тих подій, і мільйони їхніх нащадків, сприймається ще й як руйнування найсвятіших ідеалів. Але правда — то першооснова історії і, на мій погляд, не завдасть шкоди.

Тож спробуймо, бодай конспективно, перелічити проблеми історії Великої Вітчизняної війни, над якими сьогодні найактивніше працюють фахівці, вивчення яких вимагатиме найбільших зусиль істориків, розкриття всіх скарбниць закритих і досі архівів, залучення величезної кількості нових документальних джерел. Це — історія підготовки війни і історія Червоної Армії 30-х років, які слід розглядати з урахуванням гітлерівсько-сталінського пакту 1939 року та масового винищення десятків тисяч радянських військових, починаючи з кінця 1936-го; малодосліджений перший, найважчий період Великої Вітчизняної з червня 1941-го по листопад 1942-го років. Особливої уваги вимага-

ють: питання про евакуацію 1941-го року, про її реальну ціну й значущість; питання про сталінські репресії, спрямовані проти цілих народів під час війни і проти вищих військових керівників улітку сорок першого. А хіба все вже з'ясовано в історії партизанського руху і підпілля, скажімо, на Україні? Абсолютно занедбаною лишається й історична персоналістика, коли навіть у Радянській воєнній енциклопедії у 8-ми томах не наводяться бодай коротенькі біографічні відомості про 36 процентів командуючих арміями.

Так само майже нічого не знаємо ми про діяльність колабораціоністських військових та політичних утворень і формувань на території СРСР. З різних, здебільшого кон'юнктурних міркувань, в історичній літературі ще й досі не висвітлено питання про те, чим займалися, на яких ділянках перебували у воєнні роки вищі керівники країни — члени Політбюро ЦК ВКП(б) і вищі керівники республіки — члени Політбюро ЦК КП(б)У, за що, приміром, стали Героями Соціалістичної Праці у 1943 році Л. П. Берія і В. М. Молотов. І досі не опубліковано десятки найважливіших, цілеспрямованих документів і постанов ЦК ВКП(б), Ставки Верховного Головнокомандування, листування між Сталіним і командуючими фронтами, яке наочно продемонструвало б воєнну «компетентність» Сталіна.

А хіба стала вже предметом серйозного, неупередженого аналізу проблема військовополонених, так само як і насильницьке вивезення мільйонів жителів України та Білорусії до фашистського рейху у 1941—1944 роках? Запитання ці множаться і множаться.

Тож почати розмову про правду війни треба, мабуть, з найганебнішого міфа.

Всі ми ще зі шкільної лави знаємо: війна почалася так важко і страшно, так криваво й невдало, почалася розгромом радянських військ західних прикордонних округів тому, що Німеччина напала несподівано і мала величезний технічний потенціал та чисельну перевагу, «примусивши працювати на себе всю окуповану Європу». Знайомі слова? Ними ми вже сорок п'ять років пояснюємо всі наші невдачі, втрати, відступи, катастрофи 1941-го. Але факти спростовують сталінські міфи і про раптовість — то було звичайне невігластво і короткозорість радянського вищого керівництва, небажання поставитися з довірою до розвідки і дипломатів, до тієї інформації, що надходила з різних джерел. Та й не існувало ніякої чисельної та технічної переваги вермахту на початку війни.

За німецькими та нашими даними на кордоні з СРСР було зосереджено 152 німецькі дивізії, з них — 141 для безпосередньої участі в плані «Барбаросса», інші — для «підтримання порядку» і поповнення та відпочинку дислокувались у Румунії, Угорщині, Польщі, Фінляндії. Існувало ще 29 дивізій сателітів рейху, які мали значно нижчу боєздатність, ніж радянські війська, й були слабо підготовлені та вкрай погано озброєні. Всього ж гітлерівські війська — всі разом мали 5,5 мільйона чоловік, 48 тисяч гармат та мінометів, 2800 танків, 5 тисяч літаків. Треба зазначити, що для удару по СРСР, згідно з планом «Барбаросса», блок залучав близько трьох мільйонів чоловік з відповідною кількістю бойової техніки. Причому наші сановні, титуловані історики дуже неохоче згадують, що половина, навіть трохи більше, всіх танків та літаків гітлерівського блоку старі, часто — трофейні чехословацькі або польські. Танків нових типів противник мав лише 1,5 тисячі, а літаків — менш як 3,5 тисячі.

Що ж мали радянські війська? А в нас на західному кордоні було зосереджено більше трьох мільйонів солдатів, близько 100 тисяч гармат та мінометів, понад 12 тисяч танків, з них 1861 — найновіших «КВ» та «Т-34», які не мали аналогів у гітлерівців, близько 18 тисяч літаків, з них 3700 нових типів. Так хто кому поступався у силі?

Лише з січня 1939 року по червень 1941-го Червона Армія одержала понад 7 тисяч нових танків! А на Україні співвідношення сил Червоної Армії та військ противника було на 22 червня на нашу користь таке: людей 1,3:1, гармат 1,4:1, легких танків 5:1, середніх і важких танків 3,6:1, літаків 2,5:1. Повторюю: на нашу користь! Усі ж теоретики й практики військового мистецтва вважають, що для ведення успішних оборонних дій достатньо сил утричі менших, ніж їх має противник, який веде стратегічний наступ. Тобто сил у Червоної Армії було більш ніж достатньо, і не лише для оборони. Вже одне просте зіставлення кількох цифр цілком руйнує міф про величезну перевагу гітлерівців.

Щоб закамуфлювати провал 1941 року і знадобилися історичні міфи і псевдоісторичні, псевдотеоретичні розробки про завжди несприятливий початок воєн для мирних держав-неагресорів. Цю нісенітницю Сталін, щоб якось приховати власну бездарність у військових питаннях, вигадав сам і виклав у листі 1949 року воєнному історикові генералу Є. А. Разіну.

Серед найважливіших, нерозв'язаних проблем історії війни — сумне питання про втрати народів Радянського Союзу

у роки Великої Вітчизняної. Нині вже достеменно відомо, що майже вся офіційна статистика часів сталінщини — сфальсифікована. І найменше церемонилася вона з підрахунками того, що якнайменше важило для вождів — з підрахунками людських втрат.

«Казав мені Ю. Г., якого я зустрів на вулиці біля Кінокомітету, що за даними, які вже є в розпорядженні уряду, «УКРАЇНА ВТРАТИЛА ЗА ЧАС ВІЙНИ ТРИНАДЦЯТЬ МІЛЬЙОНІВ ЧОЛОВІК. І СЕ ЩЕ, ТАК БИ МОВИТИ, З ОПТИМІСТИЧНОЮ НЕТОЧНІСТЮ». Себто, коли ми додамо мільйонів два-три, то навряд чи помилимось... А народження ввійде в норму хіба що у 1950 році»,— ці слова зі щоденника О. П. Довженка.

...Страшні, трагічні рядки, у яких я дозволив собі виділити два коротеньких речення, датовані письменником 6 листопада 1945 року. Цифри, що й казати, моторошні, але як визначитися — може вони лише художнє перебільшення великого митця чи відгук тих пліток, що переказували Довженку? Може цифри ці не варті уваги? Адже відомо всім: країна втратила у Великій Вітчизняній війні понад 20 мільйонів людських життів, то як сталося, що на Україну, котра мала трохи більше п'ятої частини довоєнного населення Радянського Союзу, припадало 65 процентів усіх людських втрат?

Фальсифікацію людських утрат почав особисто Сталін ще під час війни. Так, скажімо, у своїй промові 6 листопада 1941 року, присвяченій 24-й річниці Великого Жовтня, він заявив перед усім світом, що німці з початку війни втратили у боях понад 4 мільйони, а наші втрати за цей же період не досягли й 850 тисяч чоловік. І ця брехня довгий час видавалася за офіційну статистику державних органів, за підрахунки Ставки Верховного Головнокомандування, хоча й не мала під собою ніяких підстав: зараз уже відомо, що лише протягом сорок першого року Червона Армія втратила тільки полоненими та тими, хто пропав без вісті, близько чотирьох (!) мільйонів. Тож нині наші історики змушені для з'ясування справжньої картини втрат народу звертатися до вкрай педантичної німецької військової статистики. А вона, справді, майже зразкова.

Наприклад, втрати вермахту регулярно фіксувалися в усіх частинах та з'єднаннях. Звідти всі зведені дані зосереджувалися у начальника Генерального штабу генерал-полковника Ф. Гальдера, котрий ретельно занотовував їх у своєму службовому щоденнику. І немає підстав не довіряти цим цифрам — їх фіксував Гальдер не для звітності чи публікації, а виключно для власних службових потреб, бо вони межували іноді з дуже різкими, навіть небезпечними оцінками дій Гітлера та інших вождів третього рейху. Ось що записав Гальдер 6 квітня 1942 року: «Втрати з 22.06.1941 року по 31.03.1942 року. Поранено — 23 541 офіцер, 799 389 — унтер-офіцерів та рядових; вбито 8828 офіцерів, унтер-офіцерів та рядових — 225553; пропало без вісті — офіцерів 855, унтер-офіцерів та рядових 51665. Всього втрачено 33224 офіцери, 1074607 унтер-офіцерів та рядових. Загальні втрати сухопутних військ на Сході становлять 1107830, або 34,6 процента їхньої середньої чисельності (3,2 мільйони чоловік)».

Порівняйте зі сталінськими «чотирма мільйонами». І це не на початок листопада сорок першого, як повідомив Сталін, а на початок квітня сорок другого. А замість наших 850 тисяч, вигаданих «вождем», втрати радянських військ лише за сорок перший становлять, за даними радянської військової статистики, вбитими — близько мільйона, пораненими — 4 мільйони, полоненими та тими, що пропали без вісті,— ще 4 мільйони. Разом — 9 мільйонів чоловік.

Це лише один приклад фальсифікації. А скільки населення втратила Україна за всі роки? Необхідно відразу ж зазначити що, по-перше, достовірні цифри і методи підрахунків зараз лише створюються, визначаються вченими і тому не є остаточними, по-друге, ці цифри настільки величезні, настільки жахливі, що свідомість не здатна їх сприйняти. Моторошно навіть уявити собі реальну кількість загиблих, реальність цих цифр узагалі. Тим більше, що майже півстоліття їх ретельно приховували від народу. Навіть провідні воєнні історики у 1989 році змушені були відверто зізнатися, що у нас і досі немає остаточно перевірених даних про втрати у роки Великої Вітчизняної війни, немає також єдиної, науково обгрунтованої методики підрахунків. І всі ті втрати, що називалися у промовах і доповідях Сталіна, Молотова, Хрущова та інших наших державних керманичів не просто недостовірні, а здебільшого, свідомо фальсифіковані. Це ж стосується і «підсумкової» брежнєвської цифри — 20 мільйонів загиблих. Під нею немає ані підрахунків, ані досліджень.

Хрестоматійно відомо за всіма офіційними виданнями (інших раніше не існувало) з історії Великої Вітчизняної війни на Україні, що в 1941—1945 роках загинув кожний шостий житель України. Цю цифру закріпили, канонізували і подають усі енциклопедії, енциклопедичні довідники, монографії, підручники, всі без винятку, де йдеться про втрати нашого народу.

Тепер про самі цифри. Населення України становило у 1940 році (за тодішньою статистикою) 41,3 мільйона чоловік. Довоєнний стійкий приріст населення щороку сягав (по Україні) трохи менше 2 процентів усього населення. Таким чином, напередодні Великої Вітчизняної війни на території Української РСР проживало близько 42 мільйонів чоловік. Якщо вірити офіційним даним, то загинув кожний шостий — це 7 мільйонів чоловік.

О. П. Довженко твердить, що Україна втратила 13 мільйонів живих душ. Якій же цифрі вірити?

Щоб відповісти на це запитання, давайте спершу проаналізуємо дуже коротенько статистику втрат у цілому по всій країні. Є офіційна цифра — загинуло понад 20 мільйонів (хоча, я не розумію, як можна рахувати людські життя з приблизною точністю мільйон туди, мільйон сюди? І скільки це «понад двадцять мільйонів» — двадцять один чи тридцять один?). Але факти говорять інше: в 1940 році населення Радянського Союзу становило 194,1 мільйони чоловік, а у 1946 році, коли на світ з'явилася велика кількість «дітей перемоги» — лише 167 мільйонів. І це при щорічному довоєнному високому прирості, який становив десь 3,7—3,85 мільйона чоловік на рік! І це при тому, що до складу країни увійшло, разом з населенням, чимало значних територій! І це при тому, що людей в країні у 1945 році було значно менше — не було ще «дітей перемоги» але, на жаль точна кількість населення країни на момент року перемоги не відома. О. П. Довженко вважав, що відновлення народжуваності і чисельності населення «ввійде в норму хіба лише в 1950 році». Тут він помилився — лише в 1955 році вдалося «виповзти» на довоєнний рівень населення — в країні жило 194,4 мільйони чоловік. При врятуванні країни від війни, від катастрофи початкового періоду, при збереженні нормальних темпів розвитку економіки, збереженні нормального приросту населення ми б уже на початку 1946 року мали, за аналізом учених, понад 213 мільйонів чоловік. Понад 213, а не 167 мільйонів.

Щоб не дістати звинувачень в упередженості, в очорнительстві, процитую двох серйозних московських учених — істориків війни. Доктор історичних наук, професор М. Кирсанов: «Війна обійшлася нам разом з непрямими втратами у 46 мільйонів чоловік»; кандидат історичних наук, відомий військовий архівіст Ю. Геллер: «Загальна кількість наших втрат (армії та мирного населення) — понад 46 мільйонів. Тобто ми втратили ЧВЕРТЬ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ. З них — 22 мільйони солдатів, або майже 12 процентів усього населення».

Можна порівняти цифри:

Втрати за часів Великої Вітчизняної війни: СРСР — 46 млн. (справжня чисельність), 20 млн. (фальсифікована); Україна — ? млн. (справжня чисельність), 7 млн. (фальсифікована).

Якщо розв'язати це страшне рівняння, то замість знаку запитання доведеться проставити цифру 16. Зрозуміло, що всі ці обчислення приблизні, але в їх основу закладені достатньо достовірні цифри. Пригадуєте Довженкове — «тринадцять мільйонів людей з оптимістичною неточністю»?

...Запропоновані читачам роздуми — це лише спроба зробити крок до істини. Спроба осягнути масштаби тієї, без перебільшення, вселенської, генетичної катастрофи, яка через бездарне керівництво, підлу тиранію, спіткала народи нашої Батьківщини. Знати правду, знати ціну рік та морів народної крові, якими сталінщина, керуючись імперським девізом «переможців не судять», вела війну, здобувала перемогу, вважаю, необхідно. І якщо московські історики вже знають страшну правду про 46 мільйонів втрачених душ, про те, що обірвалося життя четвертої частини населення країни, то чому в нашій республіці й досі навіть не вдалися до спроби розвінчати сталінські міфи, видобути діаманти правди?

Пригадую пісню з чудового кінофільма «Білоруський вокзал»: «А нынче нам нужна одна победа, Одна на всех — мы за ценой не постоим...»

За ціною, справді не стояли — 25 процентів у країні. А на Україні? Якщо орієнтуватися на жахливу цифру 16, вийде значно більше...

Кажуть, що у переможців рани гояться швидше, що видужують вони легше. Не знаю. Мені випало побувати у Німеччині — і у Західній, і у Східній. Я бачив, як у кого гоїлися рани — у німців, котрі протягом усієї другої світової війни втратили вбитими близько 3-х мільйонів чоловік на всіх фронтах, і як гоїлися вони у нас, переможців, у країні, де тридцять років людське життя не було варте нічого...

І все-таки брали Берлін наші, радянські люди. До нього дійшли дорогами війни комуністи і безпартійні, росіяни і білоруси, українці і грузини, узбеки і латиші. У біду потрапила вся радянська земля, і вони захистили її. Вони перемогли. І ціну цієї Перемоги нам зараз треба збагнути...

Дмитро ТАБАЧНИК.

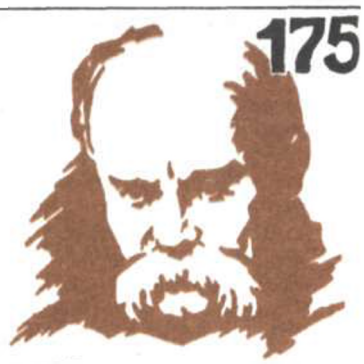

СВЯТКУВАННЯ
В ТАЛЛІННІ

KUTSE ЗАПРОШЕННЯ

Там, на берегах Балтики...

Час від часу у затишному двоповерховому будинку № 18 по вулиці Суур Клоострі, що притулився прямісінько під фортечним муром Старого Таллінна, чути українську мову, лунають українські пісні. Звідки в Естонії українці! Яка доля — зла чи добра — закинула їх на берег свинцево-холодної Балтики!

І взагалі, що ми знаємо про українську діаспору в інших республіках СРСР? Практично нічого, за винятком цифри — майже 6 000 000 українців живуть в інших республіках Радянського Союзу. Ми більше знаємо про життя співвітчизників у далеких Канаді, Аргентині й Австралії, ніж у Росії, Казахстані, Середній Азії, Закавказзі чи Прибалтиці. Забули ми про них.

Отак без підтримки з України, без розуміння їхніх проблем в місцях замешкання і забували люди рідну мову й культуру.

Та, на щастя, не всі зреклися мови й звичаїв предків, хоч як важко їм велося. Саме ці люди стали ініціаторами створення українських громад у різних куточках СРСР.

Так було й у Таллінні у вересні 1988 року, коли згуртувалася ініціативна група, а вже 26 листопада відбулися установчі збори української громади Таллінського регіону, де живуть понад 10 000 українців. Щоправда, в Українське земляцтво Естонії (УЗЕст) — таку назву прибрала нова організація — вступило тоді лише півтисячі чоловік. А всього в півторамільйонній Естонії живе близько 50 000 українців.

Залишимо на деякий час «організаційні питання» і повернімося до вже поставленого на початку запитання.

Перші випадки міграції з України в Естонію були зумовлені славою і значенням Тартуського (Дерптського) університету — чи не найпрогресивнішого вищого навчального закладу в тодішній Росії. Багато українців навчалося тут, живучи серед естонців, вивчаючи їхню мову, культуру.

Першим відомим діячем української культури, чиє життя і праця пов'язані з Естонією, був відомий історик, фольклорист і етнограф Микола Васильович Закревський (1805—1871). У 1826 році він уперше приїхав до Дерпта (колишня назва Тарту) і вступив до юридичного факультету університету. 1831 року пішов працювати вчителем російської мови в м. Пийде, а з 1834 — в Ревелі (Таллінні) викладав російську мову, історію та географію в німецькій гімназії. Перебуваючи далеко від рідної землі, М. В. Закревський не зраджує української культури та історичної науки. 1836 року в Таллінні виходить друком «Очерк истории города Киева». Але вчений ще десять років продовжував працювати над цією темою і 1846 року, не маючи коштів на видання розширеного дослідження, передає рукопис «Летописи и описания города Киева» Петербурзькій Публічній бібліотеці. Окремою книжкою праця виходила двічі по тому — у 1858 і 1868 роках.

1840 року М. В. Закревський починає вивчати український фольклор. Робота тривала майже 20 років і завершилася виданням книги «Старосвітський бандурист».

Серед друзів Т. Шевченка було багато випускників Дерптського університету. Зокрема, Микола Іванович Гулак (1822—1899), відомий педагог і вчений, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Сам Кобзар, як свідчать сучасники, недовгий час 1842 року перебував

у Ревелі на лікуванні після того, як захворів на кораблі по дорозі до Стокгольма.

Починаючи з 1830 року, кількість українців, що навчаються в Дерптському університеті, зростає. Ясна річ, це не могло не викликати інтересу естонців до української культури. То ж невипадково, що першим перекладом зі слов'янських мов на естонську стає «Козачка» Марко Вовчок. Зробила цей почин 1869 року видатна естонська поетеса Л. Койдула, назвавши оповідання у своїй інтерпретації «Олеся». Дослідники вважають, що твір перекладено з мови-посередника, найвірогідніше — з німецької, найпоширенішої тоді в Естонії. Та це був лише початок. Надалі особливо багато перекладали естонською Івана Франка.

Тривалий час про присутність українців на естонській землі нагадували переважно культурологічні фактори. А від 1920 року і аж до входження Естонії в Радянський Союз 1940 року і ці контакти практично завмерли. Достеменно не відомо, чи існували українські організації в Естонській республіці. Щоправда, молодий учений Роман Горбань серйозно досліджував питання про українсько-естонські культурні зв'язки, але 1 грудня 1989 року сліпий випадок — автомобільна катастрофа — забрав його з життя. Залишилися зібрані ним матеріали, написані заготовки статей. Можливо, серед них є нові факти про спілкування двох народів, про внесок наших співвітчизників у культуру та громадське життя Естонії, і ми коли-небудь побачимо їх опублікованими або розвинутими у працях інших дослідників.

Напередодні війни до Естонії прибуло багато військовослужбовців із сім'ями, серед них — чимало українців. Перше десятиліття по війні приїздили, як правило, направлені на партійно-політичну роботу. Зрозуміло, що в той час про формування якоїсь організованої української громади не могло бути й мови...

У 1956 році відчинилися ворота ГУЛАГу. Багато колишніх в'язнів-українців, не маючи змоги повернутися на Україну через обмеження у прописці, подалися до Прибалтики, забравши з батьківщини сім'ї. Кілька тисяч з них оселилося в Естонії...

По-різному склалися долі цих людей. На репетиції українського хору в Таллінні мені пощастило зустрітися з жінкою непростої, але характерної для більшості з того покоління українських емігрантів долі. Мирославу Василівну Юріссаар (Бучко) заарештували ще школяркою за те, що відвідувала шкільний гурток по вивченню історії України. Стандартне звинувачення в націоналізмі — і роки мордовських таборів. А звідти приїхала до Естонії, вийшла заміж. І чоловіка, і дочок, і внуків навчила української мови, прищепила повагу до культури рідного народу. Сама ж досконало опанувала естонську. Коли виник УЗЕст, одразу ж відгукнулася, принісши на збори вірш, який став гімном української громади.

Нас кинула доля далеко від нашої
неньки-землі,
І жити без неї нелегко, і тут ми не зовсім свої.
Приспів

Не забудем, друзі, хто ми, чиї діти.
Хай земляцтва українські розцвітуть, мов
квіти.

Надійну і дружну громаду ми створим
в Естонському краю,
Розділим і горе, і радість, покличем
всіх друзів в сім'ю

Так станем в когорту єдину,
Хай дух наш, мов сонце летить,
Живи, дорога Україно,
І краще майбутнє твори.

...Люди збиралися сім'ями, розмовляли, співали, підтримуючи у такий спосіб пам'ять про рідну землю, культуру, передаючи дітям материнську мову. І прикро було, що Україна не пам'ятає про своїх дітей, насильно відірваних від неї.

Третя хвиля української еміграції в Естонію — робітнича — прокотилася з 1975 по 1982 роки. Йшло велике будівництво олімпійських об'єктів. Потрібні були будівельники, монтажники, інші спеціалісти. Приїхало багато молоді, яка пізніше поприводила своїх літніх батьків, бабусь, щоб доглядали малечу. Ось так і назбиралося тих 50 тисяч.

З 1979 року дедалі частіше звичайні зустрічі друзів-земляків перетворювалися на дискусії про українську культуру, майбутнє громади. З цих розмов і починався УЗЕст. До земляцтва прийшли й ті, хто вже призабув мову і прагнув либонь почути рідне слово, повернутися до нього.

Подібні організації виникли і в інших містах Естонії — Тарту, Пильва, Пярну, Кохтла-Ярве. Об'єднує їх не лише федеративний принцип громади, а й спільна підтримка прогресивних змін на Україні та в Естонії, співробітництво всіх українських товариств у сфері культури й освіти.

Досить непростою була на той час ситуація в Естонії. Насамперед — політична. Протистояння Народного фронту та Інтерруху на рівні трудових колективів стало досить відчутним. Багато інтеррухівців (а серед них немало «паспортних» українців — і рядових членів, і серед керівництва) вважало членів національно-культурних товариств, людей, які намагалися не лише зберегти рідну мову, але й перейнятися турботами корінного населення, відступниками від інтерна-

ціоналістських принципів. Це не могло не позначитися негативно на кількісному складі організованих земляцтв, і насамперед — українського.

Культурний фонд республіки надав тимчасовий притулок, але всі справи доводиться вирішувати самотужки. Ці труднощі лише загартували українську громаду, поглибили усвідомлення: потрібно тісно згуртуватися, шукати шляхів інтеграції в естонське суспільство, але при цьому не втрачати національної приналежності. Поступово українська громада здобула авторитет серед органів влади і організацій республіки.

Та з України так і не надійшло жодної підтримки, хоча про існування громади тут знають давно: вона стала колективним членом Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Особливо прикро було відчувати цю відірваність під час святкування Днів Старого Міста, коли кожному національно-культурному товариству виділявся один день. Мали такий день і українці. То була єдина громада, до якої в її день не приїхали ні діячі культури, ні письменники з материнської землі. Але виступи самодіяльних артистів, ансамблю «Відлуння» та дитячих співаків дістали високу оцінку таллінців. На майдані до хору вливалися люди інших національностей, яким до вподоби була українська пісня, і навіть намагалися підспівувати.

Витримавши іспит на вулицях Старого Таллінна, ансамбль «Відлуння», який, до речі, виконує й естонські та російські пісні, вирішив взяти участь у фестивалі «Червона рута». З Чернівців естонські українці повернулися сповнені незабутніх вражень.

Та це — святкові моменти у житті громади. А от що робити, щоб не втратити мову і культуру, передати їх своїм дітям, онукам? Потрібна школа — справедливо вирішили узестівці.

Непросто було зібрати дітей, але незабаром відкрили недільну школу. Планують перетворити її на звичайну середню протягом двох років. За направленням естонського Міністерства культури приїдуть молоді члени громади вчитися в педагогічні вузи України, щоб повернутися україномовними вчителями і вчити дітей у Таллінні, Пярну, Тарту, Кохтла-Ярве...

Крім того УЗЕст заявив про себе й україномовною передачею по естонському радіо, випуском власного друкованого органу. Самотужки — важко. Тож українська громада організовує заходи спільно з білоруським та російським культурними товариствами.

...Позаду різдвяні свята, друге, з часу заснування УЗЕсту, святкування Шевченківських днів. А попереду — безліч справ.

Звичайно, Естонія — не Канада чи Австралія. Таких національних культурних традицій, пам'яток української культури не знайти. Але на берегах Балтики живуть наші співвітчизники, відірвані від рідної землі десятиліттями, а то й народжені там. Вони зберегли мову і пісню, і це дає їм відчуття власної повноцінності, духовного зв'язку з материнською землею.

Володимир БАНЦЕР.

Для тих, хто захоче добрим словом або ділом підтримати наших співвітчизників з Естонії, повідомляємо адресу земляцтва: 200035, Таллинн-35, Ыйсмяэ 77-14, Борославу Кулику; расчетный счет 700064 ОПЕРУ ЭРБ Жилсоцбанка г. Таллинна, код 781017.

Конкурс-вікторина «Перемога»

Нагадуємо: нинішній конкурс-вікторина присвячений історії Великої Вітчизняної війни. Він проходить у п'ять турів. Журі конкурсу очолює доктор історичних наук С. В. Кульчицький.

А тепер запитання другого туру:

1. Традиції народного ополчення сягають глибини століть. Що ви знаєте про цей рух за часів Великої Вітчизняної війни?

2. Кого з радянських воєначальників називають маршалом двох народів? Чому? Що вам відомо про долю цієї людини?

3. «Потсдамська декларація» — один з важливих актів II світової війни. Що ви знаєте про неї? Коли Радянський Союз приєднався до цієї декларації і які, відповідно, взяв зобов'язання?

Відповіді надсилайте на адресу журналу не пізніше 30-го числа наступного після виходу журналу місяця. На конверті зробіть позначку «Конкурс».

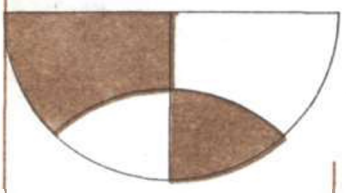

НАДУВНИЙ ТРАМВАЙ

Він відтворює в натуральну величину ті, що рухаються в Нанті і Греноблі (Франція). Його довжина 14 метрів, надувається трамвай за три хвилини, важить майже 100 кілограмів і вміщується у великій валізі. Створив його Жан-Луї Весро і демонструє в містах департаменту Сен-Сен-Дені, щоб переконати населення в перевагах цього транспортного засобу.

НАЙДАВНІША ГЕОЛОГІЧНА КАРТА

Її складено в Єгипті приблизно 1150 року до нової ери (за часів правління фараона Рамзеса IV). Недавно двоє геологів з університету в місті Толідо (штат Огайо, США) порівняли її з реальною місцевістю, зображеною на ній. На папірусі, який нині зберігається у Турінському музеї, нанесене пересохле річище поміж гір пустельної області на схід від Нілу. Топографічні структури, на думку геологів, можна розрізнити і в наш час. Про те, що карту можна вважати геологічною, свідчать різні кольори на ній — червоний, чорний, брунатний і білий, що дає змогу розпізнати, наприклад, гранітні наноси. На папірусі позначені також рудники і каменоломні.

ТОСТ НА ЧЕСТЬ НЕПТУНА

Розбивання пляшки шампанського об борт корабля перед спуском на воду — традиція порівняно нова. Колись цей обряд мав релігійний зміст: треба було умилостивити богів.

Ставлення вікінгів до корабля межувало з культом. Вони вірили, що після хрещення корабель живе власним життям, і тому дотримувалися жорстокого ритуалу, який вимагав крові — в жертву приносили життя людини. До кіля прив'язували раба або військовополоненого і при спуску на воду судно розчавлювало жертву. Християнство поклало край цьому ритуалові, але древні звичаї повністю не зникли. Норвежці, нащадки вікінгів, відмовились од людської крові, але прив'язували до кіля жертовного козла.

В Англії суднам надавали великих привілеїв — як військовим, так і торговельним. В англійській мові всі неживі предмети — середнього роду, лише корабель персоніфіковано, він — жіночого роду. Пишні церемонії при спуску суден на воду виникли ще за часів Тюдорів. Для їх хрещення використовували найкращі старі вина, а «хрещений батько» призначався королем, і посада його була довічною. Коли корабель був уже на воді, «хрещений батько» виходив на капітанський місток і там виголошував тост. Решту вина він виливав на всі чотири сторони світу, а посудину з кількома краплями на дні жбурляв у воду — богові Нептуну. Так забезпечувалося милосердя богів.

Після цього рибалки піднімали посудину, випивали рештки вина, а саму її продавали на базарі. Тож адміралтейство дійшло висновку, що Нептунові досить тільки тосту на його честь, а жбурляти в море срібний посуд не слід.

Довго ніхто не міг вигадати нічого нового. Корабели та власники суден не бажали порушувати традицію, яка нібито гарантувала щасливу долю. Лише у XVIII віці церемоніал вдосконалили: об корму корабля розбивалася пляшка вина, але це було привілеєм тільки чоловіків. Лише 1911 року англійський принц-регент зробив виняток для своїх сестер.

Багато чого цікавого траплялося під час хрещення кораблів. Так, одна англійська принцеса, намагаючись розбити пляшку шампанського об ніс корабля, схибила і розбила її об голову одного з присутніх на церемонії гостей. Останній, дістав-ши серйозну рану, подав на принцесу в суд. Англійська принцеса виплатила йому неабияку компенсацію. Відтоді, коли судно спускають на воду, пляшку прив'язують.

1853 року під час спуску кліпера «Грейт Ріпаблік», збудованого американцем Дональдом Маккеєм, журналісти назвали його скнарою. В той момент, коли пляшка розбилася об ніс кліпера, вони «не почули удару і не побачили піни шампанського» і написали чимало злих слів на адресу здивованого корабела. Згодом з'ясувалося, що робітники стапелю за годину до урочистого моменту потай розпили пляшку, замість шампанського налили в неї річкову воду...

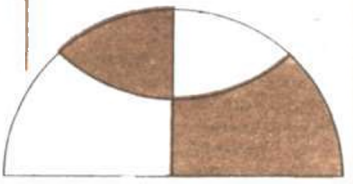

Мозаїка планети

Друга суть людини

НЛО, дипольність нашого організму, космічні прибульці та інші чудеса

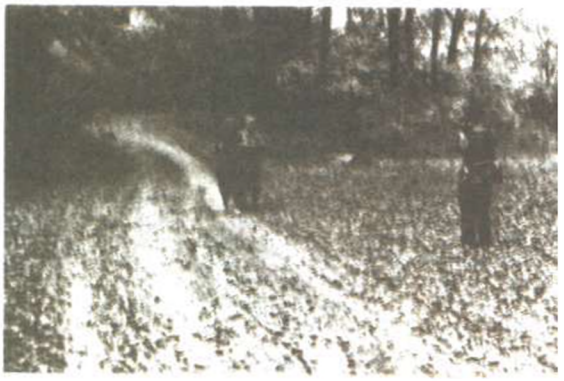

— А знаєте, на Україні живе людина, яка побувала на іншій планеті...

Таке повідомлення кандидата геолого-мінералогічних наук Зої Гречишникової, м'яко кажучи, шокувало. На іншій планеті? І хто б це міг бути?

Дещо відхилившись від теми нашої розмови, Зоя Митрофанівна запропонувала магнітофонний запис розповіді цього незвичного мандрівника, Григорія Васильовича Керносенка, жителя селища Димитрового, що на Кіровоградщині:

«...Це сталося 3 травня 1987-го року. Я раптом пригадав: дружина наказала випустити на вулицю індичат. Підходжу до воріт, а вони самі відкриваються. Бачу: на дорозі машина, схожа на парашут. Чую: «Сідай».

Не встиг отямитись, як мене «всмоктало» всередину. А там — двоє чоловіків у чорному одязі (люди як люди, тільки майже без носів, хоч і з очима). І жінка — дуже гарна, обличчя світле, вдягнена наче на іконі, німб навколо голови світиться. Вона весь час мовчала.

Чоловіки мені кажуть:

— Полетиш з нами.

А я міркую: «Як же летіти, коли немає ані руля, ні мотора». Не встиг я й подумати, коли відчув що вже летимо, і навколо нас зірки. У кораблі не було нічого, крім стільців, на яких можна сидіти чи лежати. Я запитав своїх супутників, чи повернуть мене додому. Відповіли: повернуть, звідки взяли. І далі:

— Ми летимо туди, куди люди Землі тільки мріють дістатися. Але їм це вдасться нескоро, бо техніка відстала. А ми будемо за два дні.

Мене запитували, як звуть, де працюю. Я відповідав. А про що питали ще і що відповідав — стерлося з пам'яті.

Згодом мені дали якусь білу пасту. Помазати рота, «для профілактики». Очевидно, вона була не дуже корисною, бо незабаром після повернення в мене почали вищерблюватись кінчики зубів.

Корабель влетів у пітьму, хмару. Сів. Мені запропонували вийти. До того часу я не боявся, а тут стало моторошно. Перепитав, чи буду знову вдома. Мені вже суворо повторили те ж саме.

Огледівся. Побачив одноповерхове селище. Споруди мали гостроверхі дахи, і на кожному — хрести, з яких вилітали іскри, немов при

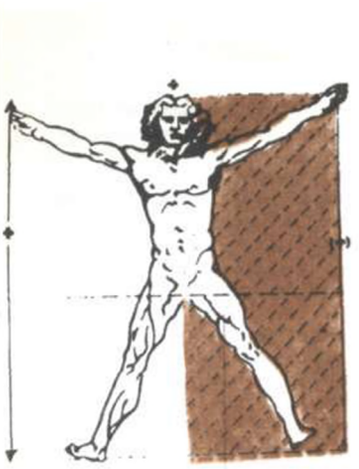

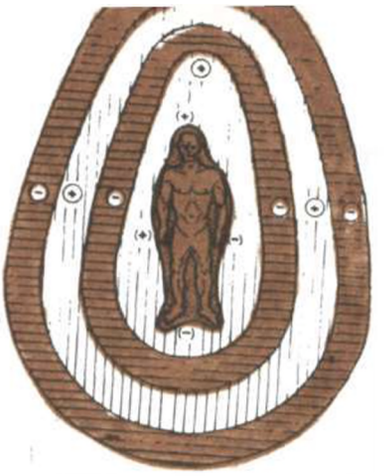

Так Зоя Митрофанівна Гречишникова вимірює власне біополе.

На цьому місці, у Києві в Гідропарку, як твердить Віра Прокопівна, 4 липня 1989 року приземлявся НЛО.

Людський організм — це диполь.

Біополе людини складається з потужних шарів, які мають плюсові та мінусові заряди.

Григорій Керносенко намалював споруди, які бачив на іншій планеті.

Таким Віра Прокопівна намалювала НЛО, що приземлився в Гідропарку.

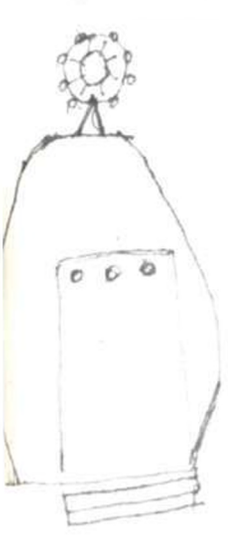

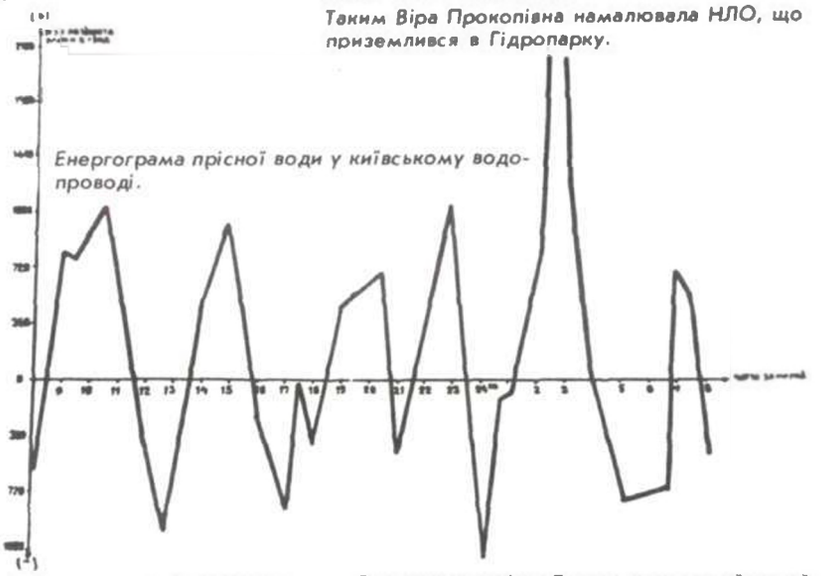

Енергограма прісної води у київському водопроводі.

електрозварюванні. Все навколо було виоране, гарне, квітували дерева, ніби яблуні,— рожевим цвітом. Сонця не видно, освітлення — як у нас рано-вранці чи за хмарної погоди. Віддалік ходили постаті (ніби жінки) з парасольками, хоч дощ не накрапував.

Почув розмову своїх супутників:

— А що з цим будемо робити?

— Нехай розповість, щоб люди знали.

Мене посадили у той же корабель, і я вилетів на Землю. Повернувся, як і вирушив, у робочому одязі. Періщив дощ, на грунті калюжі, брудно, а мої одяг і взуття — сухі. Вдома здивувалися цьому. Сказали, що був відсутній п'ять днів. А мені здалося — години дві, щонайбільше — чотири».

Дружина Керносенка, Віра Іванівна, додає:

«Й досі не можу спокійно про ту пригоду згадувати. Прийшла на обід — чоловіка немає вдома. Весь одяг, крім робочого, на місці. Шукали скрізь. Наступного ранку повідомили у міліцію. Зібралися сусіди, колишні його співробітники. Всі брали участь у пошуках. Потім викликала сина, думала, на похорон. Через п'ять днів пішла телефонувати слідчому, щоб оголосив всесоюзний розшук.

Зоя Митрофанівна Гречишникова, київський геолог-біолокатор, переповідаючи враження Григорія Керносенка, дістала об'ємний зошит і поклала переді мною:

— Ось я попросила, щоб Григорій Васильович намалював будинки, які бачив на іншій планеті. Справді, вони чимось нагадують культові споруди. А саму його розповідь не знаю, як і коментувати.

— Можливо, це вигадка, хвороблива уява не зовсім здорової людини?

— Ні, це *абсолютно виключено*. Керносенко вже життя працює водієм, часто проходить медичне обстеження, тиск у нього ідеальний, в чарку чоловік не зазирає, прекрасний господар і сім'янин. Психічно й фізично здоровий, що підтвердили медичні обстеження, які він пройшов перед «польотом», бо мав саме лягати на хірургічну операцію. Дивує тільки одне, що Керносенком досі не зацікавились ні вчені, ні медики.

— А як же вам вдалося знайти такий феномен?

— Цілком випадково. Один знайомий похвалився, що на Кіровоградщині знає діда, який літав на іншу планету. По дорозі

з експедиції вирішили заїхати в Димитрове, поміряти біополе над цим чоловіком.

Коли я взяла в руки рамку і підняла її над Григорієм Васильовичем — не повірила своїм очам: 14 обертів! Його біополе виявилось у десять разів сильнішим, ніж у нормальної людини.

Тоді ми попросили знайти його одяг, у якому мандрував. На жаль, черевики дружина спалила (а там же могли бути рештки грунту — пригодилися б для спектрального аналізу!), знайшли лише його старенькі штани, у яких він порався вдома й вирушив у мандри. Заміряли рамкою — також 14 обертів!

Ми попросили Григорія Васильовича показати місце, де стояв апарат. Власне, за допомогою рамки його нескладно було визначити, тож виділили й оконтурили аномальну площадку діаметром близько чотирьох метрів, хоча Керносенко й стверджує, що апарат був значно більший. Мабуть, це оптичний ефект, адже багатьом, кому довелось бачити НЛО, вони видалися величезними.

— А що показав замір площадки?

— Вона має плюсовий заряд, а всередині її виділяється чіткий квадрат мінусового заряду.

— Чим це пояснити?

— Очевидно, наведеним ефектом, іншими словами — трансмутацією елементів, що її спричинив НЛО. Тобто, під впливом космічного апарата на ділянці, де він приземлявся, одні хімічні елементи перейшли в інші — з протилежним зарядом. Це явище уже спостерігалося не раз, особливо за подібних обставин. Скажімо, в людей, які зблизька бачили НЛО, часто наставав психічний розлад, незрозумілий страх, падала працездатність, життєвий тонус. Коли вчені серйозно взялися аналізувати такі відхилення у поведінці, то виявилося, що у крові внаслідок так званої трансмутації одні хімічні елементи перетворилися на інші, тож змінилася й сама формула крові, що, безперечно, позначається на самопочутті.

Захопившись дослідами, ми взяли два однакові пакети з пшеницею, один з них потримали над плюсовою частиною площадки, інший — над мінусовою, потім висіяли й помітили велику різницю у схожості зерна. «Мінусова» пшениця сходила набагато гірше.

Пробні досліди ми провели і з водою: набирали кілька пляшок води з нульовим зарядом, виставляли її в різних місцях площадки й відповідно одержували плюсовий чи мінусовий заряд.

— Заряди вимірювали за допомогою рамки? Аж не віриться, щоб в епоху науково-технічного прогресу мірилом такої тонкої матерії, як біополе, і надалі залишався зігнутий літерою «г» металевий прутик.

— Додамо: залежно, в чиїх руках. Бо ж головне тут не рамка, а сама людина, ця надзвичайно складна біологічна система. Сама ж рамка є лише індикатором, вона тонко реагує на зміну біополя навколо людини.

— Хоч наш журнал уже частково торкався цієї проблеми, читачів усе ж таки цікавить сучасна точка зору вченого, тим більше досвідченого практика-біолокатора, такого як ви, Зоє Митрофанівно, на саму структуру біополя людини, його роль у життєдіяльності організму.

— Що ж, тоді почну з азів. Систематичні спостереження за допомогою методу біолокації дали змогу скласти загальну модель зовнішнього біополя (чи як його ще називають пси-поля) людини. Ця енергетична система, складаючись з внутрішнього і зовнішнього енергетичних контурів, постійно пульсує, що має особливе значення. Та про це пізніше.

Внутрішній контур, так звана аура, знаходиться у безпосередній близькості від людини. А от зовнішній, який ми назвали приймально-інформаційним, утворює багатошарову оболонку, у якій чергуються шари з позитивними й негативними знаками. Тобто, через кожні два-п'ять метрів наш заряд змінюється: плюс-мінус, плюс-мінус. Шарів таких може бути кілька залежно від індивідуума, а загалом ширина зовнішнього контуру біополя становить у середньому від семи до тридцяти метрів. Значно ширше воно у біолокаторів, людей, наділених сильною пси-енергією — часом кілька десятків, а то й сотень метрів.

За формою, коли брати до уваги перший шар, приймально-інформаційний енергетичний контур являє собою овал, трохи сплющений у нижній частині й витягнутий вгорі.

Внутрішній енергетичний контур — це диполь. У більшості випадків (90—95 процентів) у людей від голови до пахової лінії контур заряджений позитивно, нижче — негативно. П'ять-десять процентів людей мають зворотний заряд диполя, тобто вгорі мінус, а внизу плюс.

— І такий контур «висить» над людиною постійно?

— Якби ж то... Він постійно пульсує. Я вже багато років міряю своє біополе, інших людей, і це дало змогу виявити закономірності пульсації пси-енергії. Не вдаючись у деталі, скажемо, що нам вдалося встановити: протягом місяця біополе людини зникає на чотирнадцять днів. Потім знову повертається. Картина повторюється кожного місяця, зсуваючись то праворуч, то ліворуч, тобто з різницею в один день. Якщо простежити її протягом року, виходить ніби спіраль.

— Що вона означає?

— Конкретної відповіді поки що ніхто не дав, але, це, очевидно, якось пов'язано з механізмом спадковості. Багаторічна пульсація пси-поля також має тенденцію зсуватись. Одного року паузи, тобто відключення біополя, у мене трапляються з 18 по 23 число кожного місяця, а наступного року вже з 23 по 27. Звичайно, легше простежувати добові паузи, що тривають в різних людей від 45 хвилин до двох годин, а вони чергуються з інтервалом у 12 годин, незалежно, день це чи ніч.

Спостереження дали змогу виявити три типи людей залежно від часу й тривалості енергопауз: від 12 до 14 години, від 15 до 17 години, від 12 до 18 години. Впала в око цікава закономірність: люди з першим типом внутрішньодобової енергопаузи — це художні і поетичні натури. У всіх енергійних, з хорошими організаторськими здібностями людей, як правило, буде другий тип енергопауз. До третього типу належать люди спокійні, врівноважені, комунікабельні.

— Енергопауза, наскільки розумію,— це відхід отого багатошарового зовнішнього приймально-інформаційного, як ви сказали, контуру, від людини. Як ми себе почуваємо під час таких енергопауз?

— Не найкращим чином. Можна твердити, що цей період не зовсім сприятливий для людини. Особливо тоді, коли відхід біополя зумовлений зовнішніми факторами. Під час

аварії на Чорнобильській АЕС я вела докладний щоденник власного біополя. Ці спостереження свідчать, що у період максимальної нуклідної забрудненості повітря і грунту біоенергетика людини розладнується. Енергопаузи, як добові, так і місячні, при цьому або зовсім не з'являються, або значно скорочуються.

— Які ще фактори впливають на зміни біополя людини?

— Здебільшого соціальні, психологічні, екологічні. Наприклад, при конфліктах, різноманітних стресах, під час бурхливих зборів та мітингів у багатьох людей спостерігається тимчасова дипольна перебудова — позитивно заряджені одержують раптом негативний заряд. Тобто, вгорі, до пахової лінії замість звичайного плюса з'являється мінус, а внизу — навпаки. Більше того, біоенергополе на якийсь час може взагалі зникнути при травмах голови, сильних пошкодженнях тіла. Слід сказати, що воно відключається щоразу мінімум на добу також у донорів одразу після здавання крові. Те ж саме відбувається при гіпертонічних кризах, а також напередодні простудних захворювань, ніби сигналізуючи про чергову небезпеку, яка загрожує організму.

— А як почувають себе оті п'ять-десять процентів людей з негативним зарядом, і за які це гріхи їх Бог покарав такими народитись?

— Мабуть, не Бог, а рідні батьки все-таки. Бо це, за нашими спостереженнями, здебільшого діти п'яної ночі. Вони добре почуваються серед таких же негативно заряджених і гірше для них, і для оточення також, коли це мішане товариство. Буває, у колективі трапляється людина, яку всі не терплять, й куди вона тільки поткнеться — там одразу сварки, нервозність. Будьте певні, що та нещасна людина має негативний біоенергетичний заряд.

До речі, вважаю, шлюби молодят, які мають несумісність полів, дуже нетривкі, як правило, швидко розпадаються, не дають повноцінного потомства,— діти народжуються недоумкуваті, глухонімі, хворі на епілепсію. Такі люди самі часто хворіють, один з них, а то й обоє передчасно вмирають. Отже, це проблема соціально-економічна, й нехтувати нею не годиться, формуючи трудові й творчі колективи, відповідальні експедиції, у тому числі і космічні польоти.

— Очевидно, космічні програми це враховують?

— На жаль, ні. Психологи і медики добираючи екіпаж, крім загального стану здоров'я, неодмінно мають звертати увагу на сумісність поля членів екіпажу, бо коли трапиться хоча б один космонавт з протилежним зарядом диполя, то він спричинить не лише психологічний дискомфорт, а й створить передумови для виникнення різних захворювань. Досі, як я вже сказала, на це не зважають. Так, ми провели дистанційні дослідження і встановили, що Володимир Титов і Муса Манаров, які перебували цілий рік у космічному рейсі, мають пси-польову несумісність. Цього допускати не слід.*

— За професією ви, Зоє Митрофанівно, геолог-біолокатор, тобто людина, яка в пошуках корисних копалин користується металевою рамкою — методом відомого лозоходства. Що спонукало вас досліджувати біополе людини?

— Моя робота. Біолокатор, як відомо, неодмінно повинен мати екстрасенсорні здібності, тобто знати властивості свого власного поля, вміти ним користуватись. Бо не в кожного рамка чи лоза крутиться, далеко не кожний відчуває той сигнал, який надходить від корисних копалин, інших об'єктів навколишнього середовища.

— Чи можна про це докладніше?

— Будь ласка. Пси-поле предметів неорганічного походження біолокатори вивчають на численних гірських породах, сплавах металів, солях хімічних елементів тощо. І кожен з цих об'єктів має своє біоенергетичне поле з позитивним або негативним зарядом і відповідною пульсацією — воно випромінюється з певними інтервалами. І якщо біолокатор, скажімо, шукає золото, а воно в цей час не надсилає сигналів, то годі й сподіватися успіху. Можна, буквально, ходити по золоту і не відчувати його. Отже, дуже важливо, щоб під час пошуку цього металу і сам біолокатор, і скарб, який він наміряється розшукати, перебували в активній формі, не відключались. Багаторічний досвід роботи у польових умовах, лабораторні дослідження дали нам змогу скласти відповідні графіки пульсації пси-поля багатьох корисних копалин. Виявилося, одна група хімічних елементів відключається в один час, інша — в інший.

За цією аналогією пішли далі — почали досліджувати воду, звичайну водопровідну та річкову, з Дніпра, а також мінеральну. Виявилось, що й вода має пульсуюче пси-поле, з плюсовим або мінусовим зарядом, іноді вона стає «нульовою». Як це впливає на людський організм? Питання, на яке ще належить дати відповідь. Але вже перші досліди засвідчили: вплив той досить помітний.

Вперше я зіткнулась із цією проблемою, коли була на водолікуванні у Литві, на курорті Друскінінкай. Пила лікувальну воду, почувалася не краще, швидше навпаки. Тоді згадала про наші дослідження й збагнула: в такі й такі-то години лікувальна вода, за розробленими нами ж графіками, має бути негативно зарядженою! Отже, для більшості людей в цей час вона протипоказана. Змінила час прийому води — і справи пішли на краще.

— А як у домашніх умовах?

— Також слідкую, щоб уникати мінусового заряду. Найсильніший позитивний заряд вода має десь після третьої ночі, тож я не лінуюся набирати її саме тоді на всі денні потреби. Навіть ванну чи душ приймаю не будь-коли, а при плюсовому заряді. Тільки тоді почуваюся бадьорою, працездатною.

Був у моєму житті такий випадок. Керівник нашої секції моржів Порфирій Іванов, де я займаюся впродовж багатьох років, настійно рекомендував нам купатись в ополонці о 12-ій дня. Але у цей час ніхто з нас особливого задоволення від крижаної купелі не відчував. Коли ж ми дослідили графік пульсації води, то виявили, що річка в цей час має негативний заряд, а змінює його тільки близько 14-ої години. Отож, ми змінили час купання і почу-

---

* *Кожен науковець, який висуває нову гіпотезу, має право аргументувати її так, як вважає за потрібне. У даному разі виникає питання — якщо Титов і Манаров несумісні, то як же вони працювали рік у космосі? — Ред.*

валися краще. А Порфирій Корнійович так і продовжував купатися о 12-й — як виявилось, дипольність у нього негативна, й у мінусовій купелі він, як риба у воді.

— Чи проводили якісь спостереження над об'єктами живої природи і про що дізналися?

— Говорити про це ще рано, бо інформації обмаль, проте минулого літа спостерігали ось що. 22 липня раптом помітили: відключилося золото. Наша робоча група взялася за миш'як — теж відключений. Заміряли інші елементи — те ж саме. Навіть трави і дерева. Впродовж трьох годин була відключена вся жива й нежива природа. Рівно через місяць явище повторилося. Ми стежили по хвилинах і виявили, що через добу рослини включаються, але від них іде потік негативного заряду. У ті три години, під час яких усе живе було відключене, люди почувалися мляво. Що це? Випадковий збіг обставин чи викачування біоенергетичного запасу землі якоюсь невідомою цивілізацією?

— Так недалеко й до містики...

— Містика чи недосліджені явища, але наявність біоенергетичного поля примушує нас замислитись: а чи не є воно другою суттю людини? Поки що ми вивчаємо білково-нуклеїнову її суть, а от біоенергетичну, біопольну ще майже не знаємо. А втім, біополе людини якийсь час залишається навіть після її смерті, недаремно ж релігія твердить, що душа померлого кружляє коло нас.

Тривалий час я досліджувала біополе хворої матері. А коли її не стало, протягом перших дев'яти днів моя рамка фіксувала її біополе над постіллю, де вона спала, і навіть над її фотографією. На дев'ятий день, рівно в той час, коли мама померла, біополе зникло і... з'явилося на сороковий день. Знову ж таки о тій самі порі і в тому самому місці. З'явилося лише на добу. Вір не вір, але як же це збігається з дев'ятим і сороковим днями та роковинами, коли церква поминає померлих! Виходить, наші предки якщо не знали, то відчували другу суть людини — біополе, знали про закономірності його існування.

З розповіді Віри Прокопівни (прізвища просила не називати):

«Погожого липневого вечора ми з подругою та її малолітньою донькою вирішили прогулятися Гідропарком. Сонце вже сідало, пляжники порозходилися, і тільки хвиля бавилась піском понад берегом. Було майже безлюдно, тому нам одразу впав в око човен, що стояв край берега. Два довговолосі юнаки сиділи поруч, про щось розмовляли, а один трохи оддалік, на кормі.

Природна краса цих людей нас так вразила, що ми зупинились мимоволі і привітались. Коли вони відповіли «Добрий вечір», стало зрозуміло, що це не місцеві. Виказувала й трохи дивна говірка, і зовнішність: бліді обличчя, довге русяве волосся, великі сині очі, а над їхніми головами ледь світилося повітря. Усі троє вдягнуті в якісь світлі мантії з широкими рукавами,— таке вбрання можна бачити хіба що на стародавніх іконах.

Ми спробували повернути назад, але якась невідома сила ніби прикувала нас до землі.

— Ви, мабуть, туристи,— з переляку мовила я, не пізнаючи свого власного голосу.

— Ні,— відповів один,— ми не туристи, ми прибули з іншої планети.

Тут я вже зовсім розгубилась.

— А як же,— запитую,— ви знайшли нашу Землю, вона ж давно існує, але ніхто сюди досі не прилітав?

— Раніше,— відповіли вони,— ви не посилали радіохвиль, тепер же до вас літають, орієнтуючись за ними.

Вони виходили з човна.

— Ми до вас прилітаємо щодня,— сказав один з них,— і щоразу забираємо одну людину. І тепер котрусь із вас візьмемо...

Ми поволі пішли слідом за ними. Помітила, що ногами вони не торкаються землі, а ніби пливуть понад нею.

Неподалік за кущами й насправді стояв сріблястий корабель, схожий на величезну бочку, загострену догори. Відчинилися двері, і двоє з них, не поспішаючи, зайшли всередину, а третій залишився стояти коло нас.

— Гаразд,— промовив він,— ми вас не братимемо, але пам'ятайте: ви, люди, породили на Землі зло, стихія почнеться з неба, хмари розтануть, а Земля згорить. І все на ній згорить...

За якусь мить і цей незнайомець піднявся в кабіну корабля, двері зачинились, і апарат поволі почав здійматись. Всередині кабіни засвітилося, корабель спочатку пішов стрімко вгору, а потім повернув на захід і спалахнув яскравою зіркою.

З переляку ми ледве дісталися до метро. Самопочуття було пригнічене, в голові роїлися різні думки. Днів зо три не могла нормально ні спати, ні їсти...»

Зоя Митрофанівна Гречишникова разом зі своїми помічниками й співробітниками Тетяною Дмитрівною Клименко та Анатолієм Микитовичем Тарасовим запросили Віру Прокопівну в Гідропарк, щоб показала те місце, де приземлився НЛО. За допомогою рамки дослідники оконтурили квадратний майданчик, на якому стояв корабель. Вкотре вже знову і знов заміряли біополе Віри Прокопівни — воно було таке ж потужне, як у сильного екстрасенса, тобто у кілька разів перевищувало силу біополя нормальної людини.

Зоя Митрофанівна не взялась коментувати розповідь цієї жінки, вона лише твердила: біоенергетичне поле Віри Прокопівни значно перевищує енергетичний потенціал будь-кого з нас. Так само, як і майданчик, де сідав НЛО. На цій території в Гідропарку, вважає Гречишникова, перебувати небезпечно, особливо дітям,— випромінювання таке потужне, що за лічені хвилини може поміняться диполь енергетичної системи.

Бесіду вів Федір МОРОЗ.

Від редакції.

Загадкові явища природи, ще не пояснені наукою, надто часто нагадують про себе, щоб продовжувати їх ігнорувати. Але в тлумаченні цих фактів дуже багато спірного. Ми не наважуємося давати оцінки. Тому друкуємо дві розповіді та інтерв'ю-коментар з мінімальними правками, щоб надати можливість читачам самим зробити висновок. Адже йдеться про те, про що нині багато говорять: біополя, НЛО, інопланетяни...

І малі річки теж...

Прочитав бесіду із директором Інституту гідробіології АН УРСР В. Д. Романенком «Навіщо Дніпру моря» (№ 11 за 1989 рік) і замислився. Згоден — Дніпро треба рятувати. Але треба, по-моєму, дивитись на проблему ширше. Бо сам Дніпро починається із джерела, живлять його, надають йому могутності численні річки й річечки. Їхня доля невіддільна від долі Славутича. Саме в басейнах малих річок формується близько 60 процентів водних ресурсів республіки.

Сьогодні і Дніпро, і малі річки однаково в біді. Як зазначав народний депутат СРСР Ю. М. Щербак, на Україні вже зникло 20 тисяч річок, інші повільно вмирають. Заплави Росі, Росави, Вільшанки, Золотоношки, Саксагані, сотень інших безладно розорюються до самої води. Для підтримання водності на багатьох малих річках теж зведено греблі, які практично зупинили течію, а створювані таким чином штучні водойми у більшості своїй замулились. Замулились і джерела. Річки втратили роль природної дренажної системи — на прилеглих до них площах значно піднявся рівень грунтових вод, що призвело до погіршення якості земель (засолення поверхневого шару, заболочення).

Сучасний стан річок значною мірою залежить від площ водозбору, де розораність земель перевищує 70—75 процентів. Внаслідок водної ерозії з кожного гектара орних земель щороку змивається 15—20 тонн грунту. Разом із землею в річки потрапляють відходи тваринництва, добрива і пестициди. Кожен кубометр неочищеної стічної води забруднює 60 м^3 чистої.

Як же захистити річки від замулення та забруднення? Один із основних заходів тут — створення водоохоронних зон, в межах яких виділяються ділянки суворого обмеження господарської діяльності в прибережній смузі. Варто нагадати, що ще за часів Петра І для збереження річок практикувалися водоохоронні зони шириною 400 сажнів (800 метрів). Сьогодні вчені пропонують у межах 500-метрової охоронної зони, що примикає безпосередньо до побережжя річок і ставків, повністю заборонити застосування мінеральних та органічних добрив, а також гербіцидів. На площах водозбору застосовувати добрива можна тільки у літній період на ділянках з рівнем грунтових вод до трьох метрів і нижче. Взимку та навесні не вносити добрива зовсім. Крім того, на цих площах особливу увагу треба приділяти захисту грунтів від водної ерозії введенням науково-обгрунтованих сівозмін та систем обробітку, захисних лісонасаджень.

Такі водоохоронні лісові насадження завширшки до 35—40 метрів уздовж обох берегів річки формують з верби чи тополі, а також кущів через один метр в рядах та 1,5—2 метри — у міжряддях. Щоб убезпечити насадження від потрав худобою, крайній з боку поля ряд доцільно засадити колючим чагарником. Далі, на прилеглих до площі водозабору землях має бути сітка захисних (прияружних, прибалкових) та полезахисних лісонасаджень. Треба ще пам'ятати таке: на землях з періодичним зволоженням насаджують тополю — білу, чорну та канадську, вербу білу, ясен ланцетолистий, а на ділянках з тривалим перідом затоплення — вільху чорну та вербу білу. Крайні ряди формують з верби кущової, калини, бузини, смородини чорної та золотистої, а також тамариску, скумпії аморфи, що їх не їдять тварини. Там, де ще немає таких насаджень, береги річок і струмків засіюють багаторічними травами.

Петро МОРОЗ,
кандидат сільськогосподарських наук.

Книги

У пошуках ідеалу

КИРИЛЮК Ф. М. Социалистический идеал: до и после Маркса. — К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989.

У нас склалася погана традиція, що йде від звульгаризованого розуміння революції: заперечувати право на існування всього, що було до... Ось так і зараз: у пошуках нового суспільного ідеалу ми ризикуємо виплеснути разом з водою дитину. Маю на увазі «модне» сьогодні відкидання соціалістичної ідеї. Але ж вона не вичерпується вітчизняною практикою і різноманітна у світовій практиці (досить поширеній) та в теоретичній ретроспективі. Саме аналізові цієї теми присвятив Ф. М. Кирилюк книгу «Соціалістичний ідеал: до і після Маркса».

Від часу свого народження соціалістична ідея здолала довгий і складний шлях. Над її теоретичним осмисленням, пошуками шляхів утілення трудилися кращі уми людства. Цей процес триває й досі. Більшість соціалістичних рухів у світі — на Сході і Заході — діють паралельно, власними засобами і шляхами, але мета у них одна: суспільство соціальної справедливості, де в центрі уваги — людина.

Книга Ф. М. Кирилюка, хоч і написана ще за застійних часів, але з перебудовних позицій,— оригінальна спроба осмислити по-новому складний феномен — соціалістичний ідеал.

М. ПОДПАЛОВ.

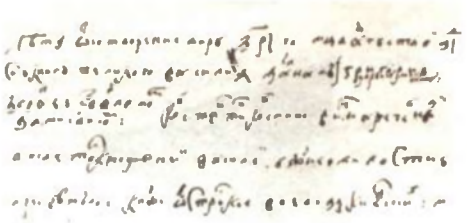

Запис у книзі Василя Великого про піст. Авторство приписують Лжедмитрію І.

Автограф Лжедмитрія І.

Лжедмитрій І на Україні

На початку XVII століття в придворних колах можновладців Європи, передуючи одна одній, почали ширитися чутки про чудодійне врятування від смерті й захоплюючі пригоди останнього сина Івана Грозного, що об'явився у Польщі. Безперервно відправляв реляції з Кракова в Рим нунцій Клавдіо Рангоні. Поспішав здивувати дожа своїми донесеннями посланець Венеції. Реляції, листи й повідомлення про нащадка Рюриковичів досягли двору короля Франції, здолали морські кордони Англії, вибухнули хвилею інтересу в Іспанії. Перші німецькі газети («летючі листки») миттю підхопили новину, а відтак .з купецькими караванами, подорожніми та в дипломатичній пошті рознесли по світу. І вже зі святого Єрусалима сам патріарх Софроній звертався з вітанням до «законного спадкоємця російського престолу», просячи у нього матеріальної допомоги. Європа вирувала. Можновладці, світські й церковні кола включилися в справу Самозванця.

Його зірка заяскріла на політичному обрії і вабила до себе різних людей, що складали свої далекосяжні плани.

З'являються й друковані детальні описи історії Самозванця. Анонімно випустив книгу найавторитетніший знавець Росії в римській курії Антоніо Поссевіно, котрий свого часу побував при дворі Івана Грозного. Панегирик Самозванцю з романтичним описом його пригод вийшов друком у Празі. А популярний письменник Лопе-де-Вега задумав цілий роман про Лжедмитрія, який, одначе, побачив світ лише 1617 року.

Проте все це було потім. Європа дізналася про нащадка Грозного не раніше 1604 року, коли він знайшов меценатів і дістав неофіційну підтримку польського короля Сигізмунда III. Напередодні ж протягом майже двох років Самозванець перебував... на Україні.

І тут ми підступаємо до подій майже невідомих масовому читачеві: своє уявлення про Самозванця складаємо ще в школі, виходячи не стільки з уроків історії, скільки з... трагедії О. С. Пушкіна «Борис Годунов». Помножене численними виданнями цього талановитого твору, посилене його музичним опрацюванням в однойменній опері М. П. Мусоргського та екранізацією у фільмі С. Бондарчука, воно панує. Самозванець-авантюрист, польський посіпака, ставленик єзуїтів, чорна пляма в історії і т. п.

Мало хто знає, що цю інформацію дали світові ще на початку XVII століття... Борис Годунов (офіційне слідство, звинувачувальні грамоти патріарха Іова, листи польському королю, австрійському імператорові, папі римському), Василь Шуйський (нове слідство, звинувачувальні вироки патріарха Гермогена і листи, які зачитувалися в церквах), Михайло Романов і його батько патріарх Філарет. Всі вони рятували політичну ситуацію, виправдувалися і тому нерідко подавали бажане за дійсне, біле за чорне, зумисне

драматизували факти. І диво дивне — все це сприйняли за чисту монету не їхні сучасники, на яких і була розрахована пропаганда, а нащадки.

Яскраво описав злодіяння Самозванця М. М. Карамзін, його виклад талановито увінчав трагедію О. С. Пушкін, а за ними ще десятки й десятки авторів. Близько двох тисяч праць опубліковано про Самозванця, одначе всі вони писалися до другого десятиріччя нашого століття і відомі лише спеціалістам. Читачам же залишається вдовольнятися мізером сучасних загальних видань, де все те ж: авантюрист, запроданець короля і папи... Тим часом уже давно відкриті та нововиявлені документи промовляють про інше. Одначе це — тема іншої статті: перебування Лжедмитрія І на престолі і його політика.

Я ж зупинюся лише на тих загадкових двох роках, коли Самозванець перебував на Україні. І ведуть вони нас спочатку у давній Київ, до святої Лаври.

Язик до Києва доведе

Тяжкого для Східної Європи часу, коли ранні морози та сильні дощі знищили врожаї й почався страшний голод, що тривав кілька років, три московських ченці поблизу російського Новгорода-Сіверського перейшли кордон і опинилися біля «Луєвих гір» (Лоєва) на території Речі Посполитої. В цьому не було нічого дивного: такий обмін прочанами та збирачами пожертви на монастирі тривав здавен і був узаконений кількома грамотами ще царем Іваном. Щоправда, під час голоду кордони охоронялися як від проникнення пошесті, так і від... вивідників, що могли рознести інформацію про страхіття в Росії, яка гинула тисячними смертями — не встигали ховати трупи і робити труни навіть у Москві.

Зголоднілі втікачі саме тому й брели лісом, щоб не натрапити на заставу. В Литві ж вони осміліли і, питаючи дорогу, прокладеними шляхами, не криючись, через Лоєв, Любеч простували до Києва, повідомляючи усім цікавим, що хочуть поклонитися святим угодникам печерським.

Київ зустрів московських утікачів, що йшли з лівобережжя, золотом бань та хрестів своїх численних церков і монастирів, багатолюддям торгового Подолу, натовпами прочан у Лаврі.

Саме тут ченці, яких уже слід назвати,— Михайло Повадін, Варлаам Яцький та Григорій Отреп'єв,— і зупинилися, поринувши в благочестиві молитви.

Активність виявляв лише Григорій. Він познайомився з киянами, обійшов інші київські монастирі, зійшовся з печерською братією і підступився до самого ігумена — Єлисея Плетенецького. Це була освічена (навчався у Львові, Острозі, за кордоном), мудра і дійова людина. Львів'янин з походження (мирське ім'я — Олександр), Плетенецький від 1599 року правив монастирем, не маючи на це королівського привілею (клопотаннями К. Острозького він був виданий лише 1605 року). Єлисей започав своєрідний культурно-просвітницький гурток і спромігся пізніше навіть поновити діяльність лаврської друкарні. Григорій не міг не привернути до себе увагу Плетенецького. Ще в Москві він дійшов до келії патріарха і Боярської Думи завдяки розуму, кмітливості, начитаності, а також як автор канонів святим (Петру, Алексію, Іоні). Московський чернець зумів пристойно виявити свої знання та здібності. Саме цим він увійшов у довіру до Плетенецького й ризикнув. Григорій Отреп'єв ризикнув «розкритися» перед ігуменом, що є сином Івана Грозного. То була його перша спроба за кордоном держави Годунова назватися царевичем Дмитром.

Важко уявити, як саме подав Григорій свою історію Єлисею. В одному з джерел ідеться про те, що він удав із себе смертельно хворого, запросив архімандрита і на сповіді переповів легенду про своє «царське походження». Затим «приречений» видужав. А Плетенецький почав відтоді шанувати, гадаючи, що все те правда.

Утікачі лише три тижні пробули в Печерському монастирі. За цей час Григорій встиг обійти всі святині Києва. Стефан-іконник, зокрема, бачив його у Микільському монастирі. З'ясувавши ситуацію, Григорій все ж вибрав Плетенецького, як архімандрита найвпливовішого монастиря. Більше того, меценатом його був сам воєвода київський, найбільший і наймогутніший український магнат — К. Острозький. Тут були поховані його прадід (Федір святий) та батько (великий гетьман московський Костянтин Іванович). Плетенецький підтримував особисті контакти з князем. Брати Єлисей, Ярош та Афанасій, котрі 1602 року стали шляхтичами, а також чоловік сестри Ганни — Іван Стерничич служили у князя К. Острозького.

Григорій розраховував на протекцію архімандрита. Так воно й вийшло. Плетенецький відправив його з супутниками до Острога. Чернець Варлаам у своєму «Ізвєті» 1606 року свідчив, що він опротестував перед Єлисеєм намір Григорія іти до князя: «Отреп'єв дав обітницю жити у Києві, в Печерському монастирі «душевного заради спасіння», а потім іти до Гроба Господнього в Єрусалим. Порушення обітниці — є брехнею

перед Богом і Дівою Марією. Одначе у відповідь Варлаам почув: «У нас земля вільна, хто що хоче, те й робить».

Плетенецький відправив усіх трьох до воєводи, не беручи до уваги заяву Варлаама, значить на те були вагомі причини, і насамперед — «сповідь» Самозванця. Отже, шлях Григорія проліг на Волинь, у резиденцію князя Острозького. Він ішов туди, сподіваючись на покровительство могутнього магната. Самозванець не знав, що врешті-решт князь виставить його за ворота замку. Не знав він і того, що ще раз побуває в золотоверхому Києві вже як царевич Дмитрій з військом і, в прямому розумінні, на білому коні. Все це — і розчарування, і тріумф були попереду, а поки що вдалині маячили принадливі вежі Острозького замку.

Він не став меценатом

Князь Василь-Костянтин Костянтинович Острозький був найбагатшим магнатом на Україні і ледь не в усій Речі Посполитій, ширився поголос. Він уславив себе книголюбством, великим розумом і був знаний серед людності як захисник православ'я. Бувши світською людиною, князь дістав титул екзарха самого патріарха Константинопольського і вів активну боротьбу з ієрархами новопроголошеної на Брестському соборі 1596 року унії. У своїй резиденції Василь-Костянтин відкрив друкарню і започав школу нового типу — колегію, або ж академію. Певний час в острозькій друкарні працював Іван Федоров і випустив кілька книг, серед яких особливо знана унікальна «Острозька Біблія» 1581 року.

Саме до цієї людини прийшли московські втікачі. На той час київський воєвода перебував у напружених стосунках з урядом Бориса Годунова. Згідно з новопідписаною польсько-російською угодою очікувався розподіл кордонів, що зачіпало його земельні інтереси. На кордоні стояли російські посли й чекали польських комісарів, щоб розпочати розмежування. Царські воєводи погрожували князям Вишневецьким, котрі протидіяли розмежуванню. Князь Костянтин усім цим був дуже занепокоєний і нагадував королю про необхідність негайного укріплення київського замку на випадок військової сутички. Вона згодом і справді сталася через спробу розмежувати кордони... І саме в цей час (1602 рік) в Острог прибуває Самозванець з рекомендацією від архімандрита Єлисея Плетенецького. Князь прийняв московських утікачів гостинно, залишивши на все літо в Острозі. Григорій навіть служив відправи у родовій Благовіщенській церкві. А 14 серпня К. Острозький зробив ченцям подарунок, відповідно до їхнього стану — книгу Василя Великого острозького друку 1594 року про постування. Цей примірник книги з унікальним записом про цю подію віднайшов професор Волинської духовної семінарії Амвросій Добротворський у Загорівському монастирі Різдва Богородиці 1851 року. З приводу знахідки зчинилася бурхлива дискусія про авторство запису. Сам Добротворський заявив, що це автограф Самозванця, а тому, власне, Григорій Отреп'єв і Лжедмитрій I — одна особа. Проти цього твердження виступив відомий історик М. І. Костомаров. Затим у суперечку включилися В. С. Іконников, Д. І. Іловайський, Л. Пташицький, І. А. Бодуен-де-Куртене. Найбільш «оригінальною» й неправдоподібною стала гіпотеза М. І. Ніколаєва, що «царевич московський» був... четвертим невідомим утікачем.

Справа до цього часу так і лишалася нез'ясованою. Це було пов'язано насамперед з таємничим зникненням самої книги. Добротворський забрав її з монастиря і передав у бібліотеку Київської духовної академії, де вона й зберігалася. Після революції, із закриттям академії, її фонди розпорошили. Книги і рукописи врешті-решт потрапили до бібліотеки Академії наук, де вони перебувають і нині. Однак серед шести примірників стародруку 1594 року згаданого вище немає. Останнім його бачив П. Попов, котрий згадує напис у своїй праці 1924 року і вказує на місцезнаходження книги — відділ друку Музею Києво-Печерської лаври (№ 8). Затим вона зникає, і пошуки слідів цього унікального примірника в Києві, Москві та Ленінграді поки що не дали результатів.

Одначе А. Добротворський в одній із своїх статей подав копію запису, яка дає змогу в наш час провести графологічну експертизу, порівнявши почерк з іншими відомими автографами Самозванця. Щоправда, експертиза дуже ускладнена: запис зроблений кирилицею і, можливо, двома почерками (другим зроблені дописки), а відомі автографи Лжедмитрія I — латиницею, вони пізніші (різниця 3-4 роки) — за цей час почерк мінявся, бо дуже залежав і від статусу особи (1604-1606 років — визнаний багатьма претендент на престол і цар). Згадані труднощі й призвели до розходження думок учених, які, крім того, не володіли сучасними засобами криміналістики. На жаль, нам також не вдалося скористатися цими досягненнями. Тому запрошуємо до дослідження... читачів. З цією метою репродукуємо запис, наведений Добротворським, та автографи Самозванця. Журнал читають люди різних фахів і, можливо, хтось зможе кваліфіковано скористатися з послуг криміналістики. Отже, чекаємо!

Тепер же повернімось до Острога й наведемо текст запису, розкриваючи титли (внесені над рядком літери за допомогою специфічних знаків): «Лета от сотворения миру 7110 — го[да] (1602 — В. У.) м[еся]ца августа в 14 д[ень] сию книгу Великого Василия дал нам Григорию царевичу Московскому з братею с Ворлámом да Мисаилом Констянтин Костинович нареченный во светом кресщеный Василеи б[о]ожиею милостию пресветълое княже Остроское воевода киевский». Слова «царевичу московскому», як видно на фотографії, дописані знизу під ім'ям Григорія. Так само ім'я Мисаїла дописано під іменем Варлаама.

Дарунок зроблено в останні тижні перебування московськихченців у Острозі. Восени князь відправив їх у свій Дерманський монастир, який знаходився неподалік. Тут Григорій також служив дияконом. Зазначимо, що кількома місяцями до приїзду трьох ченців К. Острозький зафондував у монастирі нову школу. У фундушевому листі (18.VII.1602) він суворо заборонив приймати до монастиря ченців-утікачів за винятком хіба що письменних та здатних до наук мови слов'янської, грецької і латини. Такими, очевидно, князь і вважав московських зайд. Григорія, як розумово обдарованого і досвідченого в літературній справі можна було залучити до викладання в дерманській школі. В Дермані залишився зримий слід перебування Самозванця. На нього натрапив київський учений-богослов С. Голубєв. 1876 року він сповістив про віднайдений у монастирі напис: «Року 1654(?) приехал до Дерманя Григорий се... царик...». Рік 1654 був затертий і Голубєв не наполягав на правильності цього прочитання. Крім того, згідно з давнім звичаєм, цифри кодувалися літерами, і їх легко було переплутати або ж неправильно прочитати затерті знаки. Нині віднайти запис не вдалося, тому нове дослідження його, на жаль, неможливе.

Одначе, для історії Лжедмитрія I це не є надто суттєвим. Цікаве інше — чому князь К. Острозький відправив Отреп'єва в Дермань, чому не підтримав його намірів і не надав шани як нащадку Рюриковичів?

Київський воєвода не поспішав. Справа була надто серйозна. Це означало б початок нової війни з Росією, з якою, нещодавно підписали мир на 20 років. К. Острозький вирішив переконатись у розповідях Самозванця і грунтовніше все дослідити. Про це пізніше повідомляв у одному з листів син воєводи краківський каштелян Януш Острозький. Він згадував, що батько зумисне посилав до Москви торговий караван з хлібом, який мав про все дізнатися й привезти достеменну інформацію. Ще наприкінці 1602 року князь Костянтин був досить вороже настроєний проти Бориса Годунова, повідомляючи королю про концентрацію російських військ на кордоні, що «не віщує нічого хорошого», знову наполягаючи на ремонті і добудові укріплень київського замку. Проте незабаром настрої його змінилися. Очевидно, з Москви прибули агенти, які принесли новини, що спричинили розрив із Самозванцем. Григорій не витримав довгого сидіння в Дермані. Він вирішив ще раз нагадати князеві про себе. Але то вже було марним. Нунцій Клавдіо Рангоні довідався, що гайдуки воєводи виштовхали Самозванця за ворота замку. Приблизно в той же час К. Острозький надсилає листа Борису Годунову. Про що він там писав — невідомо. Лист не зберігся і лише згадується в описі архіву Посольського приказу 1614 року.

Це був цілковитий крах планів Лжедмитрія I щодо підтримки його задуму К. Острозьким і православною людністю, яка йшла за ним.

Сам князь не любив згадувати про цей епізод. У березні 1604 року, відповідаючи на запит короля, він писав, що нічого не знає про Самозванця, ніколи його не бачив і не пригадує, щоб той жив колись у його володіннях. Однак саме тоді син київського воєводи Януш сповіщав короля, що знає Дмитрія вже кілька років, він досить довго жив у монастирі його батька в Дермані. Потім Самозванець пішов до аріан і відтоді зник з поля зору. Це справді відповідало дійсності.

Перебування в Острозі та Дермані не було даремне для Григорія. То був час найвищого розквіту острозького культурного центру. Бакалавр Краківського університету Симон Пекалід присвятив йому цілу поему, що вийшла друком латинською мовою 1600 року. Він порівнював Острог з Афінами. В Острозькій колегії (академії) вивчали сім вільних наук за європейською системою. Тут діяла друкарня, з якої до 1602 року вже вийшло близько 13 кириличних книг. Велику цінність становила також бібліотека, її унікальні видання різними мовами світу. На той час в Острозі жили, викладали науки і писали свої твори Герасим Смотрицький, Андрій Римша, Дем'ян та Ігнат Наливайки, Клирик Острозький (відомий лише за псевдонімом), Василь Суразький (В. А. Малюшицький), Кирил Лукаріс, Ян Лятос, Діонісій Палеолог, Тимофій Михайлович (Аннич), Кипріан, Христофор Філалет (Бронський), Григорій Голубников та інші. Всі вони були яскравими представниками української та європейської культури, науки і літератури кінця XVI — початку XVII століть. Ми навмисне назвали всі ці імена, щоб включити їх у читаць-

ку пам'ять. Можливо, комусь спаде на думку дізнатися про них, розшукати їхні біографії, заглибитись у власну історію.

Колегія, її викладачі, острозькі вчені і книги не могли пройти повз допитливий розум Григорія. Вони збагатили його знаннями, досягненнями європейської культури, розширили кругозір, що згодом стало у пригоді під час спілкування з магнатами, королем та вищими церковними колами. Справа навчання і пізнання світу була продовжена в Дермані, де монастирська бібліотека налічувала близько 300 рукописних та друкованих книг. Йшла підготовка до відкриття дерманської друкарні й виходу друком «Діалогу» патріарха Александрійського Мелетія Пігаса. Тут працювали відомі діячі української культури Дем'ян Наливайко та Іов Княгиницький. В Острозі та Дермані Самознанець виношував плани щодо реформ у Росії та її європеїзації, звідси він виніс ті обширні знання, якими потім дивував Боярську Думу. Звідси виніс він також ще більш примножену любов до книг і, ставши царем, підтримував книгодрукування в Москві, де за його 11-місячне царювання встиг вийти «Апостол».

А тепер повернімося знову до подій кінця 1602 року.

Залишивши Дермань і двох своїх супутників, Григорій пристав до волинських аріан.

Гощанський гість

Аріани, або ж антитринітарії чи соціниани, були представниками європейського реформаційного руху. Ортодоксальна церква вважала їх єретиками, що зазіхали на священні догми. Зокрема, аріани заперечували трієдність...

На Волині аріанський центр та їхня школа певний час існували в Гощі, маєтку Гавриїла Гойського. Останній служив маршалком при дворі князя К. Острозького. Тут виникає ще одна загадка. При дворі князя було чимало єретиків і взагалі представників різних релігійних течій. Один з них — Мотовило написав 1577 року знаменитий твір проти католицького місіонера-проповідника Петра Скарги. Аріани вважали і самого князя своїм таємним наступником і покровителем. Князеві подобалися їхні школи, друкарні й проповідники. Високо цінував він Гавриїла Гойського, оберігаючи його володіння від нападів своїх власних підданих. Як же в такому разі міг вигнаний К. Острозьким Григорій опинитися в Гощі і шукати підтримки у аріан?

А річ у тім, що Самозванець, очевидно, не шукав у них підтримки. Він просто служив у маєтку Гойського (навчав його дітей), або, за іншими даними,— навчався чи викладав у школі.

У гощанській школі викладав на той час Матвій Твердохліб, який знав російську мову і міг багато чого навчити Григорія. Припускають, що Матвій був не хто інший, як російський ченець — утікач Артемій.

У Гощі Самозванець пробув недовго. Зваживши ситуацію, він перейшов до князів Вишневецьких, вдавшись до нової спроби знайти мецената.

Одначе зв'язків з аріанами він не припиняв, тоді як стосунки з Гойським урвалися. Більше того, 12 червня 1604 року, саме в розпал полеміки при дворі короля про допомогу Самозванцю, К. Острозький відправив до Сигізмунда III двох довірених осіб, однією з яких був Г. Гойський. Князь просив для них аудієнції: «Деякі справи, які стосуються не лише особистих, але й загальних інтересів, примусили мене надіслати пана Каменецького і Гойського до Вас, щоб усно все викласти. Прошу надати їм аудієнцію і у всьому вірити». Вважають, що вони мали передати інформацію про Самозванця. На той час з боку Острозьких це могла бути інформація лише негативного плану, і приніс її як свідок — Гавриїл Гойський.

Але самі аріани мали Самозванця за свого. Вони відвідували його в замку князя Вишневецького. Їхній вплив помітили отці-єзуїти, звістка про це докотилася до Москви, і російський посол П. Огарьов говорив у Польщі про аріанські нахили Гришки Отреп'єва. Пізніше, вже коли Самозванець став царем, 7 листопада 1605 року до Москви вирушило аріанське посольство на чолі з Матвієм Твердохлібом. На жаль, його опис не зберігся, зникли й акти синодів аріан. Востаннє ці документи бачив 1776 року кенігсберзький професор Ф. С. Бокк. Саме з його книги дізнаємося про посольство та про те, що 1630 року Твердохлібу доручили написати книгу про подорож до Москви. Книгу під назвою «Подорожній Московський» він таки написав, одначе доля її невідома. Зберігся лише щоденник одного з аріанських учителів, що особисто знав Самозванця,— Валентина Шмальця. Тут є парадоксальна фраза про те, що Самозванець був покараний богом за гординю, якою він «возвеличився над самою істиною». Чи не означає це, що посольство не мало бажаного успіху, плани про поширення аріанства в Росії Лжедмитрій I не підтримав, або, хоч і пообіцяв, нічого не зробив?

Одначе все це відбувалося пізніше, а тоді, в березні-квітні 1603 року, Самозванець полишив Гощу й подався до Вишневця.

У правнуків Байди

Князі Вишневецькі по Олені Глінській (матері Грозного) доводились родичами Івану IV, батькові царевича Дмитра. Тож звернувся Самозванець до цих великих українських магнатів не випадково. На той час Вишневецькі конфліктували з урядом Бориса Годунова з приводу кордонів своїх володінь з Росією. Справа доходила навіть до серйозних військових сутичок. Поява у них Самозванця була цілком доречною. В ньому угледіли добру зброю проти Годунова.

Князь Адам Вишневецький був православний (його хрещене ім'я — Василь), і це полегшувало справу Григорію. Історія зберігає дві версії щодо порозуміння Самозванця з князем. Згідно з однією, Григорій служив князеві і за свою неповороткість дістав сердитого ляпаса. Це обурило «рюриковича», і він розповів Вишневецькому, хто він є насправді. В іншому варіанті, Григорій удав смертельно хворого, покликав священика і на сповіді повідав йому історію свого царського походження. Отець передав усе князеві, а Самозванець раптово одужав. Так чи інакше, Вишневецький одразу вшанував «родича» і пройнявся його долею.

Князь зробив спочатку справу, яка послугувала подальшим дослідникам історії Самозванця. Він детально записав усю сповідь Лжедмитрія, не випустивши жодних подробиць. Допитливий кардинал Рангоні зміг дістати цей запис і відправити його до Рима. Саме тут наприкінці минулого століття і знайшов цей лист в архіві курії історик-єзуїт, росіянин з походження Павло Пірлінг. Записана Вишневецьким сповідь Самозванця є унікальним джерелом. Накладання свідчень самого Лжедмитрія на пригоди в Росії Григорія Отреп'єва та «Ізвєт» його супутника Варлаама Яцького 1606 року, дає яскраву картину, того, що... Втім, це вже тема окремої розмови.

Отже, Адам, а затим його брат Костянтин Вишневецькі активно включилися в справу Самозванця. Це були перші дійові меценати. Чи робили це вони самостійно? Знову загадка. Посланець Єрусалимського патріарха, котрий у вересні 1603 року прибув до Москви, свідчив: коли він гостював у князя Острозького, через Острог... їхав князь Адам Вишневецький з Самозванцем у Вишневець, щоб потім відправитись до короля. Яка ж роль князя Костянтина Острозького? Чому він не зупинив сусіда? Проте, здається, одну пораду він дав; розвідати у Москві. Це було зроблено. В посольстві до Москви пелагонського митрополита Єремії прибули два агенти князя Адама — Костянтин та Кунал, що називали себе племінниками митрополита. Їх викрили. До речі, то були слуги того самого Каменецького, який разом з Гойським був посланий до короля.. К. Острозьким. У Москві на той час уже ширилися чутки про царевича Дмитрія. Вони були не на користь Годунова, люд чекав нового царя і сподівався на його доброту. З'явилися й перші перебіжчики, які визнали Самозванця сином Грозного. Вишневецькі більше не вагались, але ініціативу перехопив у них сандомирський воєвода і львівський староста Юрій Мнішек з допомогою доньки-красуні Марини.

Одначе і роль Вишневецьких теж не була останньою. Князь Костянтин вступив з військом Самозванця у Москву, жив при дворі Лжедмитрія, чекаючи все нових і нових дарунків, подяк, почестей. Вони не могли бути безмежними, і К. Вишневецький врешті-решт з виглядом ображеної людини полишив Росію.

Іронія долі: по смерті останнього Вишневецького їхній родовий замок Вишневець перейшов до... Мнішків. І саме в цьому замку висіли знамениті овальні портрети царя Дмитра та цариці Марини й велике полотно їхнього вінчання. Тут ці полотна оглядали російські царі, а Катерина II замовила їх копії. У Вишневці бачив ці портрети (чи копії з них) 40-х років минулого століття М. І. Костомаров, шукаючи сліди Самозванця в архіві Мнішків. Нині портрети виставлені в Державному історичному музеї СРСР (Москва). Їх дещо змінені копії мали історичний музей та музей російського образотворчого мистецтва в Києві, однак розшукати їх не вдалося. Якісь копії були і в Ленінградському Ермітажі...

Нащадки Байди, князя Дмитра Вишневецького, чиє ім'я пов'язане із Запорозькою Січчю, вказали Самозванцеві шлях до козаків.

На Запорожжі

Із запорожцями Григорій познайомився ще в Києві. Слідчі Бориса Годунова віднайшли пізніше двох свідків, які це підтвердили. Стефан-іконник та чернець Венедикт розповіли, що бачили Григорія разом із запорожцями. Він розгулював з ними по крамницях і чинив смертельний гріх — їв м'ясо. Дружба з запорожцями була потрібна Григорію, котрий вже у Києві оголосив себе претендентом на російський престол. Одне із «сказань» про смути повідомляє, що Самозванець побував із запорожцями в походах у загоні старшини Герасима Євангелика. Щоправда, автор «сказання», як і «Морозівський літописець», стверджує, що це були грабіжницькі розбійні напади на

святі місця, пролиття крові невинних людей мало не в околицях Києва. Обидва автори дуже тенденційно описали історію Лжедмитрія, малюючи його портрет чорним на чорному тлі. Ніяких документів, що підтвердили б це, бодай про якісь напади запорожців вказаного часу, не збереглося.

Одначе перебування Самозванця на Січі є фактом. Коли це було? 16 грудня 1603 року князь А. Вишневецький повідомив королеві історію Лжедмитрія, яку він докладно записав ще у жовтні. А 18 лютого 1604 року Сигізмунд III в одному із своїх листів передавав чутку, що царевич пішов до козаків просити допомоги. 15 березня його вже представили королю. Значить, на Січі Самозванець побував в кінці 1603 — на початку 1604 років. Безперечно, це було зроблено за згодою, а, можливо, й за порадою Вишневецьких.

Тоді ж запорожці надіслали до Самозванця в Краків своїх виборних і обіцяли «провадити до Москви», а за це вони мали оформити в Путивлі винагороду.

Підтримка запорожців була доречною. Пізніше, під час військових дій, вони не порушили обіцянку і не відступили від Лжедмитрія, як це вдіяли польські найманці та магнати. Самозванці були не новиною на Запорожжі. В середовищі козацтва ще наприкінці XVI століття з'явилося їх аж троє — Петро, Ілля, Лазар.

Порушу дещо послідовність подій, щоб сказати кілька слів про участь запорожців у подальшій долі Самозванця. Спочатку у його військо влився двотисячний загін на чолі з Белешком та Куцком. Пізніше вже під Чернігів у табір Лжедмитрія прийшло три тисячі місцевих («українних») та чотири тисячі запорозьких козаків. Про це достеменно свідчив один з учасників походу в листі, написаному в таборі під Черніговом 10-12 листопада 1604 року. Затим, уже після цілого ряду битв з царськими військами, до армії Самозванця приєдналося ще вісім чи десять тисяч запорожців.

Згідно з більшістю сучасних подіям джерел, усього в поході Лжедмитрія на Москву брало участь близько 12 тисяч запорожців. Їх обраним гетьманом був Ян Запорський. Зберігся його лист до Юрія Мнішка, підписаний гетьманським титулом. Козаки мали 12 гармат і відзначалися відчайдушною сміливістю та завзяттям. Після того, як значна частина поляків і сам Ю. Мнішек покинули Самозванця, запорожці продовжували військові дії і цим почасти врятували його від краху. Вони повернулися на Січ уже після воцаріння Лжедмитрія, який все ж залишив невеликий козачий загін для особистої охорони.

А тепер знову повернемося в рік 1603-й, до дворів Вишневецьких і Мнішків.

Галицькі епізоди

Марину, за еталонами початку XVII століття, вважали красунею, вона вміла причаровувати чоловіків і водночас тримати їх у холодних лещатах невідомості. Самозванцеві не важко було закрутити голову. Як не дивно, але саме ця історія є відомішою. То чи варто про це розповідати? Скажу головне.

Мнішек ретельно взявся за справу. Він добився аудієнції у короля (15 березня 1604 року), який дав згоду неофіційно підтримати Самозванця. Воєвода звів майбутнього зятя з єзуїтами і сприяв прийняттю ним католицької (17 квітня) віри; познайомив із своїм родичем нунцієм Клавдіо Рангоні, під впливом якого від імені царевича був відправлений лист папи (24 квітня), і почав збирати військові сили на свої кошти. З цією метою король попустив йому виплату численних боргів і щорічні податки з воєводства та староства дозволив витрачати на підготовку походу Лжедмитрія I в Росію. Однак спочатку обачливий Юрій Мнішек підписав з царевичем шлюбний контракт (25 травня), в якому були численні обіцянки щодо подарунків майбутнім родичам. Марина мала стати царицею, Мнішки повинні були одержати Сіверщину, Псковщину, Новгород, ряд інших земель та мільйон злотих. Земельні поступки (Сіверщина і Смоленщина) окремо (угода 12 червня) Самозванець пообіцяв за підтримку королеві. Ця велика політика велася в Кракові, на території Польщі. А що ж залишилося від Самозванця в Галичині?

П. Пірлінг 1901-1902 років побував у Самборі. Тут він сподівався розшукати сліди Самозванця. Одначе знайти нічого не вдалося. Дослідник опублікував статтю про свої пошуки. Йому належить також цілий ряд фундаментальних праць про Лжедмитрія I, що грунтуються на знахідках у зарубіжних архівах. Однак усі ці надзвичайно цікаві праці відомі лиш деяким фахівцям.

Так само майже ніхто не знає книг і статей двох львівських істориків, що користувались місцевими архівами та краєзнавчим матеріалом,— Олександра Гіршберга та Марцела Туркавського.

Завдяки їхнім пошукам ми й маємо тепер деякі свідчення про перебування Самозванця в Галичині.

4 травня 1604 року, наприклад, він виступив свідком на суді в Саноці — це зафіксовано в судових актах. Царевич часто відвідував самбірського католицького священика Франца Помаського. За рекомендацією останнього Ярославська колегія єзуїтів виділила для участі в поході Самозванця двох ченців — М. Цировського та А. Завіша. Проживаючи в Самборі, Лжедмитрій відправив ряд листів папі римському, канцлеру Я. Замойському, нунцію К. Рангоні. Тут він підписав 25 травня 1604 року шлюбну угоду з Мнішками, а 12 червня — кондиції з королем. Звідси була вирядження делегація С. Свірського до донських козаків з «царським прапором».

Львів, Сокольники, Самбір, Санок стали центрами збору найманців до війська царевича. Він сам відвідував ці міста. 16 вересня царевича приймав магістрат Львова. В книзі витрат магістрату записано, що тоді з наказу бурмистра Якуба Віотецького у Станіслава Познанчика було куплено вісім герців вина за 12,24 злотих до столу царевича Дмитра. А 29 серпня Самозванець зумисно приїздив з Сокольників до Львова, щоб у кафедральному костьолі львівських єзуїтів слухати проповідь єпископа Адріана Радзимінського.

Збереглася згадка про ще один вельми цікавий документ відносно перебування Самозванця у Львові. Це лист єпископів Львівського Гедеона Балабана та Перемишльського Михайла Копистенського в Москву до патріарха Іова про злочини Самозванця проти православної віри. Його неприховані зв'язки з львівськими єзуїтами не залишилися непоміченими. Докинемо, що цього листа привіз у Москву львівський чоботар Корунка.

Загони Самозванця під Львовом вели себе непристойно. У вересні король змушений був спеціальними універсалами вимагати негайного припинення грабунків під страхом смертної кари. У військо царевича збиралися дуже різні люди. Їх «героїчні» вчинки в околицях Львова із сарказмом описував князь Я. Радзивіл, який бачив усе на власні очі у серпні-вересні 1604 року. Пізніше, вже повертаючись з походу, ці ж люди знову почали мародерства, і рада Львова скаржилася королю, який змушений був знову надсилати грізні універсали.

Одначе все це не зашкодило Львівському православному братству звернутися до Лжедмитрія (коли він став царем) за матеріальною допомогою. В Москву відрядили одного з керівників братства Івана Красовського, який прибув у російську столицю наприкінці 1605 року. Вважають, що в подарунок цареві братчики привезли знамениту Острозьку Біблію. Лжедмитрій пожалував братству на будівництво Успенської церкви 300 карбованців та в'язанку соболів. Не випадково в поменнику братства серед «пресвітліших царів» згадується й Дмитро Іванович, а в «Альбомі» значиться його лист до братства 1606 року. Сам митрополит Мір-Лікійський Матвій, екзарх Константинопольського патріарха, вже після названого посольства радив братчикам просити допомоги у московського царя.

Одначе не лише львівське братство зав'язало стосунки з Лжедмитрієм. Один з львівських аптекарів С. Колачковський залишив нам документи про свою подорож до Москви, торгові справи та пригоди. Хтозна, можливо львівські архіви подарують нам ще не одні подібні спомини.

Та повернімося до Львова кінця 1604 року. Зібравши військові загони, Самозванець разом з Ю. Мнішком та шляхтою вирушили в похід до російських кордонів. На шляху їхньому стояв Київ.

Знову в Києві

Частина війська Самозванця разом з ним самим вступила у володіння воєводи київського К. Острозького. Тут на них чекала несподіванка...

Сам воєвода і його син Януш тепер були не друзями, навіть не байдужими нейтралістами, а ворогами. 1604 року російський посланець А. Пальчиков привіз воєводі листа від Московського патріарха Іова з детальним описом темної історії Гришки Отреп'єва і проханням видати його для церковного суду. Князь, що боровся з унією і цінував увагу православних ієрархів, послав у відповідь кришталевий хрест з дарчим написом 4 липня і листа, де, очевидно, писав про неспроможність виконати прохання. Самозванця давно не було в його володіннях.

Одначе батько й син почали активну пропаганду проти Лжедмитрія серед шляхти й магнатів. Противником Самозванця був королівський канцлер Януш Замойський, в партію якого входив син київського воєводи Я. Острозький. Януш за батьковою згодою почав бомбувати вимогами короля. Він писав, що біля Лубен по Сулі збираються групи непевних людей до «цього Московита» і чинять «великі свавільства» на Україні. Каштелян краківський вимагав негайно припинити ці зібрання, не починати війни

Закінчення на стор. 66.

Подоляни

Поділля — історико-етнографічна область України, що розкинулася у межиріччі Південного Бугу і Дністра. Місцевих жителів цієї території здавна називали подолянами, поділяками.

«Краса України — Поділля»,— писала Леся Українка про цей край. Її захоплювали мальовничі його села, барвисті інтер'єри в біленьких хатках, багаті вишивки на сорочках у селянок, чарівна пісня, яку тут почула.

Термін «Поділля» вперше згадується в литовському літописі 1362 року. До його поширення побутувала назва «Пониззя», яка вперше згадується 1226 року. Пониззя й Поділля означають одне й те ж географічне поняття. Розташоване поблизу Карпатських гір, відносно них воно є низом, долом, подолом. Часто зустрічається в документах і літературі.

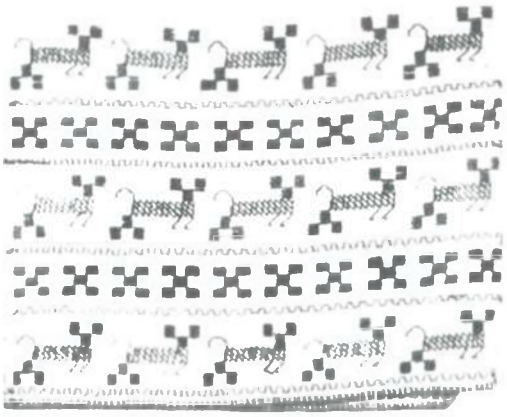

Чоловічий і жіночий одяг. Село Крогулець Гусятинського району Тернопільської області. Початок XX століття.

Рушник другої половини XIX століття.

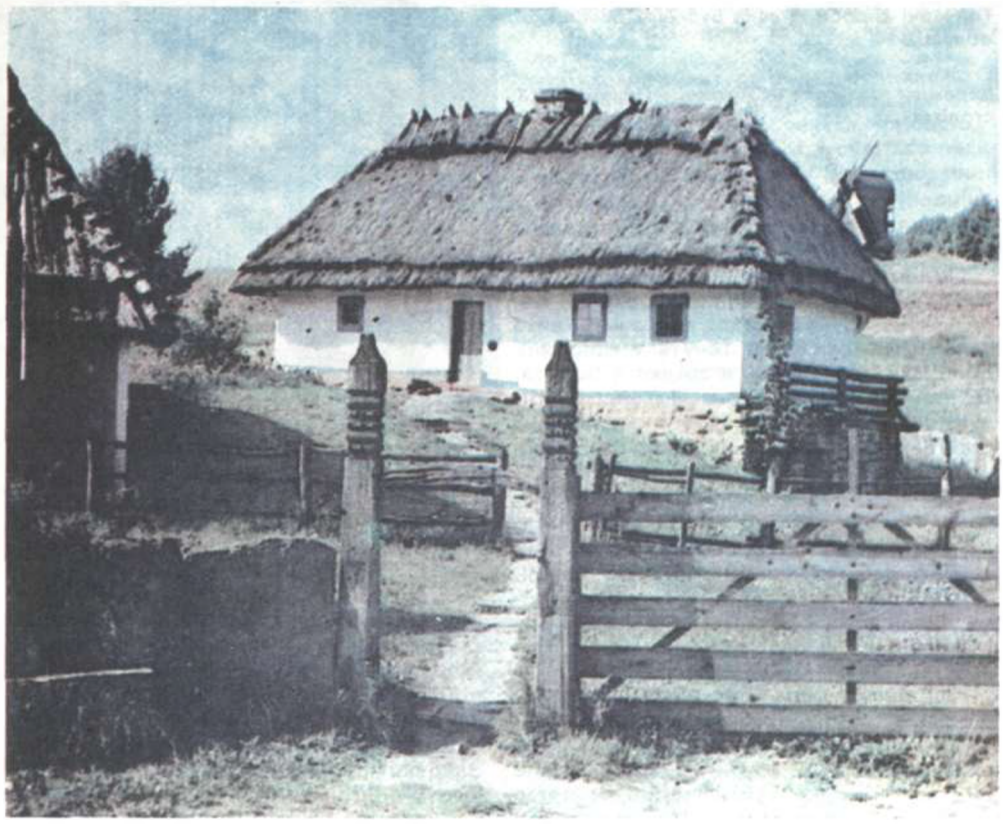

Хата із села Яришів. Кінець XVIII століття.

Жіночий одяг. Село Вільховець Бережанського району Тернопільської області.

Наприклад, Богдан Хмельницький у промові на чигиринській раді старшин 1657 року згадує, що йому вдалося визволити з-під ярма шляхетського Волинь, Покуття, Поділля та Полісся.

Поділля з IX століття заселяли слов'янські племена тиверців і уличів, землі яких першої половини X століття приєднано до Київського князівства. У 60-х роках XIV століття, внаслідок занепаду Галицько-Волинського князівства, Поділлям заволоділа феодальна Литва. 1434 року шляхетська Польща загарбала Західне Поділля, а після Люблінської унії 1569 року — Східне. Під час першого поділу Польщі (1772) частина Західного Поділля відійшла до Австрії, яка ще майже 150 років підтримувала тут колоніальний режим. Східне Поділля під час другого поділу Польщі (1793) разом з Правобережною Україною приєднане до Росії.

На матеріальній та духовній культурі Поділля, безперечно, позначилися соціально-економічні особливості розвитку краю, його природні умови, багатовікове взаємопроникнення форм культури ук-

Гончарні вироби із села Бубнівка Вінницької області.

Кераміка із села Смотрич. Початок XX століття.

раїнців та інших народів, які віддавна розселялися на цій території.

Поділля — розлога, подекуди погорблена рівнина, частково безліса. Колись тут буяв степ, тепер — укрита ланами земля. Річки течуть у широких долинах, де є ставки, а зрідка й болота. До півдня вони щораз сильніше врізуються в рельєф, тому межиріччя стають досить широкими і слабо розчленованими.

Здавен основне заняття місцевого населення — землеробство. Цьому сприяли родючі чорноземи, теплий, сонячний клімат, давні традиції обробітку землі.

Поділля вкрите садами. Їх дари задовольняли і потреби сільського населення, і вивозилися в інші регіони. На Поділлі віддавна займаються скотарством.

Найпоказовішим елементом матеріальної культури етносу є народна архітектура. Для Поділля у минулому було характерним каркасно-глиносолом'яне будівництво, яке своїм корінням сягає археологічних культур. Не випадково видатний російський археолог В. А. Городцов писав, що теперішні українські хати-мазанки — це тільки поліпшений варіант трипільської глиняної будівлі. Слов'яни заснували тут і дерев'яне будівництво. Воно було напівземлянкове. Але вже за часів Київської Русі переважали місцеві традиції, пов'язані з широким використанням глини. Почався зворотний процес — від дерев'яної до глиняної хати-мазанки, яка збереглася до наших днів.

Стіни на Поділлі зводили, використовуючи вальки з глини та житньої соломи. Ліпили вальки жінки, а вкладали у стінку чоловіки. Було відомо багато технік: стіни «на стовпах з кіллям, обплетеним вальками, як на плоту»; «на стовпах з кіллям, між яким закладались короткі вальки»; «на стовпах з кіллям, обплетеним вальками згори вниз»; «на стовпах або без стовпів з коротких вальків, які кладуть рядками горизонтально, та навскіс». Окремий конструктивний тип становили безкаркасні стіни, заповнені змішаною з глиною соломою.

Невід'ємна ознака, характерна для подільської хати,— мальовничість, утворювана білизною стін, пластичною їх обробкою з підсинюванням заглиблених площин, виступаючою призьбою, обмазаною червоною глиною. Якщо причілкові або тильні стіни були відкриті для вітрів і дощів, їх також фарбували жовтою або червоною глиною.

Будівлі найчастіше зводили на майданчиках різних рівнів, як у середині садиби, так і в поселеннях у цілому. Такою забудовою подільські села нагадують карпатські. Найчастіше на верхній терасі ставлять хату, на нижній — господарські будівлі, на стику обох майданчиків — підмурок. При такій забудові широко використовується камінь для благоустрою та оформлення садиб і вулиць. Завдяки цьому подільські села набувають оригінальності.

Народний одяг на Поділлі колоритний. Широко відомі подільські жіночі сорочки з багатою вишивкою. Наприклад, у південних районах (Подністров'ї) вони, мабуть, найпишніші на Україні. Вкриваючи увесь рукав, вишивки мають три різні узори: на уставці, на морщинці (під уставкою) та уздовж рукава до зап'ястя. Вишиті частини різняться між собою розміром, орнаментом і технікою виконання, але разом доповнюють одна одну і утворюють композиційну цілісність. Виконують їх яскравими жовтим, червоним кольорами, а уставку — на глибокому темному колориті.

Для подільського одягу характерні також незшиті частини — обгортки, велике розмаїття верхніх форм одягу (опанчі, кожухи, свити, сіряки, куртки, гуньки). В цілому при всій розмаїтості його комплексів у різних районах Поділля спостерігаються спільні риси: в кроях сорочок, оздобленні.

Серед інших етнографічних областей України Поділля вирізнялося наприкінці XIX-початку XX століття килимарством. У подільському килимі набули значного поширення «рослинний» та геометричний види орнаменту. «Рослинні» килими можна поділити на два чітко визначені типи: в одному з них рослини розміщені у вигляді окремих мотивів, в іншому — посаджені у вазони. Тло переважно чорне або темно-брунатне. Всі килими мають широку, чітко виражену лямівку, оздоблену орнаментами і контрастним кольором.

Неповторна подільська кераміка.

Вироби гончарів навіть вивозили за кордон. Особливо цінувались речі майстрів з містечка Зенькова та навколишніх сіл. Зеньківський посуд, дуже тонкий і легкий, природного кольору, розписувався без поливи на жовторожевому тлі червонуватою фарбою. Серед орнаментів переважали рослинні мотиви, зображення тварин. Відомі були також майстри с. Бубнівки Гайсинського рэйону на Вінниччині.

Багато специфічного, характерного для Поділля, простежуємо в народних стравах, де добре розрізняли їжу повсякденну (бурду, квашу, картоплю, товлак, жур) і святково-обрядову (борщ, кашу, куліш, затірку, капусту, вареники, кисіль, пироги). Широко вживалась на Поділлі їжа у поховальних і весільних обрядах для утвердження добра і відвертання зла.

Побут і народне мистецтво Поділля завжди цікавили дослідників, письменників, художників. Перше друковане видання «Быт подолян» було здійснене уродженцем Кам'янця-Подільського К. Шейковським ще 1860 року. Завзято збирав народні твори подолянин А. Диминський. Його нотатки друкувалися в збірках М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1876) та П. Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1878). Цінні статті з етнографії краю опублікували письменники А. Свидницький, О. Маковей, художник В. Гагенмейстер. Побут Поділля описали в своїх художніх творах українські, російські та польські письменники: М. Коцюбинський, О. Купрін, Ю. Крашевський. Найбільшим знавцем звичаїв і традицій подолян був М. Стельмах — твори «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль», «Чотири броди», «Щедрий вечір», «Гуси-лебеді летять».

Духовна культура подолян виявляється у звичаях і обрядах, пов'язаних з періодами людського життя, працею та порами року. Останні групуються навколо Різдва і Нового року (Зимовий цикл), Великодня і Зелених свят (Весняний цикл). В родинному житті важливу роль відігравали народження дитини, весілля, поховання.

Добре вивчена весільна обрядовість подолян, яка дає широке уявлення про морально-етичні, естетичні погляди народу, різні аспекти його життя. Наприклад, етнографи помітили, що ряд весільних дійств (посад, поділ короваю, вдягання очіпка) на Поділлі відбувається в будинку нареченої. У подільському весіллі беруть участь ряджені, до того ж поруч з традиційними дійовими особами з'являються історичні персонажі — турок, ксьондз.

Давні традиції зберегли подоляни у спілкуванні, в організації дозвілля, звичаях, святах та обрядах. Повсюдно побутував звичай трудової взаємодопомоги — «толока», «супряга». Їх організовували і проводили згідно з нормами, общинним правом і мораллю. Спільно односельчани орали, збирали врожай, коли в тому чи іншому дворі не вистачало робочих рук.

Цікавим був обряд вступу в парубочу громаду — так зване «коронування». Підліток, який заявляє про своє бажання «парубкувати», віддає поклін усьому парубочому товариству. Парубки його піднімають вгору і співають пісню. Потім «коронований» сідає в колі своїх нових товаришів і частує їх горілкою.

Науковцям, музейним працівникам, архітекторам, ентузіастам охорони старовини слід подумати про збереження пам'яток матеріальної та духовної культури Поділля. На сьогодні значна частина їх вже зібрана в багатьох музеях областей Поділля, в Києві і Ленінграді. Окремі пам'ятки народного зодчества (житлові, господарські і культові споруди) зберігаються в музеях просто неба Києва і Львова. Цього, звичайно, замало. З кожним днем, у зв'язку з перебудовою наших сіл, зникають давні будівлі, які вже в наш час можна вважати пам'ятками. Тому треба подумати про збереження найцінніших серед них на місцях, у районних чи обласних центрах.

Для збереження пам'яток матеріальної і духовної культури необхідно провести докладні наукові дослідження на всій території Поділля. Для цього, мабуть, треба розробити спеціальну програму, до якої підключити вузи, музеї регіону.

Архип ДАНИЛЮК,
завідуючий відділом Музею народної етнографії та побуту у Львові.

Соціоніка

Логіко-сенсорний екстраверт «Штірліц»* (Іноді його називають «Корольов»)

1. Жвавий, ясний, тверезий розум, уміє розумно й логічно діяти, має спортивну виправку, різкі, жорсткі, немовби готові в граніт, риси обличчя,— і прихована нервовість, висока поетичність, сила і внутрішня наповненість; мало потурає власним почуттям, особливо у складній життєвій ситуації, яка вимагає швидкого й точного рішення.

2. Вірить у чесну гру, вважає додержання її правил сильною рисою, виявом характеру, не терпить хитрощів і підступності, ненавидить шахраїв та спритників; одне з основних правил: сказав — зробив, не можеш — не обіцяй.

3. Ініціативний, рішучий, любить бути в центрі уваги; свої ідеї обстоює сміливо і дуже азартно, перед начальством не почувається ніяково, навіть агресивний; знає, що справа йде добре, коли відповідного темпу їй надаємо негайно; пристрасний борець за якість, грунтовність роботи, любить навчати своїх друзів і знайомих, як правильно виконати ту чи іншу роботу.

4. Не вірить у легкий успіх, цінність усього на світі для нього визначається кількістю вкладеної праці, якщо роботу виконують надто швидко, починає шукати огріхи і, як правило, знаходить; грунтовний і методичний у будь-якій справі, літературу прочитує грунтовно, не обмежуючись вибірковим читанням цікавих місць.

5. Рішучий — якщо треба обрати один з двох варіантів, швидко зважує і береться до роботи, з виконанням рішень не зволікає, прагне до ощадливості й завбачливості, планує свій день; якщо за щось узявся, то прагне довести до кінця.

6. Не любить іти шляхом проб і помилок, придбавши нову річ, обов'язково прочитає інструкцію, перш ніж почне нею користуватися, воліє мати вичерпну інформацію, збирає її всіма доступними каналами, старанно аналізує і зіставляє, природжений розвідник; не терпить невиразних, плутаних відповідей, вимагає ясності й чіткості.

7. Незамінний там, де треба не просто зробити, а зробити надійно; страхується від зовсім безглуздих, на погляд оточуючих, несподіванок і саме вони й відбуваються; добрий директор для атомної електростанції.

8. Схильний виводити оточуючих зі стану благодушної заспокоєності, намагається своїми буркотливими емоціями збити емоції оточуючих, вважає, що зайві емоції втомлюють людей і,— що стосується його дуала («Достоєвського»),— це справедливо; в розмові тисне на співрозмовника, навіть намагається залякати, але якщо його не бояться — стає привітним і ввічливим, лють — його притулок в екстремальній ситуації, з якою він сам не в змозі впоратися, її призначення — мобілізувати партнера, і, коли це завдання вирішене, він заспокоюється.

9. «Штірліц» цінує людські зв'язки, на свята розсилає безліч листівок, щоб не втратити контакт, всебічно вивчає людину, щоб пояснити логічність її вчинків, високо цінує компетентність, професіоналізм.

10. У близькій людині йому насамперед потрібні (навіть якщо він цього не усвідомлює) якості душі: вміння любити, вірити, сподіватися,— без такої людини може перетворитися на сухаря, педанта й буркотуна.

11. Підвищену емоційність інших сприймає як небезпеку, може, запідозривши людину в намірі зробити йому критичне зауваження, завдати «упереджуючого удару» — неприпустимо різко висловитися на її адресу, потім жалкує, але вибачитися йому важко, дуже не любить визнавати свою неправоту. Тому тримається у таких випадках підкреслено рівно, не пом'якшується, щоб навіть цим не натякнути, що він завинив.

12. Одягається добре й елегантно, але не чепурився, одяг носить довго і постійно дивує його свіжість, немовби фактор часу тут не діє, любить, коли оточуючі добре вдягнуті, дає їм вказівки, прагне одягти за своїм смаком, але за модою не стежить, досить консервативний у смаках та схильностях.

13. Чудовий господар у домі, вміє смачно приготувати й накрити на стіл, до прийому гостей готується як до параду чи інспекторської перевірки, все має бути вичищене до блиску, нервує, що не встигне вчасно, нещадно ганяє домочадців, регулярно займається прибиранням квартири.

14. Хворіти не любить і не вміє, замість дати організмові здолати хворобу, починає доскіпуватися до її причин, методів лікування, зіставляє діагнози різних лікарів і звинувачує у некомпетентності, все це ускладнює перебіг хвороби.

Представники цього типу особистості. Артисти: Г. Гарбо, Де Сіка, Олег Єфремов,

---

* Подаємо описання четвертої квадри («дельта»): «Штірліц» («Корольов») «Достоєвський», «Габен» «Гекслі». Поч. див. № 1—4. З наступного номера подаємо описання міжтипних стосунків і практичні поради. — Ред.

Б. Ліванов, Марлен Дітріх, Моніка Вітті, Плятт, Арк. Райкін, Софі Лорен, Станіславський, Тихонов; письменники: Голсуорсі, Зощенко, Конан Дойл, Пастернак, Ремарк, Р. Роллан, О. Толстой, Чуковський, Т. Еліот; політики, військові: Аденауер, М. Громов, Жіскар д'Естен, Зорге, Кекконен, Куусінен, Монтгомері, Рейган; художники: Кандинський, Леонардо да Вінчі; вчені: Амундсен, Дизель, К'єркегор, Едісон; композитори: Ліст.

Дуал (найкращий партнер у шлюбі, дружбі, роботі): «Достоєвський».

Етико-інтуїтивний інтраверт «Достоєвський».

1. Носій тихого, внутрішнього, для стороннього погляду непомітного моря почуттів, світ його почуттів настільки тонкий і багатий, що не потрібні словесні докази любові, він і без слів бачить, хто, кого і як любить, хто кому потрібний, а хто кому — ні; найцінніша якість — уміння пристосуватися до емоцій іншої людини, співпереживати, зняти емоційну напругу, заспокоїти, любить розмірковувати про почуття та стосунки між людьми.

2. Це, як правило, тиха, товариська людина, яка в компанії більше мовчить і спостерігає, серед близьких знайомих — навпаки; його не можна назвати надто сором'язливим, тому що він відмінно бачить, як до нього ставляться інші, і знає, як це ставлення поліпшити, своєму розумінню етичного та неетичного намагається підкорити інших людей, але власних емоцій ніколи не нав'язує, а супроводжує, співпереживає емоціям іншого, демонструє своєрідне емоційне завмирання, певен, що іншим потрібний спокійним, рівним, безтурботним, бажає бути немовби «компресом», який інші можуть прикладати до своїх ран.

3. Не вміє говорити «ні», рідко вступає у конфлікт, якщо його просять щось зробити, не в змозі відмовити, тому його нерідко експлуатують, потрібен дуал, корячись якому можна відгородитися від зайвого; неспроможний оцінити якість своєї роботи і змарнований на неї час, його треба зупинити: уже добре, досить шліфувати; не може розібратися, що — дрібниця, а що — важливе, знає, що можна робити, але не знає, що треба робити; не вміє не працювати, коли всі працюють, і продовжує працювати, коли всі не працюють; дуже не любить, коли при одній незакінченій роботі доручають іншу, сама робота для нього цікавіша, ніж підготовка до неї.

4. Робота, що вимагає спілкування з великою кількістю різних людей, йому не подобається, погано запам'ятовує імена, прізвища, обличчя, не любить примушувати інших робити щось проти їхньої волі, тісний гурток близьких людей, зв'язаний не тільки офіційними, але й дружніми узами — ось його сфера.

5. За темпераментом, як правило, меланхолік (іноді флегматик), дуже чутливий до чужої біди, схильний до співпереживання; хвороба, неприємності ближнього захоплюють його цілком, думати про що-небудь в такі моменти не може і від інших також вимагає цілковитої відмови від сторонніх інтересів, те, що він не може реально допомогти — для нього не важливо; має високу сталість почуттів, емоцій, він рідко і тільки близьким людям розкриває свої почуття, все переживає в собі.

6. Критичний до власної краси, волі, енергії, хворобливо переносить їх несхвалення, компліменти ж на цю тему не сприймає як двозначність тільки коли вони сказані віч-на-віч, лагідним тоном, без підкреслювання, йому потрібне мовчазне або тихе визнання.

7. Не може дозволити собі бути неохайним, не терпить безпорядку в домі, зайві речі повинен негайно викинути, порядок в одязі і домі має бути, з його точки зору, бездоганним, але критерії цього порядку йому задає партнер, тому бувають дивні порушення — підлога чисто вимита, а на полицях — пил; пам'ятає, де і що в домі лежить, пропажа речі переживається важко, але якщо йому сказати: «ну пропало — так пропало, обійдемося»,— заспокоюється; підтримання порядку в домі та акуратної зовнішності вимагає від нього багато сил (як добре було б, щоб цим займався хтось інший!), але коли цього іншого немає — йде на це; уникає позичати гроші.

8. Одяг не повинен впадати у вічі, але при цьому — має бути якісним, додержується англійської приказки: «Ми не такі багаті, щоб купляти дешеві речі».

9. Приємні відчуття, необхідні цьому типу, партнер забезпечує своєю розумністю, логікою, вимогливістю, вмінням захистити, треба не спізнюватися на побачення, виконувати свої обіцянки, бути вічливим, дбайливим, більше ніяких доказів любові або розмов про неї не потрібно, вияви теплих почуттів словами його просто дратують, а от конкретна справа — постелити ліжко, піти в магазин — викликає глибоке почуття вдячності.

10. Якщо найрозумніший партнер викладає свою думку у формі роздумів, а не у формі коротких, категоричних формулювань, то поруч з ним «Достоєвський» почуває себе постійно невдоволеним і нещасливим; дуже розвинуте почуття обов'язку, сам прагне бути прикладом і вимагає того ж від оточуючих, нерідко це стає причиною конфліктів; найголовніша його вимога до партнера — вірність, невірності не прощає.

11. Здатен не покладаючи рук працювати заради близьких, але треба, щоб цю жертву помітили й оцінили, інакше ображається.

12. Образившися на людину, демонструє відстороненість від неї, першим до кривдника не звернеться, але досить показати добрий настрій — прощає, вибачення йому не потрібні.

13. Про стан людини судить за мімікою, інтонаціями, коли зміст слів не відповідає інтонаціям, чує тільки інтонації, лише глянувши на людину, завмирає: «Чому ти сьогодні такий? Що трапилось?»; жити без людей, які співпереживають, не може, відчуває себе непотрібним, побачивши людину, якій він потрібний, оживає, стає працездатним, у компанії підладжується до найбільш «задзьобаного».

14. У відносинах з людьми його інтереси обмежуються лише певною групою осіб; в об'єктивному світі його цікавить абсолютно все: повна всеядність на рівні його інтелекту і здібностей, любить видавати несподівані для партнера ідеї та думки, що стосуються суті розв'язуваних проблем.

15. Приділяє багато уваги моральному аспекту культури: чесність, совість, гідність, порядність, інтелігентність; Ван Гог вважав справжнім художником тільки Ісуса Христа: він впливав на духовну сферу людей.

Представники цього типу особистості. Артисти: Бєлохвостикова, Вів'єн Лі, Діана Дорс, Мерілін Монро; письменники: Достоєвський, Паустовський, Рільке, Рюрікови, Шевченко; художники: Ван Гог, Веласкес, Дега.

Дуал (найкращий партнер у шлюбі, дружбі, роботі): «Штірліц».

Інтуїтивно-етичний екстраверт «Гекслі»

1. Палкий ентузіаст, високодуховна, артистична особистість, швидко вирішує особисті труднощі, завжди покладається на свою здатність миттєво імпровізувати, замість того, щоб заздалегідь підготувати роботу, дуже любить ситуації нового, цікавого починання, коли можна проявити свої й чужі здібності, коли можна ще передбачати найнеймовірніший розвиток подій.

2. Дуже комунікабельний, легко встановлює контакти з людьми і завойовує їхню прихильність, у відносинах уважний і терпимий, уміє створювати атмосферу теплої привітності та відданості; ніколи не вдовольняється відповіддю «ні» чи визнанням факту, що хтось його або близьких йому людей не любить, прагне переконати людину, ворожість оточення скоріше надихає його на дію, ніж гнітить, уміє прив'язувати до себе людей.

3. Бачить у людях безліч різноманітних достоїнств і не може втриматися від того, щоб не повідомити їм цього в найемоційнішій формі, часто його віруючі емоції приймаються за почуття, чому й зобов'язаний репутацією Дон Жуана, насправді ж у почуттях він достатньо консервативний, прив'язується до вузького кола своїх людей, чия думка для нього вкрай значуща і повністю визначає його настрій, поведінку, знання, якщо ж він і насправді гульвіса — цього не приховує.

4. Його промови про любов і тугу полум'яні, посмішки спокусливі, але далі цього справа йде не завжди, його девіз: емоційна влада над усіма і сексуальна свобода від усіх.

5. Цьому дуже важко повірити, дивлячись на нього, але, по суті, він консерватор і в багатьох інших питаннях, його вчинки можуть суперечити правилам, але не сподіванням близьких; агресія виявляється не в діях, а в словах, дошкульному гуморі і сарказмі, викликають агресію ті, хто загрожує об'єктивно цінним предметам, теоріям, мистецтву.

6. Уміє і любить вести полеміку, інколи використовує свою чарівливість і полемічний запал; аби нічого не робити, з бурхливим обуренням доводить, наскільки він зайнятий і як багато зробив, його треба використовувати у стані найвищого натхнення, як ломовик він не тягне, якщо робота вимагає тривалої і пильної уваги, заглиблення в деталі, втрачає до неї інтерес або просто кидає.

7. За темпераментом він сангвінік або холерик, має сильний тип нервової системи, високу різноманітність емоційних переживань, не помічає болю, особливо чужого, зате витривалий і невтомний у розв'язанні проблем, постійно чогось домагається, активний там, де інші пасивні.

8. Припливи працьовитості чергуються з приступами сонної пригніченості, від настрою залежить усе: плани на майбутнє, ставлення до себе, уявлення про світ, райдужні плани можуть змінюватися тяжкими переживаннями, але цікава новина, похвала, цікава можливість, що раптово випала, миттєво змінюють настрій, від нудьги просто захворює.

9. Не честолюбний, оскільки може вдовольнитися товариством друзів і передчуттям чогось цікавого, на відміну від «Наполеона», який любить бути явним управителем ситуації, він прагне бути її таємним управителем, при цьому його вплив спрямований в основному на те, щоб змусити оточуючих виявити свої здібності, таланти.

10. В армії його лають за панібратство, для нього не існує заборонених зон, високопоставлених кабінетів, він усюди вхожий, для нього всі люди рівні, ненавидить тих, хто хизується своїм становищем і посадою.

11. Інтереси і знання має скоріше широкі й різноманітні, ніж глибокі, здобуває їх незрозуміло де, але тільки не в школі (вузі), де він частіше за все найперший прогульник; відмінний популяризатор, хоча його ораторські здібності спочатку, як правило, поступаються здібностям щодо особистого спілкування, з часом і тут досягає видатних успіхів.

12. Чутливий до оцінки своїх розумових здібностей, часто прагне захистити дисертацію, добивається вчених ступенів і звань, це дає йому можливість спокійно працювати, дуже чутливий, коли зачіпають дорогі для нього ідеї, заперечують можливості його та близьких людей, тому прагне контактувати з ідейно близькими людьми.

13. Готовий допомогти людям у розв'язанні їхніх проблем, найбільше задоволення — знайти вихід зі становища, яке іншим здається безвихідним; привітність і доброзичливість може демонструвати будь-кому; робить щось тільки для тих, до кого ставиться всерйоз, і робить тоді набагато більше, ніж від нього чекають і ніж він сам обіцяє.

Представники цього типу особистості. Артисти: Басов, Боярський, Брондуков, Бурляєв, Вайда, Жак Брель, Конкін, Польських, Дін Рід, Роговцева, Ігор Скляр, Стеблов; композитори: Бородін, Верді, Моцарт, Шопен, Шуберт; письменники: Булгаков, Гейне, Мольєр, Свіфт, Рабіндранат Тагор, Твен; політики, військові: В. Блюхер, Кастро, Лінкольн, Марк-Антоній, Ф. Рузвельт, Траян, Тухачевський; художники: Ван Дейк; учені: Гекслі, Дідро, Рассел.

Дуал (найкращий партнер у шлюбі, дружбі, роботі): «Габен».

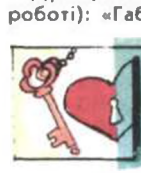

Сенсорно-логічний інтраверт «Габен».

1. Упертий, замкнутий, майже завжди однаково холодний і загадковий, дуже практичний і діловий, віддає перевагу «маленьким твердим камінцям щоденного досвіду перед купчастими хмарами абстрактних теорій»;

уміє всюди влаштуватися з комфортом, знає свою користь і непохитно стоятиме за свої інтереси, не бажає ні від кого залежати.

2. Такий фасад, а за ним приховується, як правило, досить поетична, уразлива і тому підвищено горда натура, чуйне серце; повинен бути улюбленцем, зрівнялівки він не терпить, добитися його визнання можна лише щирими почуттями, беззастережно прийде на поміч, якщо очі й інтонації покажуть, що людині дуже потрібний.

3. Рухи спокійні, точні, виключно економні, з боку здається, що досягнутий результат завжди більше затрачених зусиль, непомітна тиха впертість при обов'язковому завершенні всього розпочатого, внутрішня відповідальність за справу і скромність, недемонстративний у своєму ставленні до праці, як недемонстративний у виявленні своїх почуттів взагалі, спочатку може видатися, що робить усе спроквола, абияк, поступово починаєш розуміти, що його неквапливість відбиває загальний ритм життя: поєднання розкутості з налагодженістю.

4. Він — не «Дон Кіхот» — безцільно працювати не буде, природжений винахідник, але з упровадженням своїх ідей не поспішає, поки не дозріють умови для максимальної віддачі; пишається своїм умінням не займатися нічим, що не дає користі, дуже любить комфорт, вигоди, при спільних з кимось діях все гарно і ненав'язливо влаштовується так, як зручно йому, в досяжній для нього ділянці простору все організовано ідеально для праці й відпочинку.

5. Якщо поруч немає дуала — «Гекслі», його можна вважати за ледаря й базіку, багато говорить, а сам нічого не робить, чогось чекає, він і справді чекає — зойку про допомогу; безцільно працювати він не буде, а цілей сам вигадувати не вміє, тільки палкий ентузіаст «Гекслі» володіє ключиком, що запускає в дію точний і безпомилковий механізм «Габена», нагородою «Габену» служить радість, яку він робить своєю працею; про щирість бажання він судить з інтонацій, які його автоматично мобілізують; і бажання і радість краще за всіх уміє виявляти «Гекслі», великий, до того ж, майстер вишукувати таланти і щиро захоплюватися ними.

6. Наказ, як форма звертання для нього, не існує, на команди не реагує, робить так, як вважає за потрібне, але потім, як правило, виходить так, як він хотів, сам же він просити не дуже вміє, йому легше змусити людину зробити те, що потрібно.

7. У коханні дуже недовірливий та обережний, тільки «Гекслі» спроможний розтопити кригу його стриманості, лише завдяки запаморочливим прийомам виявлення симпатії — на межі пристойності; роман у цій парі проходить у бурхливих виявленнях почуттів «Гекслі» і недовірливому гмуканні «Габена»; велику роль відіграють доторкання («Габен» до них дуже чутливий, до кого і як він доторкається, кому і як дозволяє доторкнутися до себе — найперший показник його ставлення).

8. Важлива також інтонація, вираз обличчя при розмові: йому не подобається квола, розтягнута, розслаблена манера говорити, не любить скептичних інтонацій й кислого виразу обличчя.

9. Увагу людини, яка йому подобається може привернути, зачепивши її жартом чи зухвалим, але не образливим зауваженням, а потім демонструє показну байдужість.

10. Йому властива стримана емоційна насиченість, схильність приховувати емоції під маскою недоступності та холодності надає їм тонкої відшліфованості і навіть виразності, спокійний за всіх обставин, але по-різному, залишається холодно неприступим коли любить, не поспішає повірити в почуття свого трохи легковажного дуала («Гекслі»), дуже ревнивий і недовірливий: панічно боїться, що його емоції будуть виставлені на посміховисько, чим самітніший, тим недоступніший.

11. У небезпечних ситуаціях уперто нічого не боїться, спокійно наближається до джерела небезпеки, це його основний хід — йти прямо на противника: витримує той, хто сильніший,— це основна поза актора Жана Габена — упертість, непоступливість, внутрішня правота й безстрашність.

12. Його важко переконати, може не продовжувати суперечку, але залишається при своїй думці, свою правоту доводить не словами, а спокійним і впевненим продовженням розпочатої справи; часто виявляє чудове дипломатичне мистецтво, уникаючи конфлікту, тому що знає — якщо вже у нього вступить, іти на компроміс йому буде дуже важко.

13. Естет, любить читати і міркувати про красу навколишнього світу, приємні відчуття, затишок, має добру пам'ять на звуки, кольори, запахи; пов'язане з негативними емоціями запам'ятовується міцніше, повністю довіряє своєму смаку, зневажає моду і будь-які стандарти в одязі, вважає, що кожній людині потрібне своє, індивідуальне, інтер'єр приміщення має бути затишним і красивим (для нього це одне й те ж), у незатишній обстановці настрій падає.

Представники цього типу особистості. Артисти: Артмане, Висоцький, Габен, Гурченко, Калягін, Луї де Фюнес, Андрій Миронов, Немирович-Данченко, Л. Орлова, П'єха, Марг. Терехова; композитор Сібеліус; письменники: Гассенді, Жорж Санд, А. Крісті, Ларошфуко, А. Мальро, Моем, Фр. Саган, Сервантес, Сіменон, О. Уайльд; політики, військові: імператор Адріан, маршал Єгоров, А. Камо; художники: Клод Моне, Рембрандт, С. Реріх (син), Тулуз-Лотрек, Д. Енгр; учені: Грішфельд, Дашкова, Мендель, Сартр, Спенсер, Спіноза, Тамм.

Дуал (найкращий партнер у шлюбі, дружбі, роботі). «Гекслі».

Ігор ОНУФРІЄНКО.

Тризуб

На численні прохання читачів розпочинаємо друкувати серію історичних розвідок кандидата історичних наук, заступника декана історичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка — Володимира Івановича СЕРГІЙЧУКА про національну символіку України.

Тризуб на цеглі, з якої зводили Десятинну церкву в Києві.

Відтоді, як людина усвідомила себе, вона прагнула самовираження. Один з його проявів — символи. Скажімо, східні слов'яни в період родоплемінного ладу, щоб вирізнити роди, а потім окремі знатні родини, використовували хрестики, ромби, кола, квадрати. Дещо пізніше — зображення півмісяця, зірки, квітки, зброї, звірів та птахів.

А коли почали відособлюватися общини і сім'ї, родові емблеми спочатку перетворюються на сімейні, а згодом і на особисті, що супроводило перехід до общинної, а потім і до приватної власності. То ж з початком феодальної формації в суспільстві й закріпленням права приватної власності система знаків набуває значного поширення. Особливо це стосується тих, що ставляться для означення, скажімо, засобів праці, побутових речей. Передусім, такі знаки обрали для себе ремісники, купці. Останні, наприклад, щоб відрізнити свій товар від товару інших торгових людей, ставили знаки на круги воску. То було свого роду тавро. Ним користувалися і ювеліри для позначень виготовлених прикрас, гончарі та інші ремісники.

Торкнувся цей процес і сільського населення. Тут знаком власності таврують худобу, знаряддя праці, бортні дерева тощо. А мисливці ставлять свої тавра на шкурках звірів, які здають замість податку.

Ці знаки у вигляді «рубежів», «курячих ніг», «коліс», «вил» збереглися на багатьох пам'ятках вітчизняної культури. Серед датованих першими століттями нашої ери бачимо іменні знаки боспорських царів (їхня держава знаходилася на території Керченського півострова), в основі яких лежить триденс — тризуб, як назвав його пізніше російський історик М. Карамзін. VI—VIII століть цей знак зустрічається серед археологічних знахідок Перещепинського городища на Полтавщині, Мартинівського на Київщині. Тризубці з древніх поселень засвідчують: задовго до Рюриковичів ці символи були знаками родових старійшин чи племінних вождів, тобто можновладців.

Полювання на соколів. З книги Фрідріха II.

У Київській Русі тризуб стає великокнязівським знаком. Його зображення цього періоду вперше відоме нам на печатці Святослава Ігоревича (загинув 972 року), де чітко вирізняється князівський знак у вигляді сучасної букви «Ш». Згодом його карбують на срібних монетах великого князя київського Володимира Святославовича (980—1015), де на одному боці портрет володаря, на другому — тризуб і напис: «Володимир на столі, а це його срібло».

Однак не тільки на монетах бачимо знак. Тризубом мічена цегла Десятинної церкви у Києві, плити Успенської церкви у Володимирі-Волинському, зведеної другої половини XI століття. Його зображення, як повідомляють зарубіжні українознавці, знайдено на варязькому мечі, у гербі французької королеви Анни, дочки Ярослава Мудрого, а також на надгробку святого Еріка, котрий породичався з династією Володимира Святославовича.

Існує близько сорока версій про походження тризуба. Зокрема, варте уваги твердження дослідників зарубіжних українознавчих центрів, що тризуб, як первісне обожнення рибальського знаряддя, а згодом віднесення його до символу влади, виник, вірогідно, у різних народів і в різні часи незалежно. І це ймовірно, бо сліди тризуба зустрічаються в Скандінавії, Візантії, Греції. Крім згаданих уже знахідок на території України, тризуб виявили під час розкопок древнього городища побіля Новгорода.

До наведеної вище версії про походження тризуба додамо й такі: уособлення трьох природних стихій — повітря, води та землі, зображення атакуючого сокола. Останнє, наприклад, пов'язане з Київською Руссю. Академік Б. О. Рибаков, скажімо, вважає, що підвіски з тризубом могли бути знаками князівської адміністрації за типом татарських.

Необхідно підкреслити й таке: тризуб, що зустрічається на підвісках, виявлених у Новгороді, в багатьох деталях збігається із

зображенням знаків на срібних монетах князя Володимира. Крім того, підвіски з тризубом і ускладненим орнаментом виявили під час розкопок у Києві, Білгороді, Новгороді.

Тризубом, як знаком князівської власності Рюриковичів, широко користувалися у державному житті Київської Русі — зображали на печатках, якими скріплювалися міжнародні договори, на князівських товарах, що відправлялися на продаж за кордон. Крім того, виконані в бронзі або сріблі, тризуби прикрашали паски дружинників князівського війська, його зброю, знамена. Наприклад, на малюнку з відомого болгарського рукопису «Хроніка Манасії» (XIV століття) зображено дружинників князя Святослава під Доростолом з прапорами, на вершку древків бачимо тризубець.

Не обходилося без тризуба, коли мітили князівське майно, зокрема коней, про що згадується в «Руській правді»: «А за княжь конь, иже той с пятной,— 3 гривни». «Пятна», до речі, як і «знамена»,— тогочасні знаки власності.

Відомий історик Михайло Грушевський пояснює походження тризуба так: «Що представляє сей знак? Про се робилися ріжні здогади — тому що сей знак, як то бувало з такими старинними знаками, дуже стилізований, себто реальний образ предмета, котрий він представляє, дуже змінений для того, щоб фігура мала більш декоративний, рисунковий, візерунковий характер.

З ріжних об'яснень я вважаю найбільш вірним те, що се вершок булави, чи як то називають французи «начальницької палиці», знаки власти старшини. Такі палиці річ дуже стара, вершки чи головки таких палиць встрічаються у знахідках кам'яної доби, коли люди ще не вживали металів. З таких палиць розвинулися потім наші булави, пірначі, чикани — знаки власти ріжної старшини. Головку такого пірнача представляє Володимирів знак... Головне те, що се оздоба питоменна, не запозичена, не видумана, а зв'язана з нашою тисячолітньою державою, політичною і культурною історією».

По смерті Володимира Святославовича знаки тризуба ще довго зберігалися на монетах великого князя Святополка (1015—1019), Ярослава Мудрого (1019—1054), а в синів останнього вже бачимо в ужитку двозуб.

Великий князь Володимир Мономах (1113—1125) повертає із забуття тризуб Володимира Святославовича. Але з початком феодальної роздрібненості Русі цей знак поступово витісняється з життя Київської держави.

Водночас наголосимо, що тризуб зникає на наших землях аж до 1918 року, але не повсюдно. Його мав на своїй печатці першої половини XIV століття удільний князь Данило Дмитрович (спадкоємець Данила Галицького), що був родоначальником династії князів Острозьких. На середньовічних печатках Львова та Станіслава (Івано-Франківськ) бачимо три башти на міських воротах, що безумовно навіяне використанням тризуба. Подібне зображення збереглося й на гербах багатьох міст Лівобережної України аж до XX століття. Зокрема, три вежі мав герб Мглина (нині — Брянська область), Остра, а на гербі Лохвиці — три флюгери. Отже, ідея зображати триденс обіймала всі землі тогочасної України.

Але справжнє його повернення на українських символах відбувається після проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки в листопаді 1917 року. Тоді ж постало питання і про державну символіку України. Були різні пропозиції: архангел Михаїл, козак з самопалом (герб козацької державності), 30 золотих зірок на синьому тлі (за кількістю історичних земель України), золота літера «У» чи «УНР» на синьому тлі, золотий плуг на такому ж тлі як символ «творчої праці в новій Україні» тощо. Однак після того, як 22 січня 1918 року четвертим універсалом Центральної Ради проголошується самостійна Українська держава, Михайло Грушевський запропонував узяти за герб УНР знак князівської влади за часів Київської Русі — тризуб, оскільки, вважав він, Українська народна республіка — єдина спадкоємиця Русі на право «державного герба».

Тризуб зобразили на малій і великій печатках Центральної Ради, він залишався відзнакою української державності за Гетьманщини П. Скоропадського та Директорії, карбувався на грошових знаках, що їх випускала Центральна Рада.

20—40-х років символікою із зображенням тризуба послуговувалися різні політичні організації Західної України та Північної Буковини. Нині нею користуються емігрантські угруповання на Заході, а останнім часом — неформальні організації і в Радянській Україні.

Один з варіантів державного герба Української Народної Республіки.

Герб Лохвиці. Перша половина XVII століття. Герб Остра. 60-ті роки XVII століття.

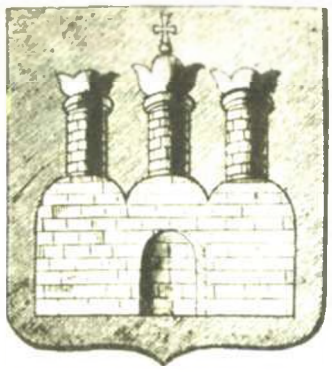

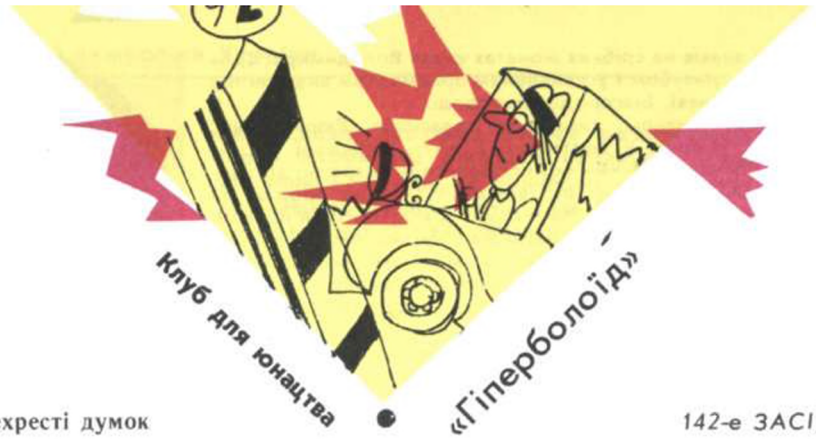

З досьє архіваріуса

Різкий, пронизливий звук гальм, дзвін вибитих шибок, оскаженілий скрегіт металу і запах паленої гуми. А потім — тиша... Або вибух. Або моторошне ревіння сирени.

Хто не бачив аварії! Помічав, як прискіпливо інспектор ДАІ вимірює гальмовий шлях автомобіля, а лікар стурбовано оглядає водія: «Живий? Можна надати допомогу на місці, чи викликати реанімобіль...»

А з юрби, що оточила місце катастрофи, вже лунає знайоме: «Не вміють їздити, то краще б і не сідали за кермо. А то ганяють, мов скажені...»

І повідомлення у місцевій газеті під рубрикою «Дорожньо-транспортні пригоди»: «Вчора ввечері на 92-му кілометрі... водій «Жигулів», не впоравшись з кермом...» Знайома історія, чи не так?

А чому водій не впорався — загадка. Пригода сталась удень. Дощу не було. Та й водій не новачок. Після того, як привезли в лікарню, розповів: «І сам не збагну, що зі мною скоїлось. Шлях, мов стріла. Раптом відчув легке запаморочення. Автомобіль повело вліво. Натиснув на гальма, та відчув — пізно. Машина летіла прямісінько в кювет...»

І от, читаючи ці рядки, ви пригадуєте, що про аварію на 92-му кілометрі чуєте не вперше. Схожа автопригода сталася минулого року. Ще одна — два роки тому. І всі на цьому ж таки 92-му. Ви пригадуєте, що водії називають 92-й «заклятим місцем». І, розповідаючи про свої шоферські пригоди, радять бути тут особливо уважним, або взагалі не їздити цією дорогою.

А ще ви чомусь пригадуєте всі інші, почуті раніше розмови про «закляті місця», зокрема, про те, що старі люди не радять будувати в таких місцях дім, копати колодязь і навіть тримати свійських тварин. Бо буде лихо! Ото й увесь коментар. А там розумій, як знаєш. І непевний здогад, народжений у найпотаємніших куточках мозку, раптом переростає в переконання: та за цим усім, певне, криється якась таємниця. Адже вам відомий термін «геопатогенні» місця. Чи не вони є причиною розмов про так звані «мертві зони»?

Геопатогенні зони існують! В цьому давно переконалися парафізіологи та парапсихологи. Їм належить і цей термін. І не

Знахідками лозохідців сьогодні нікого не здивуєш. Біолокація зарекомендувала себе, як надійний спосіб пошуку підземних

знизуйте скептично плечима, мовляв, все це вигадки, плід збудженої уяви, факти, які неможливо відтворити в експерименті. Сьогодні терміном «геопатогенні зони» послуговуються і серйозні вчені. Правда, кожен вкладає у ці слова свій зміст.

Геопатогенною зоною називають невелику ділянку земної поверхні, тривале перебування в якій розладнує нормальні функції живого організму. Як правило, подібні зони утворюються над місцем злиття підземних річок, підземних водоспадів або інших схожих утворень. Геопатогенне вогнище має діаметр усього 20—30 см, але його добре фіксують прилади на поверхні планети. Геофізичні параметри зон мають разючу відмінність від сусідніх ділянок. Над ними спостерігаються підвищення іонізації повітря, радіоактивний фон, великий електричний потенціал і напруженість магнітного поля. Раніше геопатогенні зони можна було визначити лише за допомогою біолокації. Саме тому деякі фахівці вважали ці дослідження псевдонауковими. Проте останнім часом складна електронна техніка дала змогу перевірити висновки лозохідців і довести в експерименті, що загадкове земне випромінювання можна виміряти. На думку фахівців, геопатогенні зони істотно впливають на самопочуття людей. Можуть спричиняти різні хвороби, зокрема, викликати рак. На думку вчених з ФРН геопатогенні зони часто стають «винуватцями» транспортних пригод. Водій, опинившись в зоні, відчуває стрес, як наслідок, інтенсивно виділяються гормональні речовини. Потім настає запаморочення, а інколи й втрата свідомості. Саме тому в ФРН прийнято рішення встановити у таких місцях на автострадах попереджувальні знаки. А подекуди розпочато монтаж особливих резонаторів, які екранують земне випромінювання.

порожнин. Та хіба тільки їх! За допомогою металевої рамки шукають корисні копалини, водойми і навіть скарби. Але хіба це дає підстави твердити, що на планеті існують якісь зони, небезпечні для людей. Та й узагалі, що означає термін «геопатогенна зона»? «Гео» — у перекладі з грецької — земля, патогенний — хвороботворний. Отже, хвороботворні місця на Землі? Виходить, вони є там, де у глибинах утворюються своєрідні водоспади. Диво та й годі! Як пояснити, що над водоспадами підвищується радіоактивний фон або іонізується повітря? І взагалі, чому ми повинні вірити розповідям про хвороботворність «мертвих зон», якщо жодного разу не чули, що медицина серйозно вивчає це питання. Щодо катастроф, які буцімто спричиняє підземне випромінювання, то тут узагалі причини і наслідки зшиті, як мовиться, білими нитками. Ну, гаразд, погодимося з твердженнями прихильників аргументів «за». Вони кажуть: зона має діаметр 30 сантиметрів. І водночас: водій, опинившись у такій зоні, непритомніє. На нашу думку несерйозність подібних тверджень очевидна. Спробуймо уявити, що під автотрасою справді утворилася мініатюрна геомагнітна аномалія. Чи вона впливатиме істотно на самопочуття водія, який долає цю 30-сантиметрову пляму зі швидкістю 70—80 кілометрів за годину?

Сумнівним видається й повідомлення про те, що на автотрасах ФРН встановлюють спеціальні попереджувальні знаки і навіть відбивачі випромінювання. На нашу думку, якщо вищезгадані зони справді існують, краще детальніше подумати над проектом майбутньої дороги, ніж встановлювати примітивні запобіжники. А втім, можливо, особливі знаки автошляхові служби ФРН встановлюють в місцях скупчення автомобілів з метою якось вплинути на психіку неуважних водіїв? Своєрідний трюк, що дає позитивний результат: ніякої зони немає, але, помітивши застережний знак, водій мимоволі зосереджує увагу.

Письменники-фантасти надзвичайно полюбляють усілякі подорожі, та найбільше їх приваблюють мандрівки неходженими місцями, де природа, мов чарівник, щедро дарує сюрпризи та загадки. На Бермудський трикутник позирають байдуже, бо там все вже досліджене-передосліджене, уяві просто нема де розгулятися. А М-ський трикутник, про який повідомили недавно газети, інша річ. Не встиг там побувати кореспондент молодіжки, як слідом за ним вирушили фантасти. Правда, подумки. Так народилося оповідання про те, що ця заповідна територія — випробувальний полігон інопланетян. А може, М-ський трикутник не що інше, як геопатогенна зона? Можливо, і там згодом зафіксують випромінювання, яке впливає на психіку

дослідників, викликаючи незвичайні галюцинації, що їх першопрохідці сприймають як сигнали інопланетян. Відповісти важко, бо переконливих фактів дослідники досі не мають. Свідчення журналістів і розповіді місцевих жителів містять чимало екзотичних фактів, які абсолютно неможливо перевірити — настільки по-різному сприймають події очевидці. Що це — особлива властивість зони ініціювати в нашому мозку різноманітні образи? А можливо, наслідки цілеспрямованого впливу, що його здійснюють брати по розуму? З «мертвою зоною» можна зустрітися і в повісті братів Стругацьких «Пікнік на узбіччі» та в знятому за її мотивами фільмі А. Тарковського «Сталкер». От вже справді «закляте місце». Пригадуєте, з яким тривожним передчуттям герой фільму, крок за кроком, наближається до центру зони. Можливо, таке передчуття охоплює і тих, хто вирушає до геопатогенної зони? Якщо говорити про суто емоційний бік справи, письменникові-фантасту вдалося передбачити те, що лише зараз починає досліджувати наука.

Коментар «Гіперболоїда»

І все ж, вдаючись до спроби прокоментувати вищезгадані події, ми, насамперед, відкинемо емоції. Звернемось до фактів. Нещодавно німецький онколог Густав фон Пол виступив на міжнародному медичному конгресі з доповіддю «Земне випромінювання, як патогенний фактор». Він обстежив тисячі хворих на рак. Виявилося, що 58 процентів цих людей проживали в будинках, зведених над епіцентрами геопатогенних зон. Повідомлення сприйняли неоднозначно. Але дослідження геофізиків свідчать, що над карстовими порожнинами, там де вода утворює своєрідні воронки, справді існують аномальні зони. На міжнародному конгресі з психотроніки в Сан Пауло 1978 року професор Варшавського університету К. Родвановський показав, що явища, які спостерігаються в аномальних зонах, напрочуд нагадують явища, пов'язані з гідродинамічним ефектом. Кілька років тому уряд ФРН виділив 400 000 марок на проведення досліджень за тематикою «Нетрадиційні методи боротьби з раком». Їх було витрачено на вивчення впливу геопатогенних зон на живі організми. Результати досліджень суперечливі. Встановлено, що різні види випромінювання (позитивні і негативні) можуть спричиняти, крім раку, артрити, ревматизм, атеросклероз. На думку вчених з Медико-біокліматичного інституту (Баварія), розташування геопатогенних зон визначається «мережею Курі» або, простіше кажучи, «силовим кістяком» планети. На думку доктора Курі, директора Медико-біокліматичного інституту, конфігурація мережі залежить від потужності космічного випромінювання, гравітаційного та магнітного полів Землі.

Барометр для містера Холмса

Прихильники детективного жанру, певне, звернули увагу на те, що знамениті сищики Холмс, Мегре, Пуаро тримають в кабінетах барометри. На перший погляд цей прилад має попереджати перш за все про негоду. Але, виявляється, барометр передбачає не лише зміни в погоді, а й у психіці людей, і навіть дає змогу запобігти деяким злочинам.

Відомо давно: погода певним чином впливає на самопочуття — ще Гіппократ писав: тим, хто хоче добре вивчити медицину, насамперед треба пізнати таємниці метеорології.

Сьогодні цей вислів Гіппократа міг би правити за своєрідний девіз нової науки — біометеорології, котра вивчає закономірності впливу погоди на психіку людини. Під терміном «погода» вчені розуміють коливання атмосферного тиску та інтенсивності сонячного випромінювання, зміни природного радіаційного фону, земного магнетизму, вплив космічних тіл... Нова наука вивчає хімічні та біохімічні зміни в людському організмі, спричинені цими факторами.

Перелік днів, коли метеорологічні умови не є сприятливими для організму, на початку кожного місяця друкує «Известия». Наскільки вдалі ці прогнози вирішувати нам з вами. А ось свідчення статистики. Під час магнітних бур кількість самогубств зростає у кілька разів. Щономера газета «Московская правда» друкує хроніку кримінальних пригод. З сумною періодичністю повторюється рядок: «Зафіксовано одне самогубство». Аж ось день з несприятливим метеопрогнозом: самогубств збільшується в кілька разів.

Подібний вплив на людину має і вітер. Знаменитий «фен» (своєрідний суховій півдня) порушує артеріальний тиск, спричиняє депресію, безпідставну тривогу. В дні, коли дме «фен», різко зростає кількість автопригод, а в кримінальній хроніці частішають повідомлення про злочини.

Австрійський кримінолог Ервін Шумф та італійський біометеоролог професор Пікарді створили навіть своєрідну «шкалу злочинів». Це дає змогу простежити залежність між певним злочином і тим чи іншим метеофактором.

Вчені також встановили, що на людську психіку впливає і різка зміна кольорів. Шумф і Пікарді ввели термін «метеосензативний тип». Люди, які належать до цього типу, характеризуються підвищеною збудливістю та дратівливістю.

На думку науковців, різка збудливість стає причиною багатьох кримінальних вчинків, на які за інших обставин людина просто не здатна. Вчені вважають, що ця залежність потребує уважного вивчення і широкої популяризації. Адже знання про вплив метеофакторів на криміногенність обстановки допомагатимуть у профілактиці правопорушень.

Тепер ви зрозуміли, чому Шерлок Холмс час од часу поглядав на стрілку барометра? Звичайно, уславленого детектива не тішила перспектива опинитися під дощем. Та, певне, маючи розвинену інтуїцію, сищик, користуючись барометром, обчислював деякі закономірності в поведінці своїх клієнтів. Бо що не кажіть — всі ми діти клімату...

1. Скільки часових поясів припадає на територію СРСР?
2. Яка країна є батьківщиною огірків?
   Австралія, Бразілія, Індія.
3. Яка тварина має найбільшу кількість зубів?
   Крокодил, акула, садовий слимак.
4. Коли брати Монгольф'є здійснили політ на повітряній кулі?
   В 1783 р., в 1811 р., в 1913 р.
5. Тривалість життя якої рослини становить десять тисяч років?
   Ялівця, тису, макрозалії австралійської.
6. Що вимірюють в люксах?
   Атмосферний тиск, швидкість вітру, освітленість.
7. Що означає термін «акомодація»?
   Пристосування до чіткого бачення,
   нормалізація артеріального тиску.
8. В якому році побачила світ книга Н. Вінера «Кібернетика»?
   В 1933 р., в 1948 р., в 1961 р.
9. Що означає термін «октанове число»?
   Характеризує антидетонаційні властивості бензину,
   магічне число алхіміків, показник матеріаломісткості.
10. Чому дорівнює одиниця швидкості руху судна — один вузол?
    2 км/год, 1,3 км/год, 1,852 км/год.

Логічний практикум

Пропонуємо вашій увазі вісім малюнків. Дев'ятий треба підібрати, користуючись спеціальною таблицею. На ній зображено шість символів. Оберіть той, який, на вашу думку, можна поставити замість знака запитання.

I. Поміркуйте!

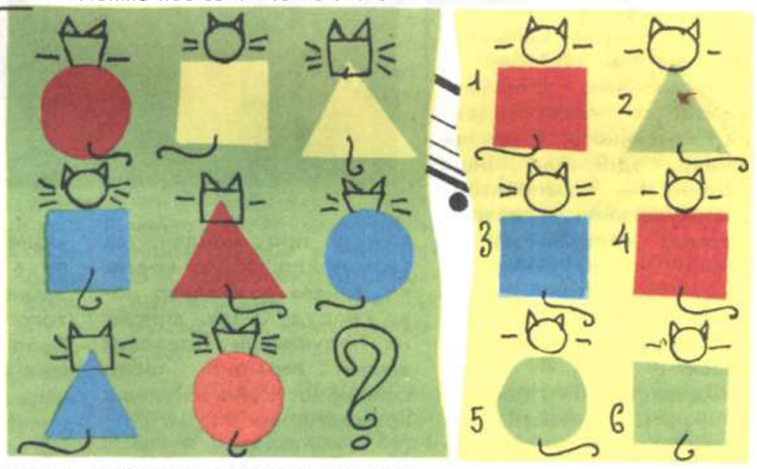

II. Розв'яжіть!

Цифри треба розставити так, щоб у напрямку восьми прямих ліній сума дорівнювала 30.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді», див. на стор. 87.

За редакцією кандидата мистецтвознавства Валентини РУБАН.

ГАРМОНІЯ. Походить від грецького harmonia і в буквальному перекладі означає — милозвучність, співмірність, краса. Найчастіше трапляється у музичній літературі, де вживається на означення одного з виражальних засобів музики. Часто ведучий концерту оголошує: музика одного автора, гармонізація — іншого. Що це означає? Те, що авторові належить мелодія, а обробку її за законами, скажімо, народного голосоведення, класичного співу чи джазу здійснила інша людина — композитор-аранжувальник, котрий розклав мелодію на голоси — людські чи інструментів, одне слово довів мелодію до узгодженості, справжньої краси.

Однак термін гармонія вживають і в поезії, для позначення того, як усебічно, повно й красиво висловив автор почуття, що пойняли його душу.

Вживають означення гармонія і в науковій літературі, щоб підкреслити грунтовний науковий, виважений аналіз мистецького явища, в якому (аналізі) враховано всі нюанси, всі сторони цього явища — історичні, економічні, технологічні, культурницькі. А ще, згадаймо, кажуть про майдан: як гармонійно, тобто красиво, вписав архітектор нову споруду... Так, вписав, не порушивши усталеної віками гармонії, тобто співмірності вже існуючих архітектурних форм.

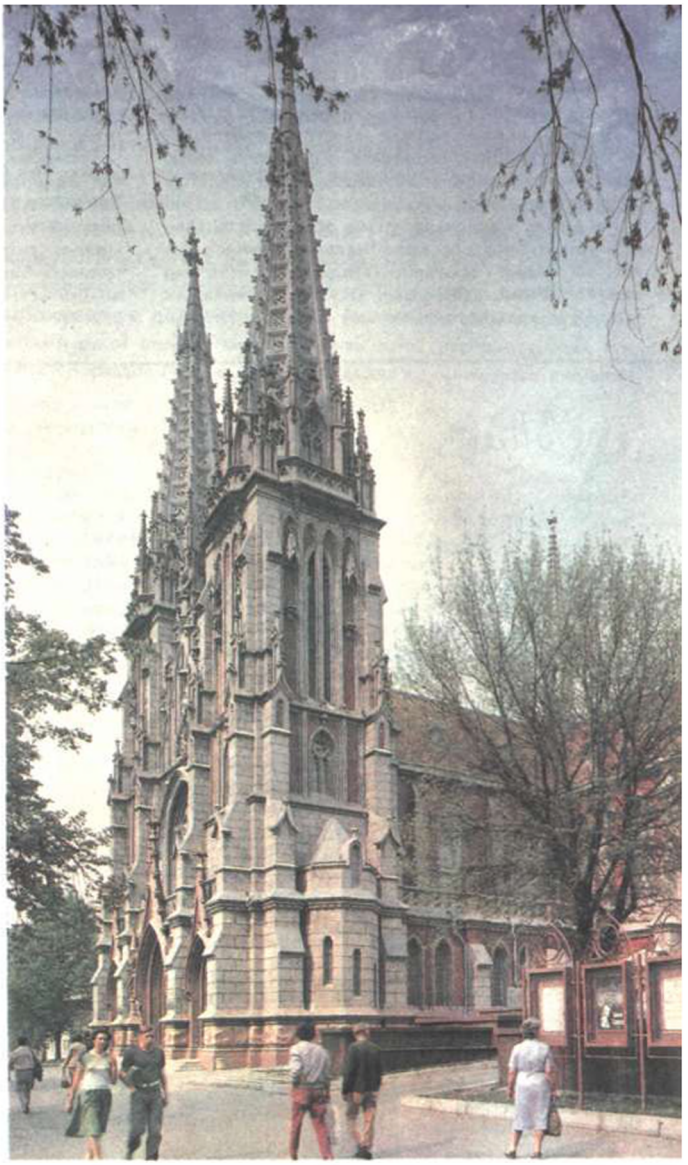

ГОТИКА. Термін походить від італійського gotico, в перекладі — готський — від назви однойменного германського племені. Готичний стиль — художній стиль в архітектурі, живопису та скульптурі, що став завершальним етапом у розвитку середньовічного мистецтва (XII — XVI століття) Західної, Центральної та частково Східної Європи. Однак термін готика ввели в обіг пізніше — вже за часів Відродження. До того ж це визначення набуло в ті дні принизливого відтінку, яким наділили всю культуру середньовіччя як таку, що не піднеслася над варварством. А коли настало XIX століття, готику — аби забути принизливе значення, що вкладалося в цей термін — змінили мистецтвознавці на інше визначення — романський стиль.

Та повернімося до терміна готика в первісному значенні. Як вид мистецтва готика розвивалася переважно там, де панував католицизм. Саме тому для цього стилю, зокре-

ма, в містобудуванні, характерні насамперед споруди соборів, де спостерігаємо синтез архітектури, скульптури і живопису (як правило — вітражі). Позначалися ті собори насамперед видовженими баштами, вертикальними скульптурними прикрасами (теж непропорційно видовженими), які, проте досить гармонійно вписувалися у високі ніші.

Тоді ж виробився стиль забудови і поселень. У центрі, як правило, стояв собор, що слугував не лише для відправи служби божої, а й для проведення диспутів, постановки містерій (спектаклів), зборів громадян. Таким чином, собор у ті часи став осередком людських знань, символом Всесвіту.

Зародилася готика на півночі Франції XII століття в містечку Іль-де-Франс. А потім поширилася Європою. Згодом хрестоносці понесли цей стиль у Сірію, на Кіпр. Бачимо готичний стиль і в архітектурі, скульптурі та живопису радянських міст Вільнюса й Каунаса. І не тільки в спорудах соборів, а й світських будівель, зокрема ратуш. Річ у тім, що, починаючи з XIII століття, готичний стиль утвердився — ратуші розташовували поруч з соборами, мурували обидві споруди в одному стилі.

ГРАВЮРА. Термін походить від французького gravure. Має два значення. Перше: це — друкований відбиток на папері з пластини (дошки), на яку заздалегідь нанесено фарбу. Друге: це — вид мистецтва графіки, що включає різні способи ручної обробки «дощок» і друкування з них відбитків.

Гравюри є опуклі і глибокі. В опуклій усі вільні від малюнка місця на дошці видовбуються, розчищаються долотцями. Глибиною до двох-п'яти міліметрів. Таким чином малюнок вивищується над загальним тлом. Змащений фарбою, відбивається на білому папері. У глибокій гравюрі, навпаки, вивищується тло. Змащене фарбою, воно постає на папері, відтак малюнок контрастує з ним, вирізняючись чіткими білими лініями.

Виготовляють і кольорові гравюри. Метод — опуклий, але для кожної фарби потрібна окрема дошка (деякі митці роблять задля цього до 20 дощок чи металевих пластин). З кожної дошки наносять на папір по черзі кожну фарбу.

Виникли гравюри не як мистецькі витвори, а як ремесло. Відомі в Китаї ще з початку нової ери. Європа захопилася ними в роки середньовіччя, коли гравюри набули розквіту, а саме — в епоху Відродження. Одначе тут використовувалися значно ширше, ніж у Китаї. Особливо у перевиданні церковної літератури.

Проте окремим видом мистецтва гравюри стали XVIII-XIX століть. Започав це іспанський художник Франціско Гойя. В Росії захоплювалися гравюрами І. Рєпін, М. Шишкін, на Україні — Т. Шевченко, Л. Жемчужников. Нині гравюра є необхідним компонентом естампів, плакатів, тематичних композицій, книгодрукарства.

ГРАФІКА. Похідне від грецького слова grapho, що в буквальному перекладі означає — пишу, креслю, малюю.

Уперше термін вжито на означення просто письма, каліграфії. А XIX століття, коли значно поширилися книгодрукування і видавнича справа, ним позначили контрастний, чіткий штриховий малюнок, дуже зручний для відтворення у поліграфії — журналах, на сторінках газет і книг.

Згодом графіка виокремилася як вид мистецтва, в основі якого покладено лінійні зображення предметів, пейзажів, побутових сцен і т. д. Контраст між чорними лінійками і білим тлом давав майстрам змогу досягти достовірності ілюстративного матеріалу. Розвиваючи цю справу, митці-графіки збагатили жанр, адже почали використовувати й так звані плями — тобто темніші, ніж тло, але не чорні, а сірі, мережані і т. д. поля в картинках зображень, напівтонові рисунки. Це збагачувало барви ілюстрацій. Митці почали зображати навіть широковідомі художні полотна, архітектурні ансамблі та скульптури. Поки не винайшли фотоапарат і способи відтворення фотографій друкарським способом, графіка була єдиним просвітителем мас, адже завдяки їй тиражувалися всі кращі надбання світової культури.

ГРОТЕСК. Це один з видів орнамента, в якому примхливо і фантастично поєднаний увесь декоративний набір — зображення рослин, звірів, масок, людей, світильників тощо. Назву цей різновид орнаментів дістав чисто фізично: XV століття під час розкопок підземних приміщень (гротів) «Золотого палацу» Нерона, зведеного ще першого століття, знайшли забуті на той час давні орнаменти.

Минули часи, і митці почали використовувати закономірності древніх орнаментів у своїй творчості, утвердивши в культурі термін гротеск для визначення тих художніх особливостей, що базуються на прямому контрастному сполученні фантастичного і реального, прекрасного й негідного, трагічного і смішного. Цим терміном визначають художні методи в літературі, живопису, архітектурі, скульптурі.

Секрети Крутая

Головатень — рослина широкого господарського використання з родини айстрових (складноцвітих). У багатьох місцевостях України відома під назвою крутай. У нас росте її чотири види. Це — багаторічні, до півтора-двох метрів заввишки трави з потужним коренем і трохи колючими, перисторозсіченими сизуватими листками. Типовим серед них є головатень круглоголовий. У природі зростає на узліссях, серед чагарників, на схилах степових пагорбів. Частіше трапляється в Лісостепу, Степу, Прикарпатті, рідко у Карпатах і Закарпатті. Два його види ростуть у Криму.

Чим же славний рід головатеня? Насамперед тим, що всі види роду в нашій флорі — неперевершені медоноси. Та ще й квітують від червня до кінця серпня — о тій порі, коли обмаль медодайних рослин. Пасічники милуються, коли водночас на розквітлій голівці крутая вправно працюють до двох десятків бджіл. А протягом години відвідують до 200 комах.

Нектару рослина дає так багато, що одна бджола не в змозі вибрати весь одразу. Про принадність головатеня свідчить такий простенький дослід. Якщо раптово забрати всі суцвіття, до яких уже проклали «стежину» бджоли, то їх, збентежених, на тому місці збирається за кілька хвилин цілий рій. Один гектар плантацій медоноса може дати вісімдесять центнерів меду!

Та і це ще не все. У його плодах понад 38 процентів жирної олії з тонким і приємним смаком, найкращої серед рослинних олій. Навіть при 20 градусах морозу вона не загусає.

Стиглі плоди легко обшморгуються руками. Збирати їх треба з росою вранці чи похмурої погоди.

А ще головатень — цінна лікарська рослина. З плодів одержують алкалоїд ехінопсин. Лікувальні препарати з нього діють тонізуюче на нервово-м'язовий апарат, застосовуються при ураженнях лицьового нерва, плекситах (запаленнях нервових сплетінь), радикулоневритах, міопатії (нервових захворюваннях м'язів), наслідках променевого ураження, гіпотонії, астенічних (безсилих) станах з проявами судинної дистонії, атрофії зорового нерва, розсіяному склерозі. Як бачимо, цілющі властивості крутая важко перебільшити. Якщо матимете на городі кілька рослин, то не буде потреби шукати ліки в аптеці: чай з розтертого насіння їх замінить.

Як же не сказати й про те, що головатень ще й харч. Нерозквітлі голівки вживають як артишок, а в листі та молодих стеблах понад 100 міліграм-процентів вітаміну С. Ну а відмерлі стебла у вигляді компосту є чудовим органічним добривом, багатим на калій і численні мікроелементи.

Головатень-крутай гарний як декоративна рослина: він доречний у будь-якому квітнику.

Насіння головатеня є в усіх ботанічних садах України та на Українській дослідній станції лікарських рослин (с. Березоточа Лубенського району на Полтавщині).

Зростіть цю чудову рослину, і вона принесе вам радість і здоров'я.

Григорій СМИК,
кандидат біологічних наук.

Буяхи

У вітчизняній ботанічній літературі ця рослина має кілька назв: лохина, голубика. На жаль, вона майже забута дослідниками, а тому погано вивчена й описана, хоча займає величезні площі у тундровій, лісотундровій та лісовій зонах СРСР, у гірських районах Сибіру, на альпійських луках Кавказу, Карпат. Крім того, росте у Північній Америці, Кореї, Японії, Північній Монголії, Гренландії.

Буяхи — чагарник висотою до одного метра з коричнево-бурою корою, круглими пагонами та еліптичним листям, по краях трохи загнутим донизу, цупким, сизувато-зеленим, завдовжки до двох сантиметрів. Але є цікаві садові форми з довгим, до семи сантиметрів,

листям і ягодами, діаметр яких сягає двох сантиметрів. Таку садову форму мені свого часу подарував польський консул у Києві Владіслав Крук, який, за його словами, дістав її у Франції.

Ця рослина заслуговує на увагу насамперед тим, що плоди її цілющі. Допомагають як дієтичний засіб при хронічних розладах кишково-шлункового тракту, особливо у дітей. А за вмістом вітамінів вона перевершує брусницю.

Розмножувати непросто. Її ягоди дозрівають у теплих краях улітку, а у більш холодних — ранньої осені. Насіння дуже дрібне. Його зберігають у паперових пакетах, до весни. Навесні на змочених клаптиках тканини пророщують, так само, як насіння огірків, після чого висівають у добре угноєний і розпушений грунт, не глибше, ніж на півсантиметра. Сходи притіняють, часто поливають. На другий рік однорічні рослини пересаджують на постійне місце — буяхи добре ростуть на відкритих місцях.

Іван ГЕГЕЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук.

Батьки і діти

Заохотити, підтримати

Коли у дитини одна за одною трапляються невдачі в школі, занепокоєні батьки часто докоряють їй. І дитині зрештою починає вижитися, що вона не має ніяких достоїнств. У неї сильно знижується самооцінка, опускаються руки — їй важко переборювати труднощі. Тим часом будь-які зусилля дитини батьки мають схвалити, щоб і вона зрозуміла: їй співчувають.

Трапляється й навпаки: батьки схвалюють поведінку дитини, а вона не сприймає їхню реакцію як похвалу. І це не випадково, бо часто батьки, не усвідомлюючи, висловлюють приховане невдоволення.

Дитині важливо знати, як ми оцінюємо її вчинки і чого від неї чекаємо. Те, як дитина інтерпретує реакцію батьків, великою мірою визначає її особисті почуття, оцінки, які вона дає собі й іншим людям, і навіть її поведінку на майбутнє.

Дев'ятирічна донька показує батькові класну роботу з математики: «Бачиш! П'ятірка!» Батькова реакція буває різною. Ось кілька варіантів:

I. Отримала п'ятірку? Тобі хтось допомагав?

II. Я ж говорив — зможеш, коли схочеш.

III. Б'юся об заклад — ти гордишся собою.

IV. Тепер я задоволений тобою.

V. Молодець! Я радий за тебе.

Як часто, автоматично «відмахуючись» звичними репліками, ми не беремо на себе клопіт вдуматися в їх емоціональний смисл, тоді як дитина сприймає його дуже тонко і точно. Для неї сказані батьком фрази можуть означати:

I. Я знаю, що у тебе мало здібностей. Я не вірю, що ти можеш сама міркувати. Думаю, що всі твої зусилля нічого не варті, а вдача випадкова.

II. Я знаю,— ти ледащо. Не вірю, що ти здібна до постійної, сумлінної праці.

III. а) Ти — задавака. Перемога твоя не така велика, щоб нею гордитися;

б) ти гордишся своїми досягненнями і маєш на це право.

IV. а) Я схвалюю твою поведінку і підтримую тебе;

б) Ти навчаєшся заради мене, і я задоволений тим, як ти це робиш.

V. Я вважаю, що тобі є чому радіти і з задоволенням поділяю цю радість.

Етика взаємин

Радить психотерапевт

До частих і досить небезпечних помилок у сімейному житті призводять ситуації, коли, сперечаючись або з'ясовуючи стосунки, подружжя використовує приблизно такі аргументи: «Ти завжди так робиш...», «Ти ніколи не приходиш вчасно...» і тому подібні. В такого роду виразах вони припускаються принаймні двох серйозних помилок. Перша: вживання слів «завжди» та «ніколи». Хоч за звучанням вони й переконливі, але тільки ускладнюють ситуацію, бо, з одного боку, нічого в житті не відбувається «завжди» або «ніколи», а з другого — ці слова, несучи досить сильний емоційний заряд, надають навіть безневинним реплікам серйозного звучання, боляче і незаслужено ображають співрозмовника. Саме тому вживання цих слів у розмовах між подружжям украй небажане.

Друга вада: наведені висловлювання безапеляційні і однозначні, хоча, по суті, це всього лиш — суб'єктивна думка однієї із сторін. Важко уявити собі подружню пару, в якій один мав би засуджувати іншого. І тому набагато краще було б сказати те ж саме іншими словами: «Мені здається, що ти досить часто так робиш...» чи «По-моєму, останнім часом ти став приходити пізніше, ніж обіцяєш». Звертаємо вашу увагу: правильніше звучить і легше сприймається те, що людина каже від свого імені, починаючи свої розсуди зі слів «я думаю», «я відчуваю», «мені здається» тощо, а не проголошує «істини». В такій формі навіть найобразливіші слова не такі принизливі і сприймаються не так боляче.

Червень

Сад. Продовжують формувати крони дерев, видаляють поросль на підщепі, підв'язують пагони прищепи до кілочків. Поливають і підживлюють дерева, знищують бур'яни. Навішують ловильні пояси. Проводять боротьбу зі шкідниками і хворобами. Знімають урожай ранніх черешень.

Ягідник. Прополюють та розпушують грунт, поливають та підживлюють рослини у суху погоду. На плодоносній суниці під кущами стелять солому, папір, плівку. На плодоносній малині формують кущі, залишаючи в них по 8—10 сильноростучих стебел, а при стрічковому способі вирощування — по 15—20 стебел на один погонний метр стрічки. Обприскують кущові ягідники проти борошнистої роси, златки та склівки.

Виноградник. Закінчують обламування зайвих зелених пагонів. Якщо кущі надмірно навантажені врожаєм, видаляють частину плодоносних пагонів. Підв'язують зелені пагони до опор та прищипують їх верхівки перед цвітінням або на його початку. Проводять додаткове та штучне запилення під час цвітіння. Підживлюють та поливають рослини, обприскують проти мілі та гронової листокрутки.

Перше підживлення городніх культур

Спершу — про способи внесення добрив у грунт. Можна розкидати сухі добрива з наступним загортанням, а можна застосовувати у вигляді водного розчину. Перший спосіб рекомендують під час осіннього чи весняного перекопування грунту. Другий — для підживлювання городніх культур протягом вегетації. А тепер — про строки.

Капусту — ранню і цвітну через 10—15 днів після садіння поливають водним живильним розчином у лунку, відступивши від стебла на шість-вісім сантиметрів. Капусту пізнього строку достигання підживлюють або під час висаджування розсади у грунт, або 15—20 днів по тому. Розчин можна лити і в борозенки глибиною не менш як десять сантиметрів, зроблені на деякій відстані від рослин, або просто у міжряддя. Так само чинять і з помідорами.

Огірки — перший раз підживлюють після того, як з'явиться третій листочок, у борозенку, не глибше, ніж на п'ять сантиметрів.

Картоплю — підживлюють одразу ж, як зійде і означаться рядки: добрива просто розкидають у міжряддях або довкола кожного кущика і загортають на глибину близько десяти сантиметрів.

Моркву потрібно полити живильним розчином через десять днів після того, як з'являться сходи, а от буряки сіють в борозенки, заздалегідь политі живильним розчином.

Маски: як це робиться

За давнім іспанським рецептом

Квасолю (1 чашка) замочити на кілька годин, потім варити її в невеликій кількості води, поки не стане м'якою. Протерти крізь сито, гарячу масу змішати з соком, вижатим з половини лимона, і столовою ложкою оливкової олії. Ця маска живить шкіру і розгладжує її.

Шведська — із сиру

Три чайних ложки свіжого сиру розтирають з ложкою меду, збивають у вигляді крему і наносять на обличчя, особливо навколо очей і рота. Через 20 хвилин ретельно змивають маску ваткою, змоченою у холодному молоці. Освіжає, живить, очищає шкіру. Робити її можна часто.

Паризька маска з квашеної капусти

Очищають обличчя, лягають у темній кімнаті, накладають на обличчя капусту (100 г). Через 15 — 20 хвилин умиваються холодною водою. Ця маска живить і освіжає шкіру.

Римська маска

Дві столові ложки борошна із зеленого горошку змішують з двома ложками сироватки. Наносять на обличчя пензликом і залишають до повного висихання. Після цього змивають спочатку теплою, а потім холодною водою.

Голлівудська маска

Дві столові ложки вівсяного або кукурудзяного борошна змішують з 1 яєчним білком, збивають до піни. На 15—20 хвилин наносять на обличчя. Стирають хустинкою, ополіскують спочатку теплою, а потім холодною водою. Очищає, зміцнює шкіру.

Домашній крем

Кістковий мозок розтопити в паровій бані, при цьому постійно поливати водою. Дати відстоятися. Зцідити без марлі. Додати 10—12 г касторової олії, соку півлимона, кілька крапель коньяку. Все це розтерти в ступці. Зберігати в прохолодному місці.

Так відроджувалася нація

Слово до читача книги В. Винниченка «Відродження нації»

Протягом десятиріч у нашій країні майже не згадувалось, а якщо і називалось, то виключно в негативному плані ім'я Володимира Кириловича Винниченка (1880—1951) — відомого українського письменника й активного політичного діяча, заступника голови Центральної ради, який очолював її Генеральний секретаріат у 1917 році, а також Директорію УНР у листопаді 1918 — січні 1919 років.

Тільки останнім часом стало можливим звернення до творчої спадщини В. К. Винниченка та об'єктивне висвітлення його складного життєвого шляху.

Радянський читач минулого року ознайомився з низкою його літературних творів, а також з яскравими сторінками щоденникових нотаток, датованих травнем — вереснем 1920 року. Пропонований мемуарно-публіцистичний тритомний твір В. К. Винниченка «Відродження нації» охоплює події 1917—1919 років на Україні. Перша книга трилогії, публікація якої розпочинається з цього номера журналу, присвячена невеликому, але сповненому винятково важливих подій періоду від перемоги Лютневої революції (Винниченко називає її Великою Російською) — до початку серпня 1917 року, тобто обіймає в основному період мирного розвитку революції.

Політичне становище в країні внаслідок повалення самодержавства докорінно змінилося. Незважаючи на продовження першої світової війни, серед воюючих держав Росія стала однією з найдемократичніших. Народ здобув політичні свободи. В активне суспільне життя включилися широкі маси. Скрізь проходили мітинги, збори, демонстрації, маніфестації. Розгорнули свою діяльність різні організації, раніше переслідувані партії стали легальними. З'явилася численна преса. По всій країні створюється мережа Рад робітничих і солдатських депутатів.

Своєрідність становища полягала у тому, що в Петрограді одночасно виникли дві влади — буржуазний Тимчасовий уряд, якому належала офіційна державна влада і Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів, яка не мала в своїх руках важелів державної влади, але спиралася на підтримку озброєних робітників і солдатів. Подібна ситуація склалася повсюдно. Поряд з місцевими органами влади Тимчасового уряду по всій країні діяли Ради, в яких на тому етапі переважали меншовики та есери.

На хвилі бурхливого розвитку національно-визвольного руху в національних околицях колишньої імперії створюються «загальнонаціональні» об'єднання. На Україні таким органом стає Центральна рада — основний об'єкт уваги В. К. Винниченка. Попри заяву «дати повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації під час і після Великої Російської Революції», автор обмежився викладом історії виникнення і діяльності Центральної ради, залишивши поза увагою барвисту палітру суспільно-політичного життя на Україні того часу. Тоді як події на Україні, за певної особливості, становили єдиний, властивий усій країні революційний процес. Зрештою, сам В. К. Винниченко з цього приводу зазначав: «Ми стали частиною,— органічною, активною, живою, охочою частиною — єдиного цілого».

Незважаючи на обраний автором підхід до висвітлення подій на Україні в 1917 році, певну суб'єктивність їх оцінки, його свідчення — виняткової ваги не лише за змістом, а й за формою викладу, документ. Усі, хто цікавиться тим складним періодом нашої історії, з інтересом прочитають цю талановиту працю.

Кілька попередніх зауважень, які допоможуть читачеві краще орієнтуватися в описуваних подіях.

Що ж являла собою Центральна рада? Відкриємо будь-яке довідкове енциклопедичне видання — московське або київське, де йдеться про Центральну раду. Характеристики, вміщені там, цілком однотипні: Рада — контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація, що діяла на Україні в 1917—1918 роках. Така однозначна оцінка Ради, визнаної з моменту її виникнення контрреволюційною та ототожнення її з Тимчасовим урядом не відповідає історичній дійсності. Навіть Тимчасовий уряд, з яким часто порівнюють Раду, на певному етапі не був контрреволюційним органом. Для підтвердження звернімося до матеріалів VII (Квітневої) конференції РСДРП(б). У доповіді про поточний момент, виголошеній 24 квітня 1917 року, В. І. Ленін відповідаючи на пропозицію оцінити Тимчасовий уряд як контрреволюційний, зазначав: «Загальну характеристику уряду, як контрреволюційного, я вважав би неправильною. Якщо говорити взагалі, то треба вияснити, про яку революцію ми говоримо. З точки зору буржуазної революції, цього сказати не можна, бо вона вже закінчилась. З точки зору пролетарсько-селянської — говорити це передчасно...»[1].

Так само зважено треба підходити і до Центральної ради, яка, до речі, урядом не була. Вона являла собою об'єднанний ліберально-демократичний орган переважно соціалістичних і дрібнобуржуазних партій та організацій і була установою парламентського типу. За свідченням її голови, визначного ученого М. С. Грушевського, на червень 1917 року Рада налічувала 586 делегатів. Основну масу членів Ради становили представники селянства (212), солдатів (132), робітників (100), яких обрали на відповідних з'їздах.

[1] Ленін В. І. Повне зібр. творів. Т. 31. С. 332.

Проте, як писав пізніше М. С. Грушевський, «перейти до представництва, вибраного загальним голосуванням, нам доля не судила». Крім того в Раду входили 202 члени і 51 кандидат — делегати від Рад робітничих і солдатських депутатів, різних загальноросійських партій, представники національних меншостей, які проживали на Україні. За партійною приналежністю в ній переважали українські соціал-демократи й есери. Характеризуючи склад Ради і обстоюючи привабливу тезу, що «українська селянсько-козацька нація» безбуржуазна, В. К. Винниченко зазначав: «Ми не мали в Ц. раді представництва від різноворожого нам табору — великої буржуазії».

Таку категоричну заяву спростовують самі діячі Ради. За свідченням генерального секретаря у земельних справах українського соціал-демократа Б. Мартоса, вона включила «аристократів, промисловців та великих землевласників... Центральна рада не тільки не відкидала, а вітала й приймала їх у свій склад без будь-яких труднощів».

Газета українських соціал-демократів, яку редагував, до речі, сам В. К. Винниченко, навіть називає число представників національної буржуазії в Раді — 20 чоловік.

Та справа, безумовно, не в кількості представників класів, а в тій політиці, яку проводила Рада.

Значне місце у книзі посідає питання про ставлення так званої революційної демократії до Центральної ради, національно-визвольного руху і вимоги встановлення автономії України. В. К. Винниченко досить часто оперує поняттям «революційна демократія». Саме так називали тоді меншовиків та есерів, які займали провідне місце в політичному житті країни і більшу частину описуваного автором часу користувались значною підтримкою трудящих. В. К. Винниченко сам у другій частині своєї праці розкриває зміст «революційної демократії». Це — «ті соціалістичні елементи, які щиро хотіли зберегти революцію і в той же час боялись її дальшого розвитку».

Типовим представником таких «революційних демократів» він називає есера П. І. Незлобіна — голову (до кінця серпня 1917 р.) Київської Ради робітничих депутатів, який виступав до того ж і противником більшовиків, вимагаючи застосування до них репресивних заходів.

Великодержавну, шовіністичну позицію Тимчасового уряду, російської буржуазії і партій, що її підтримували, В. К. Винниченко інколи поширює на всі класи і партії Росії, запевняючи, «що все руське громадянство, всі класи й групи його ставились без особливої прихильності та уважності до українського відродження».

Він широко цитує кадетську та меншовицько-есерівську пресу, викриває їх негативне ставлення до українського національно-визвольного руху, заперечення ними цілком законних вимог І Універсалу. Однак зовсім обминає більшовицьку пресу, її ставлення до цих болючих питань. Але ж відомо, що на підтримку демократичних вимог І Універсалу, зі змістом якого читач ознайомиться на сторінках книги, оскільки його автором був саме В. К. Винниченко, виступила тільки одна партія — більшовицька. «Правда» опублікувала 15 червня спеціально присвячену І Універсалу статтю В. І. Леніна «Україна». В ній він рішуче відстоював право українського народу на автономію. «Ні один демократ,— писав В. І. Ленін,— не кажучи вже про соціаліста, не зважиться заперечувати цілковиту законність українських вимог»[1].

Ленінські статті «Не демократично, громадянине Керенський», «Україна і поразка правлячих партій Росії», вміщені в «Правде», викривали реакційну національну політику Тимчасового уряду, наочно продемонстрували шовіністичні плани великоросійської буржуазії та дрібнобуржуазних партій. Як зазначав В. І. Ленін у промові на І Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів, політика уряду відносно України «є наругою над правами народності, що терпіла муки від царів за те, що діти їхні хочуть говорити рідною мовою»[2]. У тій самій промові В. І. Ленін підкреслив, що продовжувати стару політику царизму — «це значить боятись окремих республік. З точки зору робітників і селян це не страшно. Нехай Росія буде союзом вільних республік»[3].

Підкреслю, що партії Центральної ради відзначали абсолютно відмінну від угодовської позицію більшовиків в українському питанні. Орган українських соціал-демократів «Робітнича газета» передрукувала 20 червня майже повністю статтю В. І. Леніна «Україна», наголосивши на винятково співчутливому ставленні до інтересів українського народу, спокійному товариському тоні, «справжньому бажанні говорити як рівні з рівними, як вільні з вільними».

Незважаючи на певну недооцінку, деякими більшовиками національного питання, позиція партії була цілком визначеною. В. К. Винниченко, прагнучи зберегти об'єктивність, визнає цей факт. Заслуговує на увагу його оцінка поведінки більшовиків на І Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів. «Найбільш і до кінця послідовними тоді були більшовики, які відмовились голосувати за цю резолюцію (меншовицько-есерівську — **Ю. Г.**), находячи її компромісовою. Вони зачитали свою резолюцію (одхилену з'їздом), в якій пропонувалося з'їздові осудити «яко контрреволюційну й ганебно-антидемократичну політику Правительства в відношенню до українців». Тимчасове правительство, на думку більшовиків, повинно було негайно признати на основі принципу самоозначення націй право українців на повну автономію і утворення самостійної держави».

На закінчення хочу ще раз наголосити на винятковій цінності праці В. К. Винниченка, яка переконливо і в цілому об'єктивно висвітлює історію Центральної ради, її сприяння національному відродженню а також поширення ідеї створення української державності.

Юрій ГАМРЕЦЬКИЙ,
доктор історичних наук, професор.

[1] Ленін В. І. Повне зібр. творів. Т. 32. с. 333.

[2] Ленін В. І. Повне зібр. творів. Т. 32. С. 278.

[3] Там же.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Частина І

●

Передмова

Я беру на себе трудну річ: дати повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації під час і після Великої Російської Революції.

У дні тяжкі, у дні найтяжчі нашого народу я берусь за цю роботу. Майбутність України закутано в диму кривавої ненависті, неситого зазіхання ворогів, безсилля й знесилля нашого. Важко робити цю працю в потрібному спокою.

Але в свідомості ваги істини, в свідомості значення щирого, нелукавого й чесного виявлення подій, я вживу всіх зусиль, щоб одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприяття, одійти від усяких особистих симпатій чи антипатій і розглядати весь хід нашого руху в усій об'єктивності, на яку я зможу бути здатним.

Я не хочу писати історії в академічному значенні цього слова. Це мають пізніше зробити фахові дослідувачі. Моя мета — перейти через усі етапи недавно минулого, зв'язати їх, одкинути не важне і дати суцільний образ цих і радісних, і болючих часів нашої нещасної історії.

В. ВИННИЧЕНКО.

Семерінг, 4.VII. 1919

Чотири доби

Історію відродження української нації з моменту вибуху Великої Російської Революції по сьогоднішній день можна поділити на чотири доби.

Поняття доби звучить неначе трохи невідповідно до тих коротких протягів часу, які обхоплюють ці доби. Але, будучи малими по кількості часу, вони містять у собі стільки національного, політичного й соціального змісту, історія нашого народу на протязі їх зробила такі велетенські кроки, що цілком оправдано можуть бути названі д о б а м и.

Їх чотири:

1. Доба Центральної Ради. З двома періодами: 1) Період революційної організації державності й морально-правової влади, 2) Період юридично-правової державності.

2. Доба Гетьманщини.

3. Доба Директорії.

4. Доба Отаманщини.

В основу цього поділу покладено роль тих чи інших соціальних верств під час цих моментів.

Чинником д о б и Ц е н т р а л ь н о ї Р а д и є вся свідома національна демократія без різниці класів.

Д о б а Г е т ь м а н щ и н и одзначається пануючою роллю класів буржуазних і реакційних.

Під час д о б и Д и р е к т о р і ї головна роль переходить до класів революційних — пролетаріату сільського й міського.

Головним чинником д о б и О т а м а н щ и н и є елемент військовий, ідеологічно репрезентуючий дрібне національне міщанство, а в акції своїй автократичний.

Доба Української Центральної Ради

Період перший

Революційна організація державності й морально-правової влади

Розділ І.
Війна і Велика Російська Революція (лютий — марець 1917 р.)

1. Старий Деспот і Товарні Джентльмени. — 2. Останній Всеросійський Самодержець — Гришка Распутін. — 3. Царський трон під штиком запасного солдата.

1. Старий Деспот і Товарні Джентльмени

Навесні 1917 року закінчило своє існування російське самодержавіє. Воно розсунулось і впало, як спорохнявіла бочка, в якій росло й напирало корінням на старі стінки молоде сильне дерево.

Сивий, п'яний монархізм вже давненько вчував нетривкість своєї бочки. Це виразно вчулось уже в 1904-5 роках, коли в ім'я інтересів купки авантюристів цей напівазіатський імперіалізм зчинив війну з суто азіатським імперіалізмом. Уже тоді затріщали клепки й обручі старої діжки, як московське робітництво в зимі 1905 року наперло корінням на стінки. Старий деспот злякався, покинув азіатського ворога, віддав йому шматок території, фортеці, десятки тисяч людського гарматного м'яса, ковтнув ганьбу й глум і кинувся на внутрішнього ворога.

Коріння люто стиснули, обшматували, приглушили, замертвили, а бочку полатали, оббили залізними обручами, весь апарат її зміцнили кулеметами, жандармерією, поліцією, провокаторами, циркулярами, всіма удосконаленими європейськими, азіатськими та американськими засобами наймодернішої техніки класового панування.

Старий деспот міг би ще жити якийсь десяток літ більше, коли б не нова війна.

Але це вже була війна не з маленьким азіатським хижаком, не в ім'я інтересів купки придворних шарлатанів. Тут справа стояла серйозніше: зчепились до бою велетенські європейські хижаки, й зчепились не за якусь там аферу в мільйони карбованців. Справа йшла про те, хто має одягати сотні мільйонів африканських негрів у фартушки, постачати їм їхніх божків, напувати їх алкоголем і забирати в них золото, слонову кістку, шерсть; словом, хто буде паном усіх світових ринків,— африканських, азіатських, напівазіатських (як Росія, Балкани, Румунія). Англійські, німецькі, французькі, навіть нещасні зачучверені російські банкіри, фабриканти й купці, всі навперебій хотіли одягати негрів у фартушки. Для цього по всіх країнах гарячково, скажено працювали мільйони робітників; фабрики й заводи день і ніч шугали полум'ям печей; склади тріщали від навалених товарів; у банкірських конторах сотні тисяч змучених, недокровних людей робили підрахунки «негритянських фартушків». Фабриканти мусили робити якомога більше, не зупинятись ні на одну мить, бо найкоротша зупинка якогось фабриканта загрожувала йому смертю,— юрба конкурентів немилосердно валила його з ніг, топтала, перестрибувала вперед і гнала далі. Бо такий закон капіталізму й постачання «негритянських фартушків».

І всі ці юрби європейських джентльменів одна поперед одної мусили гнати до Африки, Азії, до голих і багатих мешканців островів та напіводягнених слов'янських дикунів. Вони всі хапались одягти цих бідолах у «фартушки». А во ім'я цих «фартушків» систематично, з потаємним скреготом зубів озброювали бідних дикунів своїх власних країн; мільйони їх у вогню, в чаду кували гармати, бомби, рушниці, всі засоби убивання таких самих темних дикунів, як вони. Пащі гармат стояли роззявлені за складами товарів; усі сили людської цивілізації, вся зроблена на протязі десятків років праця мільйонів людей, зібрана в банкірських касах у золоті й паперах, усе було наготовлене до лютого бою за «негритянські фартушки».

Старий російський півдикунський деспот, що навіть і «фартушків» не вмів дати, а вмів тільки хапати й грабувати, він також мусив устряти в цю боротьбу європейських товарних джентльменів. Бо занадто вже він був зобов'язаний цим добродіям, занадто був обплутаний боргами та договорами, які підтримували його панування.

Та й собі все ж таки хотілось погріти старечі, замурзані, півкультурні руки як не в Африці, то на Балканах, як не «фартушками», то просто захватом.

Та й була думка одвернути трохи в інший бік увагу здушеної в бочці, непокійної маси.

І справді, на якийсь час це удалося. Старий напружив усі апарати — церкву, пресу, чиновництво, поліцію, суд, жандармерію, нагаї, тюрми, брехню, обман, підкуп, підлещування; в церквах задзвонили, заспівали, закадили; купована преса загвалтувала, забила в бубни людожерного патріотизму; заклацали, забряжчали загонисті, безпардонні офіцерські остроги, шаблюки.

І прекрасну, велику силу людини,— інстинкт боротьби,— в масах темних людей сполохали, задурманили й направили на криваве, страшне злочинство в ім'я «негритянських фартушків».

В ім'я цих «фартушків», в ім'я зажерливості й ненажерності європейського капіталу гнали під гранати й кулі сотні тисяч, мільйони людей Росії; одривали їм руки, голови, шматували, засипали живими в землю й мордували такими муками, яких ще ніколи не знала людськість. Усі сили землі, держави й народу викачували й гнали безперестанку туди, на побоїще, на фронти й там все це божевільно, в лютому, кривавому екстазі нищили, трощили.

А в тилу очманіла руська інтелігенція з кривaво-налитими очима, обнявшись з жандармами, уквітчавшись шворками, на яких її ще так недавно вішано цими самими жандармами, танцювала дикий, безглуздий п'яний танок російського патріотизму. Розхристана, заляпана кров'ю з фронту, вона в екстазі хапала нагаї з рук жандармів і хльоскала ними бідні маси, роз'ятрювала їх, кидала в лють і гнала туди, на всесвітнє побоїще. Одкинувши всякий сором і честь, оголившись, стоячи на перехрестях, вона, ця несподівана помічниця старого розпусника, кричала, вимахувала національним прапором, пінилась, лаялась, брехала, падала на коліна перед портретами царя, цілувала руки деспота й все прощала, все не пам'ятала.

Це був момент «срібного весілля» старого деспотизму.

Але без жалю, без ощадності, без ладу викачувані, трощені й нищені сили почали слабнути. «Негритянські фартушки» товарних джентльменів, це таємне, страшне божество, яке жерло стільки жертв, вимагали все більш та більш напруження. В масах давно погас надмуханий попами та інтелігентами вогонь убийства. Сама інтелігенція почала стигнути, соромливо озиратись і потихеньку приводити себе до пристойності. Втома й знесилля, як на похмілля, впали на винищений організм селянської, мирної країни.

Але європейські джентльмени не могли стомлюватись. Хтось когось мусив задушити, наступити на шию й твердо, неподільно взяти в руки прапор «негритянського фартушка». Тоді тільки вони могли припинити побоїще. І вони, зціпивши зуби, в корчах ненависті топили одні одних, виморювали голодом, удушували отруйними газами, сліпили ультрафіолетовими промінням, били й нищили у воді, в повітрі, на землі, в мирних кімнатах, у траншеях. Учені, напруживши всі свої сили людського духу, розуму, досвіду, науки, вигадували найлютіші, найстрашніші засоби вбивання людей. Цілий світ, уся земна куля була пересичена ненавистю, брехнями, стражданнями, одчаєм, обкурена димом гармат, крові, проклять і божевільного вогню братоубийства.

І, певна річ, що європейські оскаженілі товарні джентльмени, убивці мільйонів с в о ї х одноплеменників, не могли мати жалю на якихось там російських азіатів. «Ми будемо битись до останнього руського солдата». І шарпали, хапали за горло старого, дурного деспота й вимагали того «останнього солдата». Старий хльоскав нагаєм, грізно морщив брови, бив по мордах слуг, але російський «останній солдат» не слухався, падав од утоми, від нерозуміння, від жаху, від туги за чистим, людським, за своїм мирним селянським життям.

Старий почував, що сили падають і ніякий нагай їх не може вже утворити.

Більше того: він почував, що бочку розхряпано ненажерним побоїщем, що апарати здушування зробились непевними.

Але не знаючи іншого способу реагування на небажані явища, як насильство, як кулак, старий почав немилосердно, безпардонно в сліпій люті й одчаю стьобати всіх, кого попало, навіть тих, які ряденцем стелились йому під ноги. Худосочну, заморену, лизоблюдну Думу було загнано в самий темний, брудний куток. Пресу взяли на шворку й за один кивок бровами здушували так, що вона синіла й висолоплювала язика. Ліберальну буржуазію без церемонії штурхали чобітьми в товстеньке черевце, брутально брали за комір, одпихали від смачних пирогів. Навіть дворянство, цей мазунчик деспотизму, це улюблене дегенеративне дитя царизму, навіть воно було ображене,— навіть йому більше не вірили.

2. Останній Всеросійський Самодержець — Гришка Распутін

Шукаючи всяких рятунків, старий деспот кинувся в містицизм. Представником вищих сил, які мали врятувати струхнявіле панування, вибрано самородка-про-

рока Гришку Распутіна. Це був достойний символ російського самодержавія, його природне завершення, закінчення, його натуральна, неминуча необхідність. Російський романовський монархізм почався Гришкою й мусив Гришкою скінчитися.

Гришка дав останній штрих, coup de maitre* всій системі самовлади, насильства, глуму, експлуатації, безправ'я, крадіжу, підкупу. Гришка взяв у руку царський нагай, скипетр, одяг на себе мантію і п'яний, голий став витанцьовувати по шинках, по притонах, у публічних домах одвертий, непристойний танок живота. Круг його товпились і скаженіли юрби істеричних графинь, княгинь, переляканих, змучених одчаєм цариць, царівен; він бурмотів над ними саморобні, безглузді молитви, виробляв містерії, гіпнотизував, п'янив їх козлячим еротизмом, володів ними, топтав їхню стару, випещену пристойність. Круг його мантії в захваті літали зграї спекулянтів, шахраїв, дрібних і великих хижаків. Гришка кидав їм шматками криваве м'ясо пошматованого народу, роздавав жменями мільйони, брав за чуба міністрів і скидав їх з фотелів, а на їхнє місце садив тих, хто з ним танцював танок живота. Князів, графів, дворянчиків Гришка або хляскав лапою по черевах, або стьобав нагаєм і пхав ногами.

Але й Гришка не поміг. Фронт гнувся, тріщав, рвався. Через це гнулась, тріщала, рвалась дисципліна та вся та складна машина, за допомогою якої маленька купка людей може гнати на смерть і каліцтво сотні тисяч других людей. Відгомін Гришкіної вакханалії доходив і до траншей і там також викликав невдоволення й обурення.

І раптом одного тижня, немов цілком несподівано, стара, столітня бочка затрусилась, захиталась і впала.

3. Царський трон під штиком запасного солдата

Але ця несподіванка була давно сподівана.

Самодержавіє мусило одмерти з такою ж неминучістю, як одмирає все, що оджило свою необхідність. Розвиток внутрішніх економічних і соціальних відносин давно вже вимагав зміни політично-державної форми. Коріння нового ладу прагнули ширших, вільніших, відповідніших до їх фактичної, реальної суті правових норм.

Війна прискорила процес одмирання. Вона з нечуваною силою струснула трухлявий організм монархічної влади, й він розпався усіма своїми клепками й обручами.

А здійснив цей момент отой самий «останній солдат». Останній, запасний, вишкрябаний солдат, виведений з своєї многовікової, фаталістичної апатії, обурився, прийняв у себе гнів і прагнення всіх молодих сил громадянства й перший з штиком кинувся на царський трон.

За якийсь тиждень було дощенту розкидано й знищено всі апарати царизму. І з якою гласністю, з якою побожністю й ентузіазмом палили архіви та канцелярії охранок, жандармських установ, участки поліції!

І з яким ентузіазмом, з якою зворушенностю, побожністю вимахував обиватель шапкою, руками, всією оновленою душею своєю тому солдатові, який скинув, нарешті, всеросійський кошмар!

Настало свято революції. На руїнах царизму, на спалених охранках, участках хапливо, нашвидку, на перший час збивали нові рямці утворених відносин. Трудно було всій тій масі вибухливих сил, течій, прагнень дати якусь одну, всеохоплюючу, всезатишаючу, всезадовольняючу форму. Але захват, але чуття волі, легкості, визволення перших моментів було тою формою всезадоволення. Владу перейняв Комітет Державної Думи. Хай буде Комітет, хай живе Комітет. Запасний революційний солдат, робітник, партійні й не партійні стали по всі боки Комітету на захист його, на підтримку, на боротьбу за нього.

Комітет призначив Тимчасове Правительство. Воно складалось з поміркованих, мало революційних, мало нових елементів. Але хай буде Тимчасове Правительство, хай живе Тимчасове Правительство.

І, гойдаючись на бурхливих хвилях революції, Тимчасове Правительство неслось туди, куди неслась уся маса народних, весняних, визволених вод. Воно гойдалось і щедро кидало на всі боки свободами, правами, обіцянками. Воля слова, друку, зібрань, страйків, воля робити те, чого ніколи не дозволялося в Росії.

Розділ II.

Українство до війни, під час війни й у революції

1. Хрест на могилі нації: «Не було, немає й бути не може». — 2. Сепаратизм від загибелі. — 3. Орієнтації: на руську ласку, на німецький штик і на

* Майстерний прийом (франц.) — Ред.

себе. — 4. Єдина орієнтація: Всеросійська Революція, Справедливість. — 5. Воскреслий мрець маніфестує славу Революції. — 6. Простодушність недобитого родича.

1. Хрест на могилі нації: «Не було, немає й бути не може»

Здається, ні одна рупа громадянства Росії не прийняла з таким щирим серцем, з таким чуттям радості й полегкості, з таким непідмішаним ентузіазмом Велику Російську Революцію, як українство.

Це цілком зрозуміло. Що більше страждання, то дужча радість од визволення від його. А українство не могло пожалітись на поміркованість політики російського монархічного уряду щодо України. Всі форми утиску, експлуатації й нищення прав політичних, соціальних, національних та взагалі прав людини й громадянина, так притаманні всій системі, всьому характеру урядування царизму щодо українства прикладалися в найщедріших розмірах і без усякого маскування.

Основною, історичною, істотною метою російського імперіалізму було з самого початку злуки України з Москвою, з моменту нещасливого переяславського трактату — знищити всяку тінь права української нації на цей трактат. Український народ на основі цього трактату вступив у державні й правові відносини з Московською державою, яко рівний з рівним, забезпечуючи собі ту рівність зазначеними в договорі засобами.

Але всякий закон, всякий трактат є тільки констатування й фіксація взаємовідносин сил двох контрагентів у той момент, це є тільки часове завішення зброї. Дійсний же закон і право є законом і правом сили. Знесилена, розшматована боротьбою з польською шляхтою українська селянсько-козацька нація зразу виявилась слабкішою стороною щодо Москви. На цій підставі московські царі вклали в трактат і у відносини між Москвою та Україною своє власне право й розуміння того акту, себто право й розуміння дужчого.

Яка ж може бути рівність між дужчим і слабкішим? Отже, рівність, так урочисто, так клятвенно зазначену в переяславському трактаті, було зразу ж одсунено набік, як невідповідну дійсному, реальному співвідношенню сил. А звідси виходячи, всі засоби до фактичного встановлення її поміж Московою та Україною систематично було нищено.

Найбільшим лихом української нації в усій її трагічній історії було і є її прекрасна територія, родюча земля, багатства вод і землі, м'який, теплий, здоровий клімат. І це було найбільшим стимулом того жагучого прагнення Москви до найтіснішого «пориднення з братським народом», до перероблення переяславського трактату на своє розуміння й хотіння.

Певна етнологічна близькість цих двох націй полегшувала завдання царизму. З родичами, звичайно, найменше церемоняться. Але, щоб цілком мати вільну руку в експлуатації багатств України, щоб почувати себе зовсім дома в себе, треба було родича остаточно вигнати з його хати, заволодіти нею й знищити навіть всяку пам'ять про якогось родича.

І через це «Україну» було перейменовано на «Малоросію». (Стадія рідності, але без рівності: «м а л а-росія»). Малоросія якийсь час ще мала атрибути поганенького, маленького родича, тому ще користувалась деяким правом у своїй хаті. Але далі родича було зовсім вигнано й всяку рідність знищено: ніякого ні українського, ні малоросійського самостійного народу не було й нема, є тільки один руський народ (московський) і єдина Росія.

Вся історія відносин між Москвою та Україною на протязі більш як 250 літ, з моменту злуки цих двох держав є планомірне, безоглядне, безсоромне, нахабне нищення української нації всякими способами, вщерть до стертя всякого сліду її, щоб навіть імені її не лишилось.

І, здавалось, така політика мала успіх. Перш усього українське панство, почасти куплене Москвою, почасти вирізане нею, потроху заслане, зтероризоване або приголублене, швидко покинуло свій народ, перебігло на бік дужчого, злилось, асимілювалось і стало «руським». Інтелігенція мусила завмерти, коли було знищено всі джерела її походження: школу, українську мову в урядуванню, літературу. Лишився сам народ, без панства, без літератури, без школи, безграмотний, знесилений, обплутаний законами й державними апаратами визиску. Він уже забув свою історію, свою колишню боротьбу за соціальне й національне визволення з-під польсько-московської шляхти, свої великі установи (як, наприклад, республіку Січі Запорозької), свій колишній високий стан культурності, свою науку й школу, які були взірцем і вчителем напівазіатської Москви; він навіть ім'я своє забув і покірно, тупо одгукувався на те ім'я, яким кликав його пан. Здавалося, ніде не лишилось ніякого сліду про колишнього господаря багатої, заграбованої країни. Ніхто по всім світі не знав про існування якоїсь там напівзадушеної в цупких обіймах російського самодержавія нації. Ні в європейській, ні

в російській історії чи літературі нічого ніколи про це не згадувалось.

Здавалося, зроблено було все чисто: закопано, засипано, землю на могилі вигладжено й пісочком присипано. «Ніякої української мови не було, немає й бути не може» — сказав в 80-х роках минулого століття один з видатних російських могильщиків України, притоптуючи ногами землю на могилі. І дійсно за тих часів не могло з'явитись у літературі ні одного слова на українській мові. Щоб надрукувати українську народну пісню, її треба було перекласти на латинську або на французьку мову. Отже, ніби повна смерть нації.

2. Сепаратизм від загибелі

Але знов таки: закон є тільки фіксація певного стану, але не абсолютна норма для майбутнього. Так,— усіма апаратами державного й національного панування було знищено всякий зверхній прояв існування української нації. Закон констатував силу й волю дужчої сторони. Але д і й с н и й закон, закон життя не завсігди підлягає людським нормам. І волею цього закону ограбований родич усе ж таки й притоптаний жив, дихав, існував; він говорити не міг, волі не мав, прав не мав, свідомості не мав, але закони життя в ньому одбувалися в усій їхній залізній необхідності. Як тільки змінялись обставини, як тільки трошки слабла рука, що затуляла рота зв'язаному рабові, він починав уже не тільки мугикати, але щось виразніше говорити, з'являлась членороздільна людська мова, мова стогону, жалю,— з'являлась українська література. Бо такий закон життя, що живий організм мусить виявляти себе в рухові й згуках.

Але як тільки такі вияви недодушеного родича здавались російському самодержавію неприємними або небезпечними, рота знову зав'язувалось, і вже родич нічим не міг заявити про себе.

Так, наприклад, сталось під час війни 1914 року. Самодержавіє, боячись усяких ворожих собі елементів, зразу ж по оповіщенні війти постаралось придушити їх. Українство, звичайно, було в першому ряді цих ворогів монархізму й воно перше відчуло на собі тяжку лапу деспота.

Але лапа лапою, а життя життям. І цілком зрозуміло, що коли самодержавіє загнало нас у підпілля, коли заборонило всяке голосне друковане слово на українській мові, коли за одну належність до української нації садовили людей у тюрми, гнали в скотячих вагонах у заслання, мордували місяцями в страшних «участках», коли одверто й цинічно заявлялось, що нарешті настав час остаточної загибелі українства й ту загибель усі реакційні течії Росії проводили в життя з сласністю і потиранням рук, коли нас обкидувалось болотом, інсинуаціями, прокльонами й коли за нас не чулось майже ні одного голосу,— цілком натурально, що ми тоді найбільше, найвиразніше почували себе чужими, ворожими цій проклятій «тюрмі народів». Всякий, хоч трошки свідомий, хоч трошки чулий на біль і страждання українець був за тих часів запеклим мрійником, фантастом, жагучим творцем таких намріяних комбінацій, які врешті-решт увільняли нас з тюрми.

Тут є корінь сепаратизму. Ми всі хотіли сепаратуватись від насильства, від самодержавної руки, від ганебної смерті в петлі всеросійської шибениці. Нам закидали брак патріотизму. В ім'я ж чого ми мали бити в бубни й літаври, гасати в дикому танкóві й горлати славу? В ім'я того, що сотні тисяч наших мирних працьовників, творців і виробників здорових, простих, життєвих цінностей трощилися гарматами й трупом устилали шлях якимсь там крамарям і торгашам до великої всесвітньої поживи? Чи в ім'я того, що на випадок перемоги Росії, торжествуюча переможниця-реакція ще цупкіше взяла б у лабети невибиті на фронті мільйони працьовників і ще нахабніше, ще відвертіше затвердила б своє право визиску й насильства? Чи в ім'я того, щоб нас уже остаточно, дощенту було задушено тоді, нас, українство, тогò недодушеного Авеля, кров якого 250 літ вопіяла до неба й до совісті всякого порядного, не задурманеного цею кров'ю чоловіка?

Чого ради ми мали боятись розбиття Росії на фронті й у середині? І як сміли оті наші докірники докоряти нам?! Звідки вони почерпали таку неймовірну силу цинізму, щоб вимагати од нас, од тих, кого вони розпинали, били по ланітах, кому плювали в закривавлені, розбиті чорносотенним чоботам очі, хвали й славословія собі, своїм чоботям і кулакам?

І що дивного, що ми, сидячи в тюрмах, засланнях, і підпіллях, з розбитими очима, з задушеним горлом, задихаючись, гарячково жадно прислухались до гуркоту гармат на фронтах і гадали, чи скоро той гуркіт наблизиться на Україну й розіб'є тюрму, й визволить нас, і дасть нам хоч трохи дихнути? Ми не боялись ні німців, ні австрійців; ми не боялись би французів, англійців, коли б вони бились з царською Росією; ми не боялись би диявола, коли б він пекельним вогнем ішов на цей старий, жахний «застєнок» усякої волі й права.

3. Орієнтації: на руську ласку, на німецький штик і на себе

І все ж таки, треба зауважити, треба одмітити нашу надзвичайну, надприродну чи оптимістичність, чи поміркованість, чи просто призвичаєність до стін своєї тюрми: не всі з українців були виразними, державними сепаратистами. Навіть не всі були «пораженцями». Знаходились такі з нас, які по якимось там своїм законам думання вірили, що перемога Росії на фронті дасть волю й життя народам її всередині. Це були прихильники «російської орієнтації». Вони орієнтувались на добре, широке серце руської демократії, на грім перемоги, який зм'ягчить круте серце царизму аж до ступеня народоправства, до парламентаризму й до волі націй, що благоденственно мовчали тоді по всіх її неосяжних просторах. Але таких було дуже небагато. Це були переважно ті з українців, які корінням свого особистого життя занадто глибоко зрослися з життям руських.

Друга орієнтація була на німців, на великий струс на фронтах, на знесилля російської державності й на просте захоплення німцями території України. Німецький імперіалізм — експлуататор культурний і розумний. Він не буде так безглуздо, ледачо, так неохайно й нераціонально грабувати, як то робив царизм. Він, доючи сили з народу, буде дбати про те, щоб він не дуже брикався, він не буде видирати в нього останній клапоть сіна, він старатиметься, щоб дійна корова була сита й більше молока давала. Царизм по своїй некультурності, убогості державної освіти, брутальності й примітивності експлуатації народного державного господарства цілком був подібний до російського селянина. Селянин — темний, забитий, примітивний — не знав, не вмів і через це не шукав нових, економних і продуктивних засобів експлуатації своєї землі, лісу, води, всіх природних багатств. Він прикладав до них стільки зусиль і знаття, скільки треба було, щоб тільки взяти й зужити те, що було готове в самій природі, що давалось тільки її силами. Так само царизм тільки ті зусилля робив, які йшли на одбирання природних сил народу. Селянин знесилював землю, занечищав її, вирубав до останнього деревця ліс, не турбуючись про те, щоб розвивати їх і з того розвитку користуватись і далі, й більше, й краще. Царизм так само рубав готове, вибивав, однімав, видирав і бездумно, безтурботно нажирався, напивався й з ситою п'яною філософією не завдавав собі труду й клопоту зазирати в завтрашній день. Крім того, німець — не родич, не слов'янин, мова його цілком чужа, не «рідна» нашій мові, німець не зможе сказати, що українець — то «різновидність» німця й на тій підставі одбере йому право своєї мови. Словом, ні з якого боку українці, на думку цієї орієнтації, не мали потреби боятися німця,— з двох лих ця орієнтація вибирала культурніше, корисніше лихо для українського народу.

Була й третя орієнтація,— не російська, й не німецька, а українська. Це була орієнтація на себе, на свої сили, на рятунок своїми власними зусиллями, зусиллями своїх працюючих мас. Ніякий чужий пан не може бути добродійником того, над ким він панує й кого може визискувати. До цієї орієнтації належали переважно соціалістичні течії. Вони не ждали визволення ні від зм'ягченого російсько-самодержавного чи конституційного кулака, ні від закутого в залізо мілітаристичного німецького.

4. Єдина орієнтація: Всеросійська Революція, Справедливість

Аж ось вибухла революція.

Отже, можна собі уявити, що почуло недодушене, затоптане, понижене українство, коли залізна рука спала з його горла, коли воно могло підвестись, умитись, людськими, не запльованими очима глянути в очі таким же людям, рівним, дружнім, радісним. Уся змучена душа українства в ці дні побожно стала на коліна й молилась Революції: «Нині одпущаєши раба твого, Владико».

Ми нелукаво, ми з побожним серцем, з чистим захватом вітали Велике Нове. Ми радісно витрусили з серця всі застарілі болі, образи, гіркість, ненависть, ми одягли чисту одіж дружності, братерства, все забули й готові були всіма нашими недобитими силами боронити здобуте.

Ми одразу, без вагання, без торгування повірили в Революцію. І так само без вагання, щиросердно, рішуче одкинули, одшпурнули від себе дореволюційні настрої, наміри, сподівання, розрахунки.

Це все стало одразу непотрібним.

І зразу одпали всі інші способи увільнення, всі орієнтації на зовнішні ворожі до Росії сили. Український сепаратизм тоді помер разом з причиною, що породила його. Українство тепер орієнтувалось тільки на Всеросійську Революцію, на перемогу справедливості, на здобуті права всякого поневоленого.

За 250 років перебування в спілці з Росією українство вперше в ці дні почувало себе в Росії д о м а, вперше інтереси цієї колишньої в'язниці стали близькими, с в о ї м и.

Ми стали частиною,— органічною, активною, живою, охочою частиною — єдиного цілого. Всякий сепаратизм, всяке відокремлювання себе від революційної Росії здавалось смішним, абсурдним, безглуздим. Для чого? Де ми знайдемо більше того, що т е п е р ми матимемо в Росії? Де по всьому світі є такий широкий, демократичний, всеохоплюючий лад? Де є така необмежена воля слова, зібрань, організацій, як у новій великій революційній державі? Де є таке забезпечення права всіх пригноблених, понижених і експлуатованих, як у Новій Росії?

Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути, а коли чулись рідесенькі голоси, то це були голоси або схоластиків, чистих теоретиків, запеклих «самостійників» або людей занадто вже хворобливо пройнятих національним чуттям. На конференції укр. соц.-дем. роб. партії в квітні питання про самостійність зустріло майже однодушне негативне ставлення. За самостійність висловилось з усієї конференції тільки два-три голоси.

Ми так щиро, так безоглядно були закохані в свободолюбність, у широкість, у безсребреність руської демократії, що навіть запропоновану одною частиною товаришів федерацію на тій конференції не внесли в переглянену програму. Конференція не забороняла боронити цей лозунг тим товаришам, які вважали його життєвим, але сама конференція, все представництво укр. соціал-демократії не мало ніякої потреби добиватись цієї форми національного забезпечення. Що ж до самостійності, то навіть уважали небезпечним для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії.

Та й для чого відокремлюватись, коли всі потрібні для вільного національного розвитку нашого народу засоби нам буде в повній мірі забезпечено в автономії. Денаціоналізацію, духовне каліцтво наших мас буде зараз же спинено й знищено українською школою як нижчою, так середньою й вищою. Гальмовані дотепер багаті здатності нашого народу, пущені по природному, найлегшому, найраціональнішому шляхові рідних методів розвитку забезпечать духовну сторону наших домагань. Народоправство, широке місцеве самоврядування, порядкування господарським і політичним життям на Україні місцевими силами, точне зазначення взаємних прав і обов'язків цілої держави та автономної одиниці унеможливить колишню безпардонну, руйнуючу політику централізму, коли всі сили окраїн нерозумно й злочинно висмоктувались на користь інертного, ненажерливого центру.

І резолюція соціал-демократичної конференції від 4-го квітня 1917 року такими словами формувала це:

«Зважаючи на те, що потреба найповнішого розвитку творчих сил України вимагає найширшого економічно-політичного її самоозначення; беручи на увагу, що федеративний лад російської держави, як союз автономних національно-територіальних або просто територіальних одиниць не тільки не може шкодити розвиткові пролетаріату всієї Росії,— а тим паче українського,— але й є корисний для нього; приймаючи під увагу, що федерація автономних національних або краєвих одиниць є найкраща гарантія демократичних і національних прав кожної нації або країни,— конференція української соціал-демократичної робітничої партії з усією непохитною рішучістю висуває давнє домагання партії — автономію України, яко першу, невідкладну, пекучу задачу сучасного моменту українського пролетаріату та всієї України. Одночасно, виходячи з рамок партійної програми, виголошеної на з'їзді 1905 року, конференція, рахуючись з виключністю подій і домаганнями життя, вважає можливим узяти на себе право дозволити товаришам партії піддержувати принцип федеративної будови російської демократичної республіки й піддержувати автономічні змагання демократій інших націй».

В цьому дусі мислило, почувало й діяло за тих днів національно свідоме, організоване українство. Наприклад, союз українських поступовців (організація дрібно-буржуазних ліберально-демократичних елементів усіх напрямів) у перших числах марта оголошує таку свою заяву:

«Ми, члени петроградського відділу Союзу Українських Поступовців, глибоко переконані, що витворені державним переворотом нові правові умови особистого та громадського життя повинні забезпечити порішення тих завдань, які ставить собі український національний рух у об'єднанню з демократичними силами всієї країни.

Проголошені яко провідні державні основи гасла політичних свобод дають певність, що безповоротно одійшли в минуле всі національні обмеження, так ревно прикладані до українського народу за старого режиму й так широко використовувані ним у боротьбі з українським рухом у обставинах військового часу».

Далі виставляється цілий ряд практичних домагань щодо заведення рідної мови в школах, в деяких урядових інституціях і т. д.

Але все це виставляється не як протест-домагання, а як нагадування,

«Ми глибоко певні», «проголошені гасла свобод дають певність». Сумніву нема місця, проголошені гасла, свято великих днів, сяючі очі обивателя, все є запорукою, що нікого не буде обижено. От треба тільки нагадати про себе, детально перечислити все, в чому українство має потребу, як в основному, дальшому, так і в найближчому, в дрібничках. І совісно, детально указується, що саме треба зараз же зробити.

Так само довірливо, з захватом і непохитною певністю в негайну, необмежену здійснимість їхніх нагадувань, висловлюються всякі українські організації, збори, віча, маніфестації. І так само як в їхніх заявах, так і в їхніх душах нема й сліду недавньої ворожості до російської держави, нема ніяких мрій і планів про відокремлення, сепаратизм, нема й тіні чужинних орієнтацій.

«Українці! Громадяне! Підпирайте новий державний лад, бо він і тільки він несе волю Україні, й що більша наша участь у йому, то ширших прав собі здобудемо».

Так закликала Рада Українських Поступовців у перших числах марта 1917 року українське громадянство.

Так закликали всі партії, всі течії українського політичного, громадського, культурного й всякого іншого життя. Бо ми знали, що для нас більше, ніж для кого, дорога революція. І ми не лукавили, коли казали, що така Росія є наша Росія, що таку Росію ми будемо берегти й боронити всіма нашими силами.

5. Воскреслий мрець маніфестує славу Революції

І коли ми гарячково, одкинувши все особисте, дрібне, одкинувши все велике старе, тяжке, кинулись для організації наших сил, наших українських національних сил, то не для того, щоб відокремлюватись, а для успішної, непохитної боротьби за революцію, за те, що дало нам волю.

І коли ми уряжували с в о ї маніфестації, то не для того, щоб заманіфестувати свою відокремленість, а щоб показати тепер, коли настала можливість показати, що ми, перш усього, не купка інтелігентів, не вигадка Германії, не авантюра ворожих Росії держав, як оббріхували нас царизм і чорносотенство перед Росією та Європою, а природне, неминуче, сильне явище в життю пригніченої великої нації. Вдруге, для того ми виходили на вулиці з нашими, національними прапорами, щоб показати, що це саме ми, оті успосліджені, пригноблені, віками нищені українці оживаємо й усім оживаючим серцем своїм вітаємо Революцію.

І не диво, що наші національно-українські маніфестації виходили такими численними, імпозантними, такими найбільш натхненними, проймаючими не тільки своїх, але й чужих глядачів. По звідомленням газет, українська маніфестація в Києві 19-го марта мала до 100000 учасників. Це був грандіозний вибух національного почуття, демонстрація національної радості, слава визвольній Революції.

І коли в цій маніфестації не всі сто тисяч учасників були свідомі українці, коли тут були й «малороси», й «югороси», й євреї, й, може, навіть руські, то тим цінніше, тим показніше була їхня участь. Бо це було з їхнього боку признання вікової кривди українського народу, признання його права на існування, це був благородний, можливий тільки в такі високі хвилини, чистий, безсторонній осуд усієї тієї неправди й злочинства, яке вчинялося століттями тут «на нашій не своїй землі» над хазяїном її й господарем,— українською нацією.

Українська маніфестація в Петрограді, по признанням руських газет, була найчисленніша, найорганізованіша, найімпозантніша з усіх маніфестацій, які за того моменту безперестанку одбувались у столиці революційної Росії. Газети кілька днів після неї з здивованням описували її, захоплювались тим великим чуттям, силою, енергією й красою, які шугали зсередини стрункіх рядів маніфестантів на млявих петроградців. Вони, ці петроградці, як і всі росіяне, були щиро здивовані: значить, це зовсім не вигадка німців, це українство? Значить, ті малороси, яких вони за царизмом звикли вважати «теми же русскими», не є «те же русские»? З н а ч и т ь, це є д і й с н о я к а с ь с и л а, коли тут, у Петрограді, знайшлось так багато прихильників її?

Але ми не дивувались. Не дивувались навіть з того, що це було в Петрограді. Ми мали найбільше підстав і права так радісно, так імпонуюче маніфестувати. Адже ми вже давно були в Петрограді, ще тоді, як цар Петро будував його, як десятками тисяч гнав у петербурзькі болота українських козаків на роботи, як вони трупами, кістками своїми клали фундамент російській столиці. Адже Петроград, стоячи на кістках українців, збудований їхніми руками, цілі століття годувався українським хлібом, грівся українським вугіллям, ласував українським цукром і піддержував монархію українським здеморалізованим, спокушеним жандармом.

Мало того, коли монархія, вчуваючи небезпеку від зголоднілого петроградського населення, обліпила всі будинки,

башти, дзвініці кулеметами й розстрілювала робітництво, коли петроградський гарнізон вагався й деякі полки вже пішли з рушницями проти робітників на оборону царизму, коли справа революції була на кінчику загибелі, хіба не українці врятували її, хіба не українські полки, не оті самі волинці та ізмайловці, що так гордо й струнко маніфестували, хіба не вони на заклик української соціал-демократичної петроградської організації кинулись з штиком на царизм, змели його кулемети й потягли за собою весь нерішучий гарнізон та навіть тих, що стояли за монархію?

Хіба це були малі підстави для окремих своїх, виразно зазначених маніфестацій? Хіба віки гніту, напівзамерлого, рабського існування не давали нам права в дні загибелі всякого гніту святкувати його так само національно, як ми його й терпіли?

6. Простодушність недобитого родича

Але ми хотіли не тільки маніфестувати, не тільки висловлювати довір'я й підтримку, ми хотіли самі, активно, всіма своїми силами будувати, закріпляти новий лад, боронити його. Бо цей лад і ми, то було вже єдине, неподільне. Бо вже не було царизму, який управляв, а народ приймав чи протестував, а до порядкування своїм життям не мав стосунку. Ми, українці, довірливо, безхитросно й простодушно почували себе рівноправними спадкоємцями з руськими. І оті століття нашого поневіряння, великі сили, стягнені з України на утворення великої Росії, жертви наших мас і свідомих груп, понесені нами в боротьбі з царизмом, усе давало нам право на цю простодушність і довірливість.

Ми не припускали за тих днів, що хтось у вільній, новій Росії може інакше розуміти новий стан, ніж розуміли його ми. А ми розуміли його так, що всі нації, всі народи, всі демократичні класи їх мають не тільки право, але й обов'язок активно стати до праці над будованням і направленням нового ладу. Самодіяльність, самотворення, самоврядування, як протилежність абсолютизмові, це розумілось нами, як цілком натуральною, необхідною річчю, як єдиним методом організації політичного й господарського життя, коли мати на увазі розвиток держави та її народів, а не просту грубу експлуатацію їх.

На цій підставі ми й нагадували про себе. Ми стояли ближче до себе, отже ми краще знали, чого треба для розвитку нашого краю, нашої частини всеросійської спадщини. І ми детально, діловито, але простодушно до наївності вичисляли, що нам треба. А саме:

Самодіяльність нашого народу найкраще всього вкласти в форму Автономії України. Формальність, урочистість, проголошення уложення в «законність» її ми охоче віддавали на Всеросійські Установчі Збори. Там же мала бути постановлена й оголошена федерація всіх народів Росії, яким без усякого сумніву буде дано автономію.

Але життя є безупинний, живий, вимогливий процес. Воно не хоче стояти й дожидатись, поки люди надумаються надати йому ті чи інші форми. Воно вимагає зараз же свого оформлення. Отже в інтересах проголошених свобод, революції, в інтересах розвитку нашого краю треба було насамперед негайно дати можність многомільйонному народові цього краю приймати нове життя в найлегших для нього, в найраціональніших, найекономніших і продуктивніших формах. А для цього треба було зараз же дати йому школу не на чужій, незрозумілій йому мові, а на своїй, на тій, якою він розмовляє у себе в хаті, в полі, за роботою, з товариством. Далі треба було до керування місцевими справами поставити людей, знайомих з життям місцевого народу, з його мовою, з його кривдами, потребами.

Це були головні заходи, які, на нашу думку, треба було зараз же зробити щодо національної сторони організації нашого краю.

Вони були такі скромні, такі невеликі, такі природні, необхідні й до очевидності справедливі, ці наші тодішні заходи, що це ще більше зміцняло нашу простодушність, з якою ми звертались до керуючих центрів всеросійської столиці. Туди висипався цілий дощ телеграм: від партій, професійних організацій, від земств, від зборів, з віч, з маніфестацій, від різних гуртків і окремих осіб. Всі щиро вітали новий лад, всі гаряче виявляли рішучість піддержувати новий уряд і всі з наївним захватом рекомендували якомога швидше дати українську школу, українське самоврядування, українців-урядовців.

Словом, ми воістину були подібні до забитого, загнаного у безвість родича, який по смерті лютого деспота з'являється до себе додому й разом з старшим братом простодушно радіє, оглядає спільну спадщину й щиро клопочеться про те, як направити її зруйноване господарство. Він зовсім не помічає того, що старший брат вибачливо й звисока похляскує його по плечах, що поради його слухає неуважно, що сама поява родича здається тому братові дивною й чудною. Він так захоплений загальною радістю, так вірить у радість інших, що нічого, крім радості, в ті дні не помічає.

(Продовження у наступному номері).

Наші читачі О. Плінча з Полтавщини, родина Мельників з Вінниччини, І. Дмитрів зі Львова та інші просять розповісти про походження хреста, який є релігійним символом і атрибутом церкви. Відповідаючи на запити шанувальників журналу, подаємо дослідження науковця на цю тему.

Рукотворний хрест

Історичні свідчення та релігійні легенди

Наука довела, що прибічники християнства, коли минуло 400—500 років після його виникнення, почали поширювати ідеї чудодійності хреста, на якому розіп'ято Христоса.

Одначе всі слов'янські народи зберегли у своїй творчості свідчення про шанобливе, забобонне, а подеколи доволі тверезе ставлення до релігійних (церковних, клерикальних, попівських) легенд про Христа і його легендарний хрест. Найдавніші міфи й легенди, численні народно-поетичні твори інших жанрів донесли до наших днів різні судження про хрест, як місце і знаряддя страти. Однак розглядати походження хреста лише як знаряддя страти, як споруду, на якій був розіп'ятий Ісус Христос, вважаю неправомірним.

Зображення хреста зустрічаємо в багатьох давніх релігіях ще за кільканадцять століть до утвердження християнства і за кілька століть до так званого народження Ісуса Христа. До того ж це зображення у давніх єгиптян та інших народів не ототожнювалося зі знаряддям смерті, а навпаки, використовувалось як символ життя!

Особливо це стосується людей кам'яного віку, коли ще не знали ні бронзи, ні заліза, а на дерев'яному хресті видобували вогонь — джерело життя. Як відомо, ця епоха людства тривала упродовж тисячоліть до появи християнства. Давньоєгипетська богиня Сохмет, наприклад, зображена з хрестоподібним символом життя в руці. Матір-богиню Ісіду традиційно малювали з таким же символом життя. Арамійські воїни на шиї, ассірійські царі, язичеські жерці на голові носили зображення хреста, ймовірно, як амулет.

Значно пізніше форма хреста як знаряддя видобування вогню змінюється на так звану свастику — гачкоподібний хрест. Незабаром той гачкоподібний хрест у давніх римлян перетвориться на символ перепустки до раю (так зване дзеркальне зображення свастики, яку обрали своїм символом фашисти XX століття).

Характерно, що задовго до християнства та ще й у країнах, де воно не набуде популярності, храми будували теж у формі хреста (Індія, Китай, Мексіка, Єгипет, Греція, Кіпр...) Омелян Ярославський у книзі «Як народжуються, живуть і вмирають боги та богині» зауважує: якщо продемонструвати зображення якогось ассірійського царя Ашшурнасирапала чи першосвящеників Шамши-Біна і Шамши-Убла (десять-дев'ять століть до християнства) з хрестом на шиї, люди просто не повірять у те, що за 1000 років до народження Ісуса Христа таке було можливе!!!

Вельми цікавим в історичному плані є давньоболгарський рукопис X століття «Сказання про залізний хрест», де вперше серед слов'янських писемних пам'яток минувшини йдеться про використання хреста у військових справах, що одночасно став і символом віри та перемоги в битвах, і фактично зброєю...

Однак був час, коли хрест і справді використовували як знаряддя страти за різні провини. За свідченням старих хронік, страта на хресті була найстрахітливішою вигадкою східних деспотів. Богослови минувшини стверджують, що страта на хресті поширилась на Рим, а відтак слідом рухалась за римськими легіонерами.

Конструкція хрестів здебільшого була така: основа — стовп або дошка, закопані в землю. У верхній частині кріпили перекладину, інколи — на самому вершечку стовпа, тому найчастіше хрест скидався на літеру «Т», інколи — перекладину прибивали нижче. Ближче до середини хреста прикріплювалось сідало навподіб рогу для підтримки тіла, щоб воно «своєю вагою не роздирало рук і не відірвалось від хреста».

Проте й тут чимало таємничого. На сучасних хрестах і хрестиках, що реалізуються церквою, Ісуса зображено прибитим цвяхами, що пройшли по центру

кистей рук. Але ж... 1968 року в Ієрусалимі вчені-археологи розкопали й розкрили могилу людини, яка загинула на хресті. Нижні кінцівки були розтрощені (це робилося для прискорення смерті), зберігся цвях, що стирчав у п'яті. На внутрішньому боці променеподібної кістки руки була чітка глибока подряпина. Судово-медичні експерти довели, що це — слід цвяха, забитого в зап'ястя! То ж, виявляється, не за долоні прибивали розіп'ятих.

Хрест і все, що з ним пов'язане, цікавить не лише церковників, а й віруючих, письменників, науковців. Преподобні Феодор Студит, Антоній Римлянин, Іоанн Дамаскин, святий Дмитрій Ростоцький, архієпископ Іннокентій, церковний письменник Григорій Туромський та інші присвятили свої твори проблемі конструкції хреста. За їхніми твердженнями — у верхній частині хреста прибивали білу дощечку, на якій чорними літерами (богослови запевняють; ніби ще й кількома мовами — єврейською, грецькою і латинською) писалося ім'я засудженого і про його злочин. Покарання на хресті існувало дуже довго і було скасоване лише імператором Константином Великим.

Існуючі нині форми хреста складалися досить довго. Людству відомо про вшанування хрестів різних форм: православних — чотири-шести- та восьмикінцевих, старообрядських — восьмикінцевих та інших, що свідчить про неоднаковий історичний шлях єдиного першоджерела.

Так історично склалося, що сучасне православ'я (християнство) користується як чотири- так і восьмикінцевими хрестами в однаковій мірі, правда, тяжіє до восьмикінцевих. Паралельність користування різнокінцевими хрестами спостерігається й на храмових спорудах. Скажімо, Свято-Духівський собор у Херсоні вінчає восьмикінцевий, а дзвіницю та вежі Вознесенської церкви, що на Деміївці (м. Київ) — чотирикінцеві хрести. Аналогічна доля спіткала й шестикінцевий хрест.

Після розколу християнства, що стався через введення обрядової реформи Руської православної церкви патріархом Никоном (середина XVII ст.), у різних напрямах старообрядництва запанували восьмикінцеві хрести, навзамін інших, нечестивих.

У слов'янських народів, що походять від єдиного пракореня, ставлення до хреста неоднакове. У поляків, наприклад, хорватів та інших слов'ян хрест — символ глибокої віри, шанобливого ставлення як до засобу кари божої, навіть якогось культово-боязкого поклоніння. В українців, росіян і білорусів хрест перетворився ще й на символ найвищої чи найвірнішої, найстрахітливішої клятви.

Різне значення мають церковні хрести. На храмових спорудах, що вінчають куполи, дзвіниці, башти — близькість до бога, орнаментальне зображення на ротондах і інших частинах споруд — святе місце, всередині церковних споруд — належність богові, на фресках, іконостасах — ілюстративне тлумачення біблійних пророцтв, євангелійських сказань та нагадування про неминучість покарання за моральні збочення, духовні і плотські гріхи.

На деяких історичних пам'ятках минувшини хрест є символом вірності Вітчизні й народові, символом життя (наприклад, пам'ятник князю Володимиру в Києві).

В історії нашого народу хрест (так уже в світі повелося), з одного боку ніс горе і сльози (пригадаймо наскоки на нашу країну тевтонців-хрестоносців), з іншого — був символом звитяги, доблесті і геройства (приклад — корогви і знамена русичів, на полотнищах яких були хрести, від часів князя Ігоря до воєвод Мініна і Пожарського і Андрєєвського стяга на легендарних крейсерах «Варяг» та «Потемкин»).

Між іншим, усі церковні (патріарші) нагороди (церковні ордени і медалі, митри, камілавки, хрести на клобуці, наперсні хрести та ін.) конструктивно й архітектурно пов'язані з образами хреста і розіп'ятого на ньому Ісуса Христа.

Сьогодні віруючі традиційно ставляться до хреста шанобливо й благоговійно.

Дмитро ФЕДОРЕНКО
кандидат педагогічних наук.

«Розкажіть, будь ласка, коли виникла Державтоінспекція, і чим це було викликано».
С. РОЗОВ.
м. Донецьк

Народжена автомобілізацією

Постановою РНК СРСР від 3 березня 1936 року до складу Головного управління Робітничо-Селянської міліції НКВС СРСР було введено новий підрозділ — Державтоінспекцію, а в липні затвердже-

но Положення про неї. Така передісторія сучасної ДАІ.

Поява на вулицях міліціонерів-регулювальників викликала не менше здивування, ніж у попередні роки — автомобілі. Захоплювало все: одяг, віртуозне володіння жезлом, чіткі повороти, швидка реакція. Регулювальники набули популярності і стали такими ж знаменитими, як нинішні зірки естради — багатьох з них знали на ім'я, на їхню роботу ходили дивитися, мов на концерти.

Світлофор був тоді для жителів міст чудом технічної думки, як для нас, скажімо, складні космічні системи. Люди звикли переходити вулиці де кому заманулося і нові правила та ще й зі світлофором їм видалися спершу дитячою забавою.

Автоінспекція СРСР не випадково має назву державної. Суть державної системи забезпечення правильної експлуатації транспорту і безпеки дорожнього руху полягає, по-перше, у праві вищого надвідомчого контролю за всіма організаціями, незалежно від їх відомчої приналежності; по-друге, у праві здійснювати контроль безпосередньо під час дорожнього руху і в момент випуску автотранспорту на лінію. Державтоінспекція — єдиний орган, наділений такими правами.

Сучасна ДАІ намагається використовувати електронно-обчислювальні машини, що дають змогу ефективно управляти дорожнім рухом у великих містах, радарні установки для вимірювання швидкості руху, прилади для визначення окису вуглецю і вихлопних газів транспортних засобів, електронні екзаменатори для перевірки знань правил дорожнього руху тощо. На допомогу ДАІ прийшли вертольоти, що значно розширило можливості нагляду, попередження порушень і т. д.

Роль цієї служби у суспільстві надалі зростатиме, пропорційно проблемам безпеки на дорогах. І ситуація на них не може не турбувати. Статистика свідчить: транспортні аварії у республіці трапляються кожних сім хвилин, а кожні 40 хвилин настає смерть внаслідок трагедій на дорогах.

І в цьому винен не автомобіль — винні люди: водії, пішоходи, екзаменатори, що допустили до керма неуків, і дорожні служби. Одне слово, доти, поки люди не усвідомлять вини і не зроблять висновків, автомобіль буде і надалі об'єктом підвищеної небезпеки.

Микола ВАВІРОВСЬКИЙ,
старший інспектор УДАІ МВС УРСР.

Резонанс

Яким бути прапору?

Хвальна редакціє!

Як передплатник Вашого надзвичайного журналу, хочу висловити кілька моїх завваг на статтю «Жовто-блакитний прапор і тризуб» («Наука і суспільство», № 8 за 1989 рік. — Ред). Гадаю, що дискусії на такі теми на часі, й уряд республіки повинен якоюсь мірою визначитися у своєму ставленні до побажань більшості громадян.

Хоч я не історик, а економіст, проте з огляду на історичну ретроспективу, на землях України побутували три кольори: темно-червоний (малиновий), лазуровий (середньо-синій) і жовтий. Я гадаю, що ті кольори повинні посісти своє місце у новому державному (він же і національний) прапорі УРСР.

Особисто я схиляюся до такої версії — прямокутне полотнище поділити на три горизонтальні смуги: верхня, що займає половину полотнища,— лазурового кольору, середульша смуга, що займає чверть полотнища,— жовтого кольору, долішня, що займає чверть полотнища,— малинова.

Стосовно герба, я не великий прихильник тризуба. Тризуб як герб не утривалився. Він був родовим знаменом, бо гербів державних на той час ще не було. Козак з мушкетом теж не прижився, зрештою, з огляду на модерну державу, якою є УРСР — він нічого не виражає. Найбільш достойним гербом був би все ж таки золотий лев, що мирно проіснував близько 700 років. Правда, його уживали на Західній Україні, хоч певних періодів історії він сягнув і Правобережної України. Отож проти нього можуть мати застереження так звані наддніпрянці, дарма, що в модерній Італії 1860 року герб Сардинії став гербом Італійського Королівства.

Золотий лев на лазуровому полі — прекрасна композиція. Є ще одна можливість: прийняти за герб святого Юрія Змієборця, що вбиває зеленого змія. Хоч герб і має релігійне забарвлення, але образ святого нікому не зашкодив, він не обтяжений локальними парадигмами, пересудами, політикою і т. п. Образ Юрія у золотому кольорі — теж прекрасна комбінація на лазуровому полі.

Якщо є змога, будь ласка, помістіть мій лист повністю, або в частині. А якщо візьмете його тільки до уваги, ремствувати не буду.

Омелян БЕЙ,
професор, доктор економічних наук.

м. Шіппенсбург, США.

Лжедмитрій 1 на Україні

(Закінчення. Початок на стор. 24).

з Росією, що веде до розорення порубіжних українських земель. Він попереджав і залякував короля можливістю нового бунту, нової «наливайківщини». Затим Януш перейшов до конкретних дій. Він самовільно заарештував посланців донських козаків до Лжедмитрія.

Нарешті, 23 травня Костянтин та Януш Острозькі, Якуб Чаплинський, Якуб Претвич звернулися до короля з заявою, що засуджують війну з Росією, не бажають піддавати небезпеці свої володіння і попереджають про можливе козацьке повстання. А Януш пригрозив Лжедмитрію I, що сам власними силами затримає просування його загонів до кордону. Лист дуже образив Самозванця. Він разом з Ю. Мнішком звернувся до нунція Рангоні, щоб той вплинув на Я. Острозького, який був уже католиком. Одначе це не зарадило.

Тож, коли війська Лжедмитрія вступили у володіння київського воєводи, на них чекала несподіванка... Це було готове до бою кількатисячне військо Януша Острозького. Воно невідступно слідувало за загонами Самозванця, отже ті змушені були весь час триматися бойового порядку, мати напоготові коней і чекати нападу. Армія Лжедмитрія повільно просувалася до Києва. Один із учасників походу склав детальний маршрут переходів і вказав у ньому точні дати. 12 жовтня військо підійшло до Фастова, яким володів київський католицький єпископ. 13-15 жовтня стояли у Василькові. Нарешті, 17 жовтня перед ними постав величний Київ.

Київ зустрів Лжедмитрія урочисто. Його 20-тисячне військо та самого царевича пишною промовою вітав київський католицький єпископ Криштоф Казимирський. Відбулася урочиста відправа в костьолі. Самозванець зупинився в будинку бургомістра Митковича. Як поставилися до нього православні служителі церкви, зокрема, братія києво-печерська та архімандрит Єлисей Плетенецький, невідомо. Очевидно, католицький почет не викликав захоплення у православних. Не випадково й те, що Самозванець не видав дарчої грамоти жодному київському монастирю. Релігійна ситуація в Києві на той час була складна. Запроваджувалась унія. Її осере́дком став Видубицький Михайлівський монастир, а затим — Софія Київська, де перебував митрополит Іпатій Потій. Можливо, з представниками греко-католицької церкви Самозванець усе-таки зав'язав стосунки. Пізніше, коли він став царем, до Москви прибуло їхнє посольство на чолі з Йосипом Велямином Рутським (кінець 1605 року). Очевидно, Лжедмитрій побував і у Видубичах, і в Софії. Але треба було поспішати.

Зібравши свої загони після триденного відпочинку в Києві, Самозванець підступив до Дніпра. І тут на нього знову чекала несподіванка. За наказом Януша Острозького від берега були відігнані всі пороми та човни. Близько тижня Лжедмитрій витратив на збирання для переправи. Трохи допомогли кияни. І з великими ускладненнями вдалося подолати водну перешкоду, велич якої й на той час могла бути описана загальновідомими словами М. В. Гоголя. Виплутавшись з неприємної пригоди, Лжедмитрій з вдячністю підписав 23 жовтня «на перевозі під Вишгородом» привілей киянам на безмитну торгівлю з Росією. Самозванець відмічав у грамоті, що міщани київські «коштом і накладом своїм перевіз влаштувавши, дуже потребі нашій допомогли».

Лжедмитрій знов набундючився. Тепер він вирішив відкрито кинути виклик Годунову. Зі свого табору біля Дніпра він відправив Борису образливого листа з вимогою поступитися престолом спадкоємцю Рюриковичів.

Зник за горизонтом золотоверхий Київ, почалися землі Російської держави. Це була Сіверщина, яку Самозванець підкорив за п'ять тижнів. Монастирський острог, Путивль, Рильськ, Чернігів здалися майже без бою. Після осади йому підкорився Новгород-Сіверський. Попереду золотом сяяв Московський престол, манили шапка і бармы Мономаха...

Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ,
кандидат історичних наук.

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Матфея
святе
благовіствування

Глава 10

1 І покликавши дванадцятьох учеників Своїх, Він дав їм владу над нечистими духами, щоб виганяли їх і зціляли всякий недуг і всяку неміч.

2 Дванадцяти ж Апостолів імена такі: перший Симон, що зветься Петром, і Андрей, брат його, Яків Зеведеїв і Іоанн, брат його,

3 Филип і Варфоломей, Фома і Матфей митар, Яків Алфеїв і Леввей, прозваний Фаддеєм,

4 Симон Кананіт та Іуда Іскаріот, котрий і зрадив Його.

5 Цих дванадцятьох послав Ісус і заповів їм, промовляючи: на путь до язичників не ходіть і в місто Самарянське не входьте;

6 а йдіть краще до загиблих овець дому Ізраїлевого;

7 ходячи ж, проповідуйте, що наблизилось Царство Небесне;

8 хворих зціляйте, прокажених очищайте, мертвих воскрешайте, бісів виганяйте; даром одержали, даром давайте.

9 Не беріть із собою ні золота, ні срібла, ані міді в пояси свої;

10 ні торбини на дорогу, ні двох одеж, ні взуття, ані посоха, бо той, хто трудиться, достойний нагороди своєї.

11 В яке б місто або селище не ввійшли ви, довідуйтесь, хто в ньому достойний є, і там залишайтесь, доки не вийдете;

12 а входячи в дім, привітайте його, кажучи; мир дому цьому;

13 і якщо буде дім достойний, то мир ваш зійде на нього; якщо ж не буде достойний, то мир ваш до вас повернеться.

14 А коли хто не прийме вас і не послухає слів ваших, то, виходячи з дому чи з міста того, обтрусіть порох з ніг ваших;

15 істинно кажу вам: відрадніше буде землі Содомській і Гоморській в день судний, ніж місту тому.

16 Ось, Я посилаю вас, як овець поміж вовків: отже, будьте мудрі, як змії, і лагідні, як голуби.

17 Остерігайтеся ж людей: бо вони видаватимуть вас на судища і в своїх синагогах битимуть вас,

18 і поведуть вас до правителів і царів за Мене на свідчення їм та язичникам.

19 Коли ж видаватимуть вас, не турбуйтеся, як або що говорити; бо в той час дано буде вам, що сказати,

20 бо не ви будете говорити, а Дух Отця Вашого говоритиме у вас.

21 Видасть же брат брата на смерть і батько сина; і повстануть діти на батьків і уб'ють їх;

22 і будуть вас ненавидіти всі за ім'я Моє; а хто витерпить до кінця, той спасеться.

23 Коли ж гонитимуть вас в одному місті, біжіть у інше. Бо істинно кажу вам: не обійдете ще міст Ізраїлевих, як прийде Син Чоловічеський.

24 Учень не вищий за вчителя і слуга не вищий за господаря свого.

25 Досить для учня, щоб він був, як учитель його, і для слуги, щоб він був, як господар його. Якщо господаря дому назвали веельзевулом, то чи не тим більше домашніх його?

26 Отже, не бійтесь їх, бо нема нічого захованого, що не відкрилося б, і потайного, що не стало б відомим.

27 Що кажу вам у темряві, говоріть при світлі, і що чуєте на вухо, проповідуйте на покрівлях.

28 І не бійтесь тих, що вбивають тіло, а душі не можуть убити; але бійтесь більше Того, Хто може і душу і тіло погубити в геєні.

29 Чи не дві малі пташки продаються за один ассарій? І жодна з них не впаде на землю без волі Отця вашого;*

30 у вас же і волосся на голові все обчислено;

31 не бійтеся ж: ви кращі за багатьох малих пташок.

32 Отже, кожного, хто визнає Мене перед людьми, того визнаю і Я перед Отцем Моїм Небесним;

33 а хто зречеться Мене перед людьми, зречусь того і Я перед Отцем Моїм Небесним.

34 Не думайте, що Я прийшов принести мир на землю; не мир прийшов Я принести, а меч.

35 бо Я прийшов розлучити сина з батьком його, і дочку з матір'ю її, і невістку із свекрухою її.

36 І вороги чоловікові — домашні його.

37 Хто любить батька чи матір більше, ніж Мене, недостойний Мене; і хто любить сина чи дочку більше, ніж Мене, недостойний Мене;

38 і хто не бере хреста свого і не йде слідом за Мною, той недостойний Мене.

39 хто зберігає душу свою, загубить її, а хто загубить душу свою заради Мене, збереже її.

40 Хто вас приймає, той приймає Мене, а хто приймає Мене, приймає Того, Хто послав Мене;

* Дрібна монета.

41 хто приймає пророка в ім'я пророка, одержить нагороду пророка; і хто приймає праведника в ім'я праведника, одержить нагороду праведника.

42 І хто напоїть одного з малих цих тільки чашею холодної води, в ім'я ученика, істинно кажу вам, не втратить нагороди своєї.

Глава 11

1 І коли Ісус закінчив навчати дванадцятьох учеників Своїх, перейшов звідтіль учити й проповідувати в містах їхніх.

2 Іоанн же, почувши в темниці про діла Христові, послав двох з учеників своїх

3 сказати Йому: чи Ти Той, Котрий має прийти, чи нам іншого чекати?

4 І сказав їм Ісус у відповідь: підіть та розкажіть Іоаннові, що чуєте і бачите;

5 сліпі прозрівають і криві ходять, прокажені очищаються і глухі чують, мертві воскресають і убогі благовістують;

6 і блаженний той, хто не спокуситься через Мене.

7 Коли ж вони пішли, Ісус почав говорити народові про Іоанна: на що дивитися ходили ви в пустиню; чи на тростину, що вітер колише?

8 На що ж дивитись ходили ви? чи на людину, одягнену в м'який одяг? Ті, що носять м'який одяг, в палацах царських перебувають.

9 На що ж дивитись ходили ви? на пророка? Так, кажу вам, і більше пророка.

10 Бо він той, про якого написано: ось, Я посилаю Ангела Мого перед лицем Твоїм, який приготовить дорогу Твою перед Тобою (Мал. 3.1).

11 Істинно кажу вам: з народжених жінками не було більшого за Іоанна Хрестителя; але найменший в Царстві Небесному більший за нього.

12 Від днів же Іоанна Хрестителя донині Царство Небесне силою добувається, і хто докладає зусилля, здобуває його.

13 бо всі пророки і закон пророкували до Іоанна.

14 І коли хочете знати, він є Ілля, що має прийти.

15 Хто має вуха слухати, нехай слухає!

16 Але кому уподібню рід цей? Він подібний до дітей, що сидять на вулиці і, звертаючись до своїх товаришів,

17 кажуть: ми грали вам на сопілках, і ви не танцювали; ми співали вам жалібних пісень, і ви не ридали.

18 Бо прийшов Іоанн, який не їсть, не п'є; і кажуть: в ньому біс.

19 Прийшов Син Чоловічеський, Який їсть і п'є, і кажуть: ось чоловік, котрий любить їсти й пити вино, друг митарів і грішників. І виправдалась премудрість чадами її.

20 Тоді Ісус почав докоряти містам, у яких найбільше явлено було чудес Його, за те, що вони не покаялись:

21 горе тобі, Хоразине! Горе тобі, Вифсаїдо! Бо якби у Тирі та Сидоні сталися чудеса, що явлені були у вас, то вони б давно покаялись у веретищі й попелі.

22 Але кажу вам: Тиру й Сидону відрадніше буде в день суду, ніж вам.

23 І ти, Капернауме, що підніссся до неба, спадеш до пекла, бо якби в Содомі сталися чудеса, що явлені були в тобі, то зостався б він до цього дня;

24 але кажу вам, що землі Содомській відрадніше буде в день суду, ніж тобі.

25 Продовжуючи далі, Ісус сказав: славлю Тебе Отче, Господи неба й землі, що Ти втаїв це від мудрих і розумних і відкрив те дітям;

26 так, Отче! бо таке було Твоє благовоління.

27 Усе Мені передано Отцем Моїм, і ніхто не знає Сина, крім Отця; і Отця ніхто не знає, крім Сина, і кому Син хоче відкрити.

28 Прийдіть до Мене, всі струджені і обтяжені, і Я заспокою вас;

29 візьміть ігo Моє на себе і навіться від Мене, бо Я лагідний і смиренний серцем, і знайдете спокій душам вашим;

30 бо ігo Моє добре, і тягар Мій легкий.

Глава 12

1 У той час проходив Ісус в суботу засіяними ланами; ученики ж Його зголодніли і почали зривати колоски і їсти.

2 Фарисеї, побачивши ще, сказали Йому: ось ученики Твої роблять, чого не годиться робити в суботу.

3 Він же сказав їм: хіба ви не читали, що зробив Давид, коли зголоднів сам і ті, що були з ним?

4 Як він увійшов у храм Божий і їв хліби предложення, яких не можна було їсти ні йому, ні тим, що з ним були, а тільки одним священикам?

5 Або, хіба ви не читали в законі, що по суботах священики в храмі порушують суботу, однак невинні?

6 Кажу ж вам, що тут Той, Хто більший від храму;

7 коли б ви знали, що значить: милості хочу, а не жертви (Ос. 6,6), то не осудили б невинних,

8 бо Син Чоловічеський є господар і суботи.

9 І, відійшовши звідти, увійшов Він у їхню синагогу.

10 І ось, був там чоловік, що мав суху руку. І спитали Ісуса, щоб звинуватити Його: чи можна зціляти в суботу?

11 Він же сказав їм: хто з вас, маючи одну вівцю, якщо вона впаде в суботу в яму, не візьме і не витягне її?

12 Наскільки ж людина краща вівці! Отже, можна в суботу творити добро.

13 Тоді каже чоловікові тому: простягни руку твою. І він простягнув, і стала вона здорова, як і друга.

14 Фарисеї ж, вийшовши, радились проти Нього, як би погубити Його. Але Ісус, дізнавшись, пішов звідтіль.

15 І пішло за Ним багато народу, і Він зцілив їх усіх

16 і заборонив їм об'являти про Нього,

17 щоб справдилось сказане Ісаєю пророком, який говорить:

18 це Отрок Мій, Котрого Я обрав, Улюблений Мій, до Якого благоволить душа Моя. Покладу Дух Мій на Нього і провістить народам суд;

19 не буде суперечити, ні кричати, і ніхто не почує на вулицях голосу Його;

20 тростини надломленої не переломить, і льону тліючого не загасить, доки не доведе суду до перемоги;

21 і на ім'я Його уповатимуть народи (Іс. 42, 1—4).

22 тоді привели до Нього біснуватого сліпого і німого; і Він зцілив його, так що сліпий і німий став говорити й бачити.

23 І дивувався весь народ і говорив: чи не Цей є Христос, Син Давидів?

24 А фарисеї, почувши це, сказали: Він виганяє бісів не інакше, як силою веельзевула, князя бісівського.

25 Але Ісус, знаючи думки їхні, сказав їм: усяке царство, що розділилося в собі, спустошиться; і всяке місто чи дім, що розділився у собі, не встоїть.

26 І якщо сатана сатану виганяє, то він розділився в собі, як же встоїть царство його?

27 І якщо Я силою веельзевула виганяю бісів, то чиєю силою виганяють сини ваші? Тому вони будуть вам суддями.

28 Коли ж Я Духом Божим виганяю бісів, то настало для вас Царство Боже.

29 Або, як може хто увійти в дім сильного та пограбувати його речі, якщо перше не зв'яже сильного? І тоді пограбує дім його.

30 Хто не зі Мною, той проти Мене; і хто не збирає зі Мною, той марнує.

31 Тому кажу вам: всякий гріх і хула простяться людям, а хула на Духа не проститься людям;

32 і коли хто скаже слово на Сина Чоловіческого, проститься йому, якщо ж хто скаже на Духа Святого, не проститься йому ні в цьому віці, ні в майбутньому.

33 Або визнайте дерево добрим і плід його добрим; або визнайте дерево поганим і плід його поганим, бо дерево пізнається по плоду.

34 Породдя єхиднове! як ви можете говорити добре, будучи злими? Бо від повноти серця говорять уста.

35 Добра людина з доброго скарбу виносить добре, а зла людина зі злого скарбу виносить лихе.*

36 Кажу ж вам, що за всяке пусте слово, яке скажуть люди, вони дадуть відповідь в день суду;

37 бо за слова свої будеш виправданий і за слова свої будеш осуджений.

38 Тоді дехто з книжників і фарисеїв сказали: Учителю! хотілося б побачити нам від Тебе знамення.

39 Але Він сказав їм у відповідь: рід лукавий і перелюбний шукає знамення; і знамення не дасться йому, крім знамення Іони пророка;

40 бо як був Іона в утробі кита три дні і три ночі, так і Син Чоловіческий буде в серці землі три дні і три ночі.

41 Ніневітяни встануть на суд з родом цим і осудять його, бо вони покаялись після проповіді Іонини; а ось тут Більший від Іони.

42 Цариця південна встане на суд з родом цим і осудить його, бо вона прийшла з краю землі послухати мудрість Соломонову; а ось тут Більший від Соломона.

43 Коли нечистий дух вийде з людини, то блукає по безводних місцях, шукаючи спокою, і не знаходить;

44 тоді каже: повернуся в дім мій, звідки я вийшов. Та, прийшовши, знаходить його незайнятим, замеченим і прибраним;

45 тоді йде і бере з собою сім інших духів, лютіших за себе, і, ввійшовши, живуть там; і буває для тієї людини останнє гірше першого. Так буде і з цим злим родом.

46 Коли ж Він ще говорив до народу, Мати і брати Його стояли надворі, бажаючи говорити з Ним.

47 І хтось сказав Йому: ось Мати Твоя і брати Твої стоять надворі і бажають говорити з Тобою.

48 Він же відповів тому, що говорив до Нього: хто Мати Моя? і хто брати Мої?

49 І, показавши рукою Своєю на учеників Своїх, сказав: ось мати Моя і брати Мої.

50 бо, хто творитиме волю Отця Мого Небесного, той Мені брат, і сестра, і мати.

* *В грецькому тексті — скарбу серця.*

Книга, відкрита для всіх

Один дослідник-африканіст, що вивчав релігію загубленого у джунглях племені, був вражений ставленням аборигенів до предметів культу. Священні списки, яким під час релігійного дійства поклонялися з глибокою вірою в їх чудодійну силу, після ритуального танцю звалили абияк докупи, і люди переступали їх без усякої шани. Предмет набував чудодійної сили тільки в культовому акті і знову ставав звичайною побутовою річчю. Писемні культури вже цього не знають. Священні письмена завжди сприймаються як священні.

Біблія — сакральний (священний) текст, і зрозуміти його можна лише в контексті релігійного дійства. Але вона завжди була також і літературою, предметом культурного побуту в найширшому значенні слова. Вона надихала поетів і живописців, політичних ораторів і вчених тому, що покоління і покоління знали її з дитинства. І що дивовижно — цілком світський текстологічний аналіз Біблії як літературного і філософського твору з її міфологічним підгрунтям також народився і значною мірою продовжує розвиватись у рамках теологічних студій! Вилучити Священне писання з культового контексту, розглядати його в контексті культури першими навчилися вчені з релігійного середовища. Наші ж атеїсти найчастіше ставляться до Біблії як до сакрального тексту, хоча і з критичних позицій.

Важко читати Біблію по-справжньому. І Старий, і Новий завіти становлять частину давно втрачених і переосмисле-

них культур. Той образ світу, той знаковий ряд, який був ключем до розуміння біблійної символіки, доводиться заново відновлювати.

До того ж Біблія — твір, відшліфований поколіннями равинів у першій, християнських інтерпретаторів — у другій частині. В ньому лише місцями проступають найархаїчніші образні структури. Мабуть, найсильніше — в «Книзі буття» Старого завіту і «Одкровенні Іоанна Богослова» («Апокаліпсисі») Євангелія. Там, де розповідається про сотворіння світу та його кінець.

Фундаментальна протилежність архаїчного світогляду — Порядок і Хаос. Світ «свій», окультурений, обжитий протистоїть «чужому» як упорядковане середовище — незрозумілому і ворожому неладу. Ми й зараз, опинившись у незнайомому місці, «впорядковуємо світ» — шукаємо напрямки на північ, південь і так далі, орієнтуємось у часі, визначаємо своє місцезнаходження відносно якогось свого «центру». В архаїчних культурах кожен напрям мав своє особливе значення і свою символіку, причому просторові «координати» асоціювались із часовими: північ — з ніччю і зимою, схід — з ранком і весною... Була й інша символіка «координат світу», в тому числі кольорова, зооморфна тощо. Означалися також центр, низ і верх. В архаїчних культурах час мислився збудованим циклічно: хоч початком відліку був, як правило, схід (ранок, весна), кінець відліку переходив у початок (тому символом нескінченності є змія, що кусає себе за хвіст). Ця система залишалася й у слов'янській міфології.

Біблія відображає інші структурні уявлення. Міфологія давніх євреїв — одна з найдавніших, у яких упорядкування світу мислиться як акт творення світу з абсолютного хаосу, з Нічого. Час немовби випрямляється, дістає початок і кінець. Там, де час циклічний, порядок координат, як правило, такий: схід — південь — захід — північ — низ — центр — верх. У Біблії знаходимо інший порядок: схід, захід; північ, південь; низ, центр, верх. Це відповідає і «дням творення», а також порядку «ламання печатей» в «Апокаліпсисі».

В перший день, як пам'ятаємо, Бог відділяє світло від темряви, день від ночі. Відповідно в «Апокаліпсисі», коли ламається перша печать, настає перший етап Хаосу — зникає відділення світла від темряви. Перший ангел з'являється на білому коні, тримаючи лук — давньоєврейський символ сходу.

На другий день творення «сказав Бог: хай буде твердь серед води, і нехай відділяє вона воду від води». Твердь тут — ще не суходіл, вода — не «жива вода», що поїть рослинність, а мертва вода моря: від Ханаану Середземне море знаходиться на захід. Символом роз'єднання у давніх євреїв був меч, що, природно, асоціюється з війною. Другий вершник «Апокаліпсиса» — на другому коні (очевидно, символом заходу був червоний колір крові) і йому «дано було взяти мир з землі». Коли Христос мовить: «Я приніс вам не мир, але меч», це зовсім не означає войовничості християнства: меч — знак розділення, Христос закликає відділитися від «інших».

Прісні води Бог творить на третій день, як і все рослинне життя. Північ для Ханаану — благодатний край, звідки течуть повноводі ріки. Відповідно у третього ангела в руках — міра, а внаслідок третього трубного гласу падає «зірка полинь», яка сьогодні асоціюється зі зловісним Чорнобилем: упавши на землю, вона робить води гіркими, ворожими росту і плодючості. «Кінь вороний», очевидно, означає чорний колір.

...Облишимо розшифровку біблійної символіки: я хотів лише показати, наскільки вона складна. Зазначу, що іудейські, а за ними і християнські свята співвіднесені з тими ж сімома «координатами світу». Християнство, грунтуючись на біблійному уявленні про Порядок і Хаос, переосмислило його в кардинально новому напрямі: у центрі християнства — порядок людський, моральний, і біблійні символи трактуються як знаки знаків, як натяки на світ людини — істоти, створеної за Божою подобою. Побутове християнство, злившись з народними ритуалами язичницького походження, являє собою ще складніший об'єкт для наукового аналізу.

Важко переоцінити крок, який зробило людство визнавши християнство світовою релігією. Біблія теж містить загальнолюдські чесноти, але іудаїзм — релігія етнічна, як і язичництво, вона точно фіксує світ «своїх», поза межами яких чесноти не діють. Проголосивши братами у Христі всіх, хто прийме релігійно-моральні норми, християнство стало одним з провісників гуманізму. Не місце тут простежувати суперечливу історію гуманістичного начала і злобної нетерпимості, що виявились, як надто часто бувало в історії, такими нероздільними. Згадаємо краще про величезний потенціал добра, на якому настояна велика культура.

Як витвір культури Біблія відкрита для всіх. Хто не читав її, той себе обікрав.

Мирослав ПОПОВИЧ,
доктор філософських наук.

Фітотерапія сечокам'яної хвороби

Розповідає професор Ф. І. МАМЧУР

МАМЧУР Федір Іванович — відомий український фітотерапевт, кандидат медичних наук, професор Івано-Франківського мединституту. Присвятив багато років збиранню й дослідженню народних рецептів, автор оригінальних методик лікування урологічних захворювань цілющими травами.

Механізм благотворної дії цілющих рослин ще повністю не розкритий. Відомо лише, що їх лікувальна ефективність зумовлюється вмістом цілої низки хімічних складників. Виготовлені з трав препарати сприяють очищенню організму від токсичних речовин, допомагають йому відновлювати життєздатність, підвищувати енергетичний обмін і гальмувати дальший розвиток хвороби.

Так, наприклад, звіробій має сечогінні, дезинфікуючі та знеболюючі властивості. Значно сильнішу дію має збір, що складається з кількох рослин. Тут не можна підходити шаблонно і поєднувати кілька рослин в одному зборі лише тому, що вони всі разом «лікують нирки». Справа у тому, що кожна з них має бути сумісною з іншими, а в сукупності з ними справляти комплексну дію, значно сильнішу, ніж кожна, окремо взята рослина. При цьому слід пам'ятати, що деякі рослини просто несумісні, і невдала композиція їх призведе до взаємонейтралізації. Ці властивості потрібно враховувати при лікуванні сечокам'яної хвороби і застосовувати рослинні препарати у такому поєднанні, коли вони підсилюють або доповнюють один одний.

Фітотерапію сечокам'яної хвороби проводять з урахуванням хімічного складу каменів, характеру сольового осаду та активної реакції сечі. Багато рослинних композицій мають одночасно сечогінні, спазмолітичні, протизапальні та знеболюючі властивості і благотворно діють на обмін речовин. Разом з тим є збори, більш ефективні лише при певному складі каменів. З великої кількості таких композицій пропонуються лише деякі, компоненти яких найбільш доступні, а дія добре вивчена.

При уратних каменях, сечокислому діатезі, різко кислій реакції сечі можна застосовувати такі збори:

1. Кора молодих гілок ясена — 10 г, плодоніжки ягід вишні — 5 г, листя кропиви — 20 г, квітки триколірної фіалки — 10 г, квітки арніки гірської — 15 г. Змішати, виготовити з трьох столових ложок суміші на 500 мл води згущений екстракт шляхом випаровування до 150 мл. Вживати по одній чайній ложці 3—4 рази перед їдою протягом п'яти—шести тижнів.

2. Кукурудзяних рилець, трави чистотілу, трави золотарника — по 30 г; трави маренки запашної, кори барбарису — по 20 г. Змішати, приготувати відвар (ложка суміші на склянку води), пити тричі на день. Дієта: не пити чаю, кави, какао, пити багато фруктових та овочевих соків.

3. Кореня пирію — 30 г, трави парила звичайного — 20 г, насіння дикої моркви — 40 г, трави грижниці голої — 10 г. Змішати, столову ложку залити склянкою окропу, настоювати в духовці вісім годин, процідити й пити по дві столових ложки три-чотири рази на день перед їдою.

4. Кореня бедринцю-ломикаменю — 20 г, трави центрурії — 15 г, трави деревію — 15 г, листя рути запашної — 10 г. Змішати, взяти дві столові ложки суміші, залити трьома склянками холодної води і настоювати 12 годин. Потім прокип'ятити 10 хвилин, процідити і пити по столовій ложці тричі на день.

При оксалатних (щавлевокислих) каменях, оксалурійному діатезі незалежно від активності реакції сечі рекомендую такі збори:

1. Трави споришу — 120 г, трави чистотілу, квітів деревію — по 20 г. Змішати, три повних столових ложки суміші залити на ніч трьома склянками теплої води, вранці прокип'ятити, охолоджувати десять хвилин, процідити. Приймати столовими ложками протягом дня.

2. Трави споришу — 150 г, листя м'яти, квітів вересу — по 20 г. Змішати, приготувати й пити, як попередню суміш.

3. Листя берези — 100 г, хвоща польового — 60 г, трави фіалки триколірної — 40 г. Змішати, запарити одну столову ложку суміші склянкою окропу. Випити за два-три прийоми протягом дня.

4. Кореня фіалки запашної — 10 г, квітів волошки синьої — 5 г, трави хвоща польового — 15 г, трави чебрецю — 20 г, трави звіробою — 30 г. Готують і п'ють, як попередню суміш.

При фосфатному та карбонатному літіазі рекомендують такий склад лікарських трав:

1. Кореня вільшини тернистої, кореня змійовика, кореня лопуха — по 20 г, кукурудзяних рилець, листя берези — по 40 г, ялівцю — 15 г. Усе це змішати, зробити відвар (столова ложка суміші на склянку води). Пити тричі на день при кислій сечі.

2. Лушпиння квасолі — 50 г; листя чорниці, листя толокнянки, трави фіалки триколірної, кукурудзяних рилець, квітів вересу — по 30 г. Змішати, зробити відвар (столова ложка суміші на склянку води). Пити тричі на день при каламутній сечі.

3. Трави фіалки триколірної, польового хвоща — по 30 г, трави споришу, трави звіробою, трави кульбаби, кореня живокосту — по 25 г. Зробити відвар, пити по склянці тричі на день. На 4-му тижні такого лікування в сечі з'являється багато осаду — піску (особливо на стінках посуду).

4. Трави грижниці — 15 г, кореня лопуха — 20 г, трави пирію звичайного — 30 г, кореня дивосила — 10 г. Змішати, зробити напар з розрахунку дві столових ложки на півтори склянки води. Пити тричі на день по дві столових ложки.

5. Трави грициків — 10 г, трави очного цвіту польового — 5 г, квіток вересу — 30 г, кореня вовчуга колючого — 15 г. Змішати, зробити відвар із столової ложки на склянку води. Пити після їди 3—4 рази на день по столовій ложці.

Якщо лікування проводити регулярно, з дотриманням усіх правил гігієни, дієти, поєднувати з гідротерапією, фізкультурними вправами, то на шостому-восьмому тижні відходять камінці, подібні до дрібного гравію та піску.

Від багатьох недуг

У Криму можна побачити великі, кристаті дерева з темнозеленим листям і чудовими, схожими на виноградні грона, плодами. То дуже цікаве, дуже корисне цілюще дерево — софора японська.

Давним-давно, коли насадили під Ялтою Нікітський ботанічний сад, це дерево потрапило туди одним із перших. Тривалий час у Криму на софору дивилися як на декоративну рослину, котра добре росте на бідних грунтах. Та ось лікаря-новатора з Керчі Володимира Васильовича Лискова зацікавили її плоди. Настій з них виявився універсальними ліками. Лисков писав: «При лікуванні настоянкою із софори опіків першого і другого ступеня загоювання триває п'ять-шість днів. При опіках третього ступеня настає поступове рубцювання хронічних виразок. Настоянка тамує біль. Успішно лікують нею легкі й середні поранення, корисна також при чиряках і карбункулах. При туберкульозі шкіри сприяє збідненню вузлів і поступовому заживленню шкіри обличчя. З успіхом застосовується при лускатоподібному лишаї, хронічних сухих плевритах. Змазування шкіри голови 5-10-процентним водним розчином припиняє випадання волосся».

Та це ще не все. Настоянка софори використовується і для промивання гнійних порожнин, лікування трофічної виразки, грудниці, захворювань печінки, виразки шлунка, колітів, гастритів, геморою, тромбофлебіту.

Лікують нею і внутрішні, і зовнішні хвороби. У першому випадку приймають по 10 капель 4—5 разів на день, або по чайній ложці 2—3 рази на день.

Як же готувати настій? Зібрані у вересні, на початку жовтня, а то і пізніше, свіжі плоди софори слід вимити, нарізати, покласти у склянку або фарфорову посудину й залити горілкою, а ще ліпше — спиртом. Настоювати протягом 10 днів. Потім плоди віджимають, а рідину фільтрують. Чистий настій софори — оливкового кольору.

Можна готувати настоянки й з плодів, які вже висохли на дереві. Тоді горілки беруть дві вагові частини, настоюють теж 10 днів, збовтуючи хоча б раз на день, а потім фільтрують.

Різати плоди софори треба не вздовж, а впоперек. Слід частіше витирати ножиці або секатор чистим рушником або папером, аби не допустити окислення металу.

Коли софора свіжа, беруть півлітра нарізаних плодів і заливають одним літром горілки.

Василь БІЛОВОЛ.

Володимир ЖОВНОРУК

Із-за рогу універсаму вигулькнув присадкуватий автомобіль іномарки і, завищавши гальмами, зупинився біля дев'ятиповерхового будинку. Міліціонер, що чергував неподалік, на легковика уваги не звернув, але була пильною професійна інтуїція. Після недовгих роздумів вона багатозначно прошепотіла:

— Тут щось нечисте. Проконтролюй.

«А й справді, — одразу насторожився правоохоронець. — Інтуїція, здається, має рацію. Я повинен був і сам помітити, що машина підозріла?.. До кого ж міг приїхати іноземець серед ночі? І головне — навіщо?»

Старший лейтенант наморщив лоба, засвідчуючи цим напружену роботу мозку.

— Ага! — нарешті прошепотів він, що було рівнозначне знаменитому «Еврика!», — ондечки вікно на четвертому поверсі світиться. Не будь я Гриць Степура, якщо не там на нього чекають. Зараз перевіримо...

Маленькі очі міліціонера азартно зблиснули. Він широко роззявив рота, ніби вигукнув «Ось ти й попався, голубе», і, намацавши в кобурі вірного «Макарова», задріботів до автомобіля.

Дверцята машини плавно піднялися догори.

Водій вимкнув магнітофон, що задерикувато наспівував «Бойз! Бойз! Бойз!», погасив фари і вистрибнув на тротуар. Відсторонено зиркнувши на чергового, підняв комір плаща й рішуче попростував до під'їзду.

Досвідчене око старлея уздріло під одягом незнайомця мускулясте тіло, що володіє карате і джиу-джитсу, та сорок п'ятого калібру «Сміт і Вессон». Помізкувавши, він вирішив улаштувати засідку в сквері навпроти і, зв'язавшись по рації з райвідділом, викликати підмогу. Якщо ж опергрупа забариться, то, діючи сміливо й винахідливо, затримати незнайомця самотужки.

«Урешті-решт наше самбо аж ніяк не гірше за їхнє карате», — подумав старший лейтенант і погладив округле черевце. Потім удруге помацав пістолет. Холодний метал заспокоїв і розвіяв залишки сумнівів.

Міліціонер обережно підкрався до автомобіля. Пригадав шкільний курс англійської мови, піднатужився й прочитав:

«Ферарі — Ф4ОЛМ».

Обійшовши машину, зазирнув у салон. Рентгенівським поглядом пронизав кожен квадратний сантиметр, і коли натрапив на двокасетний «Шарп», його ніби вдарило струмом.

Інтуїція озвалася знову.

«Це замаскована рація, — одразу підказала вона, а розум, відгострений детективами, миттю розставив крапки над «і». — Будинок відомчий. Половину квартир займають письменники, а ці нероби вештаються по закордонах. От і навів хтось мости з наркомафією. Спочатку для власного натхнення, потім залучить ще когось. Зросте злочинність на моїй дільниці, відтак не бачити мені капітанських погонів. Ні! Допоки я на посту, цього не буде!»

Міліціонер рішуче схопився за безвідмовну зброю і, сторожко роззираючись, перебіг через дорогу. Сховався за товстим дубом. Увімкнув короткохвильовий передавач, викликав на зв'язок чергового по відділенню. Тривожний рапорт розітнув ефір.

●

Письменник мешкав у цегляному будинку найпрестижнішого району міста, куди перебрався по смерті батька. За кабінет йому правила маленька й найзатишніша з трьох кімнат. Право на інтер'єр монополізувала, звісно, дружина, але своє володіння він відвоював і вмеблював, як заманулося. До стін асиметрично почіпляв книжкові полиці з улюбленими авторами. Над ними повісив чотири картини, подаровані знайомими художниками, а біля вікна поставив монументальний стіл, осколок побуту кінця дев'ятнадцятого століття.

Підлогу квартири скрізь укривали килими — останнє хобі дружини. Щоб якось виправдати це дороге захоплення, вдома письменник часто ходив босоніж: масаж стоп. І приємно, і корисно.

Уже більше десятиліття він писав книжки про суперрозвідника на прізвисько «Ягуар». Його письменник називав «літературним Ельдорадо» і ніжно любив. Однак з роками ставлення письменника до героя істотно змінилося. Він настільки пройнявся ягуарівським духом, що та любов перетворилася на почуття, яке більше скидалося на ставлення ще не старого батька до вже дорослого сина, коли міцніє чоловіча дружба.

Кожний новий бойовик додавав характерові розвідника дедалі більше якостей, притаманних нормальній людині, а не супермену. З примітивного щелеподробильника він перетворювався на аналітика й непоганого психолога, який, крім сталевих біцепсів та непохитної волі, мав ще й багату душу.

Письменник творив Ягуара, а Ягуар творив письменника. Сідаючи за машинку, він наче б за помахом чарівної палички переміщувався в інший світ. Розчиняючись в образі розвідника, письменник ставав тим, ким хотів бути в реальності. І, можливо, це були його найщасливіші години. Таким двомірним життям він насолоджувався, допоки не зайшов у книжкову крамницю, де був просто шокований, дізнавшись, що його останні романи майже не розкуповують. І тоді письменник зробив гіркий висновок.

«Народові витончений психологізм і глибокі душевні терзання не цікаві. Народ бажає розваг, а переживань з нього вистачає й у власному мікрокосмі. Хліба й видовищ! Луна від гасла давньоримських плебеїв докотилася і до наших днів. І нікуди від цієї сумної правди не втечеш. Та й приївся, мабуть, уже Ягуар. Як-не-як, а десяток романів і повістей уже побачили світ».

Добре помізкувавши, письменник зрозумів: з розвідником треба покінчити.

Уже давно минула друга ночі, спорожніла пачка «Столичних», а він ніяк не міг вигадати яскравого закінчення ягуарівської епопеї. Єдине, в чому не сумнівався: Ягуар мав загинути.

Помучившись ще трохи, письменник надумався лягати спати, і саме цієї миті його осяяло... Він навіть легенько вдарив себе по лобі — такий простий і ефектний побачив вихід із сюжетного тупика.

Одразу ж припав до старенької «Еріки».

Але тільки-но з'явилися на папері перші речення, як з глибин підсвідомості вихлюпнулася густа каламуть протесту, а душа, мов необ'їжджений мустанг, здибилася. Трагічний фінал, вигаданий розумом, вона сприймати відмовилася. Роздвоєння між почуттям та логікою було таке, що письменник злякався й перестав друкувати, спробував угамувати нерви. Роздратовано подумав: «Хай йому грець — цьому Ягуарові, через нього справді збожеволію. Швидше б дописати й забути... Якщо зможу...»

Прислухаючись до того, що коїться в душі, обережно торкнувся клавіатури. На папір посипалися чорні літери, схожі на могильні хрести.

«Напівспортивний «Ферарі» жадібно ковтає кілометри автобану. Темні стовпчики огорожі злилися в суцільну смугу. Але в комфортабельному салоні швидкість майже не відчувається. З приймача лунає мелодія шопенівського вальсу.

Ягуар міцно стискає кермо. Акселератор витиснуто до упору. Стрілка спідометра, не поспішаючи, повзе до цифри 220.

Ягуар напружено дивиться вперед. На завжди незворушному обличчі відбилися смуток, туга, біль. Чоло посікли глибокі зморшки, очі хворобливо виблискують.

Відстань між машиною та містом, з якого Ягуар ледве вибрався, щосекунди збільшується. Але душа його рветься назад, хоч повернення, знає, рівнозначне самогубству. Органи безпеки перетворили місто на величезну пастку.

Ягуар до крові кусає губи, намагається проковтнути клубок, що підступив до горла: за принаду в тій пастці править його Лота. Щоб виконати завдання Центру, Ягуар змушений пожертвувати нею. Спроба врятувати її означала б поставити під удар операцію. А Ягуар насамперед — солдат, а вже тоді людина. Наказ для нього — закон.

Ягуар поспішає. Ягуар хоче якнайшвидше відрапортувати своєму шефу Олафу про виконане завдання, а потім напитися до безтями.

Але Ягуар марно витискує з «Ферарі» чотириста сімдесят кінських сил. Добута інформація Олафу не потрібна. Його холодний розум, що ніколи не знав жалю, розрахував провал заранє. Олаф, хоч його інколи називають ходячим комп'ютером, закоханий у Лоту. Двічі він добивався близькості з нею й двічі діставав ляпаса. Але непокірних розвідниць Олаф у своєму Центрі не тримає. Він вирішив знищити її, а заодно і Ягуара. Він усвідомлює: якщо Лота бодай натякнула про його домагання, Ягуар буде безпощадний. Олаф може вбити обох з допомогою найманця, але воліє залишитися для співробітників «чистеньким». Тому й розробив план загибелі Ягуара та Лоти «при виконанні службових обов'язків». Йому відомо, що контррозвідка сусідів давно вже засудила Ягуара до страти. Однак він прекрасно знає й те, що Ягуар виправдає своє прізвисько. Якщо розвідник зможе вирватися (що й сталося), на нього чекатиме пастка у власній квартирі. А щоб не зник дорогою, за «Ферарі» їдуть назирці четверо вірних горил, які вміють тримати язик за зубами. Салатовий «БМВ» постійно дотримує дистанції у двісті-триста метрів».

Письменник одірвався од машинки, пробіг очима текст, і наче обірвалася в ньому на високій щемливій ноті струна. На душі стало геть порожньо. Щоб заповнити цю пустку, він навмисне бадьоро подумав: «Ще пару сторінок, і прощавай хижак з породи котячих. Твою голову розтрощить автоматна черга, а Лота переріже собі у в'язниці вени. Шкода. Але що поробиш? Життя в книжках ще невблаганніше, ніж у нас. Ти вже вибачай, старий... Тепер шукатиму нову золотоносну жилу, але перед цим добряче відпочину. Віддам роман у видавництво і гайну на місяць у Болгарію. Погостюю тиждень у Райнова, а потім на «Золоті піски». Тільки море, тільки сонце, шоколадні жінки і — жодного рядка».

Давно вже солодко посвистував носом син, невідомо на кого нахмаривши лоба. Забулася в неспокійній дрімоті дружина, останній тиждень їй допікали тривожні передчуття. Скрізь панували тиша і спокій. І тільки в кутку щось шурхотіло: може миші рушили на промисел, а може обходив квартири домовик, наглядаючи за порядком у будинку.

А ніч усе сунула з неба суцільним потоком темряви й, наштовхуючись на жовті брили ліхтарів, плавно огинала їх, мовби річка — уламки скель.

Письменник дістав сигарету, заклав у машинку новий аркуш. Знавісніло вдарив по клавішах, наче «Еріка» в чомусь завинила. Дзвінке клацання розлетілося по кімнаті, витіснило всі інші звуки. Тому й не почув, як тихенько прокрутився замок у дверях, як гострі кусачки перекусили ланцюжок. Не почув і важких упевнених кроків, притишуваних килимами. І тільки коли на порозі кабінету, мов привид, виникла темна постать, не припиняючи друкувати, запитав:

— Сину, це ти?

— Ні, — впала важка, мов краплина ртуті, відповідь.

Письменник здригнувся, долоні з розчепіреними пальцями завмерли над клавіатурою. Мить сидів закам'янілий, з роззявленим ротом. Потім схопився на ноги й повернувся на голос. Рука мимоволі намацала на столі масивну попільничку.

Спершись плечем на одвірок, у кімнаті стояв кремезний чоловік, одягнений у легкий лайковий плащ. Верхню половину обличчя приховував кислатий капелюх, розгледіти можна було лиш вперту щелепу щонайменше з дводенною щетиною і жорстку лінію тонких губ.

Письменник упізнав прихідця одразу. Стискуючи попільничку так, що побіліли пальці, затинаючись від жаху, проскиглив:

— Ти... Ти... Ти звідки взявся, Ягуаре? Ти не маєш права на існування в нашому світі. Ти вигаданий літературний герой, а вони повинні жити тільки в книжках. Це я точно знаю. Тебе створив я, і ти маєш робити тільки те, що я надумаю. Ти зрозумів? А тепер зникни, Ягуаре. Згинь!!! — раптом істерично вигукнув письменник і пожбурив попільничку.

Ягуар легко ухилився. По кімнаті віялом розлетілися недопалки. Попільничка влучила в книжкову полицю, вщерть заставлену повним зібранням Золя, і впала на килим.

— Не будь бабою, — презирливо сказав Ягуар, — верещиш, наче тебе ріжуть. Розбудиш своїх, а їм тут нема чого робити. — Розвідник ступив крок і зацікавлено роззирнувся. — Картини... Невже ти ще й малюєш?.. А книжок скільки.., — він зупинив погляд на одній з полиць, — Кафка, Достоєвський, Цвейг, Уітмен... Я про таких і не чув. Я, на жаль, а може й на щастя, читаю лише біржеві зведення та спортивні новини. Письменнику, чому я не читаю книжок? Ти ж-бо повинен це знати.

Письменник позадкував. Спрацювало підсвідоме бажання мати захищений тил. Притулившись спиною до стіни, став почуватися впевненіше.

Шок, спричинений несподіваним візитом, минув. Він навіть вилаяв себе. Тим часом Ягуар важко опустився на низький ослінчик. Зняв з голови капелюха, поправив коротку зачіску.

— Майже дві доби не випускав з рук керма, — стомився. Ти сідай, стоїш неначе тобі замість хребта забили арматурину. — Ягуар підсунув стілець. — У ногах правди немає. З нею взагалі складнувато в світі. Пересвідчився на цьому особисто. Що у них, що у вас, що у вигаданому тобою світі, де я живу.

Ягуар сперся ліктями на коліна й обхопив долонями голову. Масивні плечі зсутулилися. Був схожий на уламок базальтової брили.

Письменник обережно примостився на краєчку стільця. Йому здавалося, що в голову хтось вставив міксер і довго збивав коктейль з почуттів і думок. Він пильно роздивлявся Ягуара і раптом щось знайоме побачив у суворих рисах.

«Чекай! Та ти ж артист з «Молодіжного». Режисер хотів ставити п'єсу за моїми книгами. Кладу голову на плаху, що це його нова система, за допомогою якої артисти

глибше вживаються в образ. Режисер на вигадки хапкий, а із Станіславським у нього завжди не все гаразд.

— То як почувається режисер? — переможно запитав письменник, відкинувшись за спинку стільця.

— Який режисер? — Ягуар одірвав голову від долонь.

— «Молодіжного». Тебе я, до речі, пам'ятаю і впізнав. Хоча й загримувався. У тебе була роль в останньому спектаклі за Булгаковим. Здається, Берліоза.

Ягуар поглянув так, що письменник нервово засовався на стільці, втягнув голову в плечі й відчув себе маленьким хлоп'ям — ледве стримався, щоб не закричати «мамо»!.

Ягуар підійшов до столу. Письменникові здалося, що він виповнив кімнату по самі вінця. Йому запраглося перетворитися на мишу, на таргана, на що завгодно, аби вишмигнути з кімнати й утекти далеко-далеко куди не сягав би цей погляд.

— Усе малюєш? — розвідник дістав з машинки недописаний аркуш, не читаючи зіжмакав і кинув в обличчя письменникові. Той навіть не спробував ухилитися. Хотів щось вимовити, але слова витверділи в горлянці, немов парафін.

— Скажи?! Чому я не маю нічого з того, що є в кожної нормальної людини? — Ягуар увіп'явся очима в письменника. — Чому я не маю права на щастя? Чому в тебе безболісне життя, дружина, діти? А я лише шпигун, агент, диверсант? Відповідай! Ти виліпив з мене супермена, а хіба супермен не має права бодай на крихту щастя? Письменнику, як ти, психолог, міг додуматися, що я зраджу Лоту? Лота не просто жінка, з якою я сплю. Вона мій бойовий друг. Бо-йо-вий. Розумієш?

— Я це тільки-но написав. Цього ніхто не може знати. Я нікому не казав, чим закінчу роман. Господи... Ягуар... Прийшов... Живий... — тихенько шепотів письменник, зберігаючи десь на денці душі надію, що зараз гість усміхнеться й розкаже неймовірну історію про читання думок на відстані.

— Чому ти хочеш убити Лоту? Чому ти робиш з мене зрадника? Чому ти перетворив моє та Лотине життя на муку? Чому? — Ягуар наїжачився своїми «чому», мов македонська фаланга списами. У голосі забриніла неприхована погроза, темною стіною підступила до письменника, змусила його задерев'яніти.

— Це не я. Я не хочу. Я не винен. Закони жанру... Вони примушують.., — ледве вимовляв недолугі виправдання.

— Закони жанру тобі дорожчі за людину? Цікаво, а як упишеться в закони твого жанру те, що я зараз учиню. — Ягуар повільно, смакуючи кожну секунду, дістав із внутрішньої кишені плаща «Сміт і Вессон».

Побачивши зброю, письменник зойкнув і безпорадно озирнувся, неначе позаду стояв хтось, здатний йому допомогти. Але за спиною лише байдужіло вікно.

— Я вже достатньо побув маріонеткою в твоїх руках. Душа кровоточить від ран, натертих ниточками, — сказав Ягуар і віко револьвера втупилося письменникові в груди.

Рука, що тримала пістолет, дрібно затремтіла. Він чомусь ніяк не міг зробити останній крок. Здавалося б так просто. Ледь поворухни пальцем, і вирок виконано, але рука не слухалася.

«У камері гибіє Лота. Можливо її катують. А я ще тут. Стріляй! — наказав собі розвідник, але знову не натиснув на курок. — Стріляй же, слабодухий нікчемо! Ти ж стільки мріяв про цю мить!»

Він уже зрозумів, що не стрілятиме, і це скаламутило в ньому стільки люті, що, не тямлячи, двома прямими в обличчя послав літератора в глибокий нокаут.

Отямившись, письменник побачив, що Ягуар, сидить на ослінчику й дивиться у вікно. Це вже був не суперрозвідник, а підстаркувата, смертельно стомлена людина. Його важкі руки безживно лежали на колінах. Він щось говорив. Вібруючий гул у голові повільно ущух, і письменник почав розрізняти слова.

— ...Або на волі, або за гратами, але ми будемо разом. Я зроблю все, щоб її врятувати. Я багато чого можу, — Ягуар гірко всміхнувся, — я ж-бо супермен. І як усякий супермен нікому не потрібний. Окрім Лоти. Був колись потрібний тобі, але

«мавр зробив свою справу, мавр може йти». Здається так ти вирішив? Не дивуйся. Ви знаєте про нас усе. Ми знаємо все про вас. Ми навічно зв'язані невидимими мотузками. Письменнику, а може твій світ теж хтось старанно виписав? І ти теж маріонетка, як і я? І твій творець теж маріонетка?..

Ягуар замовк, зиркнув на стелю, до чогось прислухався і, карбуючи кожне слово, вів далі: — Але знай! Скільки б вас наді мною не було, я все одно врятую Лоту. Бо є закони, справедливіші за закони жанру. Вони суперечать карним законам, конституціям, навіть вічним біблійним заповідям. Це — закони життя. Їх неспроможна порушити жодна істота, а тому їх ще ніхто не зміг записати. Бо записане порушити можна. І за цими неписаними законами життя я повинен урятувати Лоту. У мене є прекрасний хірург, він зробить нам пластичні операції, вже готові нові документи, тільки вклеїти фотографії залишилося. Подамся десь в Австралію. Може, там «горили» Олафа не дістануть. Займуся фермерством. Я ще почуваюся на силі. Лота народить мені трьох синів...

Ягуар рішуче підвівся.

— Я мушу йти. Їхати далеко, а час не зупиниш. Дуже боюся, раптом Лота встигне щось учинити з собою.

— Я проведу, — сказав письменник і, спираючись на простягнуту руку, звівся на ноги. — Не хвилюйся. Усе буде гаразд.

— Що буде гаразд?

— Ти врятуєш Лоту й будеш щасливим. Повертайся й вір. Віра перемагає завжди. Якщо зможеш, приходь до мене ще. Розкажеш, як тобі ведеться. Я, на жаль, не можу вже нічим допомогти. Ти перестрибнув через прапорці. З цієї миті твій світ пішов своїм шляхом. Ти головне не забувай: кордони створені для того, щоб їх порушувати. Але ж справжнього супермена я з тебе зробив. — Письменник гордо посміхнувся. — Ти зміг те, що нікому ще не вдавалося. Тільки не чекав, що ти до всього і філософ.

— Це вже твій вплив.

— Слухай! — раптом стріпонувся письменник і наче аж засвітився, — якщо ти зміг, то може і я зможу? Туди! До вас! Візьми мене з собою?!

— Не треба тобі до нас. Мій світ тільки зовні схожий на твій. Насправді він дуже жорстокий. Ти ж писав бойовики, а не сентиментальні романи. І стріляти ж ти зовсім не вмієш. А в нас без цього складно. У нас правий той, хто першим б'є чи першим натискає курок.

Вони навшпиньках пройшли коридором. Ледь чутно клацнув замок вхідних дверей. У ліфті їхали мовчки. Ягуар читав написи на стінах і думав про те, що діти однакові в усіх країнах і в усіх світах.

Ніч зустріла тишею і дивовижно зоряним небом. Пахло спокоєм, пуп'янками, що ось-ось вибухнуть цвітом, а ще бажанням любити: довго і яскраво.

У передчутті ранку сторожко спало місто, готове прокинутися від тисяч дзвінків будильників. Бадьорився тільки світлофор, невідомо кому кокетливо підморгуючи жовтим оком.

Ягуар уже знову був Ягуаром. Дістав револьвер. Повільно прокручуючи барабан, торкаючись пальцями кожного, полічив патрони. Так робив завжди, коли вирушав на завдання. Навіть якщо точно знав, скільки патронів було в пістолеті.

«Кулі з червоними крапочками, — мимохідь подумав письменник, — здається, так мітять розривні. Щоб не сумніватися...»

— Прощавай, — сказав Ягуар, — а, може, до побачення.

Розвідник підійшов до машини. Рвучким рухом підняв дверцята. Завмер. Озирнувся. Неприступне обличчя на мить полагіднішало.

— Повернуся разом із Лотою. Чекай на мене.

Письменник лиш махнув рукою, глибоко вдихнув росяну тишу. В куточках очей зрадницьки защеміло, заболіло в грудях у передчутті ймовірної втрати.

«Ферарі» стрімко рвонув з місця. Крутнувшись, задні колеса залишили на асфальті дві чорні смуги. Але на перехресті, десь за п'ятсот метрів попереду, на дорогу перед легковиком виїхав «Вольво»-рефрижератор і перегородив вулицю. Завищали гальма. Капот «Ферарі» опинився під вагоном рефрижератора. Ягуара

кинуло вперед. Він вибив лобове скло, порізавши обличчя скалками. Одразу рвонув дверцята, але замок від удару заклинило. А позаду вже зупинився салатовий «БМВ». Четверо чоловіків з короткоствольними автоматами напоготові оточили «Ферарі». Ягуар обійняв кермо і безсило зронив голову на руки. З глибоких порізів на світлий піджак капала кров. Сидів геть спустошений, без думок. Перед очима мінилися барвисті до болю реалістичні картини мрій. «Темно-синя безкрая вода: море чи океан. Двоповерхова віла, під червоним черепичним дахом, посипані золотавим піском доріжки, а обабіч вічнозелені кущі маслин. Засмаглі малюки пустують, катаючись на запінених хвилях. Сміється білозуба Лота, а довге світле волосся, яким бавиться вітер, вільно стримує по шоколадних плечах...»

— Виходь, Ягуаре! — напружений, хрипкуватий голос Крона, правої руки Олафа. — Шеф сумує за тобою. Хіба можна зникати, нікого не попередивши. Тільки не раджу жартувати. Один необережний рух — і ти перетворишся на решето.

— Не можу вийти — замок заклинило, — мовив Ягуар.

— Викинь зброю, — сказав Крон.

Саме цього й чекав Ягуар.

Він підібрався. Серце вдарило у груди. Затримав видих і засунув правицю у внутрішню кишеню. Не виймаючи пістолет, поцілив крізь піджак у багажник, де лежали дві запасні каністри з пальним. Зреагувати горили не встигли. Пролунав вибух і машина перетворилася на величезну вогняну кульбабу, від якої урізнобіч розліталися палаючі краплі.

Ягуара викинуло з автомобіля. Він обгорів, але був живий. Не підводячись, убив водія «Вольво» та двох колишніх колег, що почали приходити до тями, й ускочив у «БМВ».

— Свобода! — видихнув щасливий Ягуар і витиснув акселератор.

...Коли він проїжджав повз парк, з-за дуба вибіг старший лейтенант і з криком «Не втечеш, гад!» зробив два постріли. Кулі влучили в голову. «Макаров» не підвів і цього разу. «БМВ» круто повернув і врізався в будинок поруч з під'їздом, звідки письменник спостерігав за подіями.

Стрілянина та вибух розбудили мешканців. Хто з острахом, хто з цікавістю визирав із вікон. «Мафія зовсім розперезалася», — похитували вони головами й заганяли дітей, які вже збиралися бігти на вулицю, знову в ліжка.

Міліціонер обережно наблизився до машини. Відкрив дверцята. Велике тіло розвідника випало на бруківку. Відблиски вогню мерехтіли на попеченому обличчі, і здавалося, що Ягуар ще живий. У сірих очах вічною кригою застигла радість. Злякатися чи здивуватися він не встиг.

Міліціонер презирливо штурхнув ногою Ягуара, сховав пістолет і запалив біломорину. Зняв кашкет, промокнув хустинкою голову.

«Капітанські погони забезпечені, — задоволено подумав він. — Обійшлися й без цих хвальків із групи захвату. Тепер розібратися з тою четвіркою. Здається, хтось іще ворушиться».

Ховаючись у темряві під'їзду, письменник дивився на лисину стража порядку. Так минула хвилина. Нарешті, скоряючись якомусь внутрішньому поривові, підняв цеглину, котру підкладали, щоб не зачинялися двері, й підкрався до старшого лейтенанта. Замахнувшись, ударив з усієї сили. Навіть не зойкнувши, міліціонер розпластався на асфальті.

Письменник почувався напрочуд спокійно. Наче вбивати міліціонерів цеглиною для нього було буденною справою.

Підхопивши Ягуара, швидко затягнув його на заднє сидіння, а сам сів за кермо. Кинув погляд на прилади, правицею намацав важіль коробки передач.

«Майже як на моїй «сімці», — відзначив мимохідь і повернув ключа. Мотор слухняно забуркотів.

Письменник поглянув на вікна четвертого поверху. Здалося, там промайнула тінь сина. Біль стиснув груди, ледве стримався, щоб не вискочити з машини.

«Я повернуся. Я обов'язково повернуся. Ви тільки чекайте. Я повинен урятувати Лоту. Крім мене, в неї вже нікого немає. І Ягуара я повинен поховати на його

батьківщині. І помститися за нього. Хто це зробить? Вибачте, мої рідні. Вибачте мої кохані й зрозумійте мене правильно. Не можу я вчинити інакше. Так велять закони життя, а їх порушити — неможливо».

Письменник перегнувся через спинку сидіння, підняв з підлоги «Сміт і Вессон», що випав з кишені Ягуарового піджака, і швидко порахував у барабані патрони. Їх залишилося чотири.

«А звідки я навчився так невимушено поводитися з револьвером, якщо тримаю його в своїх руках уперше?» — раптом тривожно подумав він і в душі ворухнулася підозра. Провів долонями по щоках і зазирнув у дзеркальце заднього виду: на нього дивився Ягуар.

«Мабуть, так і повинно бути, — подумав письменник. — Адже я — це Ягуар, а Ягуар — це я».

Письменник стиснув кермо й включив першу швидкість.

А за хвилину під'їхала опергрупа. Міліція, як завжди, запізнилася.

Була друга ночі.

Я поставив останню крапку. Відкинувшись на спинку стільця, заходився вже вкотре перечитувати початок оповідання: чи не переписати його? Урешті-решт вирішив, що можна залишити й так, бо доведеться тоді переробляти й закінчення.

Спати ще не хотілося. Заважало нервове збудження. Щоб заспокоїтися, вийшов на балкон. Ніч була м'яка, неначе хутро кішки, й напівпрозора. Денний сморід уже осів. Пахло майбутнім листям. Запах долинав з парку, що ледь помітно хитав оголеним гіллям навпроти будинку. З четвертого поверху я бачив, як невтомно блимає жовтим оком світлофор на перехресті Кірова й Московської, як нудиться біля готелю міліціонер, читаючи на ліхтарному стовпі об'яви.

Панувала незвичайна тиша. Я вслухався в неї і думав про те, що подібної тиші ніколи в місті не чув. Раптом долинуло густе ревіння потужного мотору, і з Кріпосного провулку, повертаючи в мій бік, вигулькнуло авто. Мені враз забракло повітря й підігнулися ноги. Довелось ухопитися за поручні.

Біля мого будинку зупинився салатовий «БМВ» з розтрощеним капотом.

Рендзю

Захист

Не менш важливу роль у підвищенні майстерності рендзиста відіграє вміння добре захиститися і своєчасно перейти в контратаку.

Розрізняють пасивний захист, тобто без створення особливих ускладнень, і активний, з перехватом ініціативи, чи з виникненням власних загроз, що ускладнює продовження атаки суперником.

Наш аналіз почнемо з простішого варіанта.

1. Необхідно вміти правильно закривати трійки (щоб закрити четвірки, особливого вміння не потрібно, бо там існує тільки одна можливість).

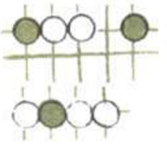

Суцільні трійки краще закривати з окружністю шахів — переривчасті — краще з роз'єднанням структури. Пам'ятайте і про можливість умовного закриття, коли трійка перетворюється на псевдотрійку. Такий спосіб, хоча й не вирішує кардинально проблему, але дає змогу захопити більше поля, а нерідко перехопити ініціативу.

2. Позначення завжди закривають «в лоб», та не виключено й «у хвіст». Усе залежить від конкретної ситуації. На даному прикладі — «в лоб».

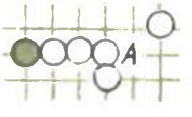

3. Паузи нерідко закриваються за напрямком вектора атаки.

4. Специфічною можливістю захисту є побудова «сітки». Суцільна «сітка» (отоchення шашок суперника по колу ходом шахового коня) — рідкісне явище у практичній грі, але її елементи часто присутні в партіях. Це підступна зброя захисту. Спочатку атакуючий заплутує в «сіті», а потім швидко програє після блискавичного з'єднання кілець «сітки». Наприклад, в пункт А зі створенням трьох двійок. Тому намагайтеся не потрапити в «сіть», а якщо вже потрапили, то постарайтеся зайняти її ключові поля з розривом «сіті». Наприклад, в пункт 15 і 17.

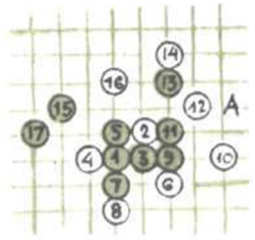

Активний захист.

1. Намагайтеся скласти таку позицію, щоб трійку, четвірку, позначення закривати своїми аналогічними утвореннями з перехопленням ініціативи. Згадаємо хоча б партію Восканян — Раймс (№ 4), де відмінний 18-й хід не тільки не віддав ініціативи, але й сприяв швидкій перемозі білих.

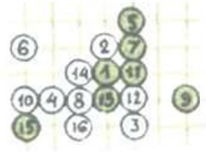

Схильні до алегорій японці дуже гостру позицію, яка виникає після 6-го ходу, називають «гірський вітер снів». Після помилкового 7 ходу (правильно 7—11) з надією на позначення в пункті 11 після 9—9. Але білі розгадали план суперника і трійкою 10—10 перехопили позначення, а разом з ним — активність. Після 13-го ходу чорні створили ще одне позначення, яке закривається «в лоб». Після 16 у білих форсований виграш на трійках.

2. Існує можливість зупинити атаку, перетворивши трійку на псевдотрійку. (Про умовне закриття трійки див. вище).

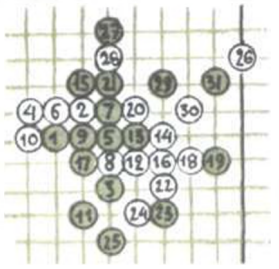

На цьому прикладі добре видно єдність нападу і захисту при високій майстерності гравців. 7 — перехват трійки трійкою й захопленням ініціативи. 11 — красиве позначення, яке закривається не «в лоб». 16 — активний захист з перехопленням ініціативи. Після 23 — означення, яке закривається «в лоб». 26! — чудовий хід на край дошки, винайдений Нісімурою (Японія). Його задум стає зрозумілим тільки після 30-го ходу, коли горизонтальна трійка «розтягається» і втрачає свою бойову силу. Ініціатива залишається за білими. Наступна гра нагадує фехтування, де укол іде за уколом. І тільки в районі 60—70-го ходів білі перемагають.

3. Білі мають «специфічну» можливість захиститися з допомогою фолів, тобто в точці перемоги чорних з'являється фол. Розглядаючи раніше фол 4×4, ми вже бачили, як білі перетворили четвірку на шість і тим самим ліквідували загрозу суперника.

Продемонструємо ще одну можливість, ще один варіант 5Д дебюта. Одночасно ми показали різноманітність одного із 24 дебютів рендзю. Уявляєте, скільки потрібно знати хорошому рендзисту, якщо тільки в кожному дебюті існує 8—10 головних варіантів! 12 — протилежний програє форсовано. 13 — позначення. 14 — єдиний рятівний для позиції хід, який перетворює позначення 4×3 у фолове 4×4 в пункт 20. Ініціатива — у білих, і це дає їм змогу втекти з небезпечної позиції, яка виникла після 13-го ходу; 21 — типовий приклад перехоплення ініціативи, правда, ненадовго. До 30-го ходу білі стабілізували гру і мають непогані шанси на перемогу в верхній частині дошки (партія Скурадін (Горький) — Глібка (Чернівці)).

4. Чорні можуть захиститися від загрози фола, перетворивши його у псевдофол. Що це таке? Покажемо на двох прикладах. На мал. А в точці X утворюється фол 3×3. На мал. Б в точці Е — псевдофол, оскільки одна з трійок не має реальної загрози, бо дотикається до білої шашки при наростанні в четвірку (чи в край дошки — мал. В).

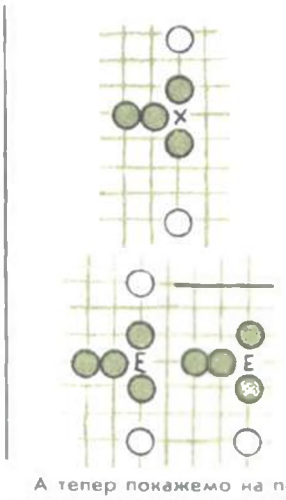

А тепер покажемо на прикладах, як діє система «фол — псевдофол». Одно-

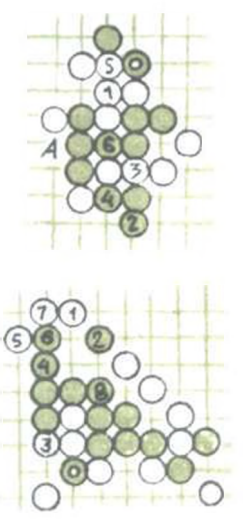

часно зазначимо, що спроба спіймати суперника на фол без врахування реальної ситуації часто призводить до поразки. Після першого ходу білі вбачали фол у пункті 6. Здавалося, що відіграш четвірки й трійки в пункті 4 лише відтягує фінал, але й після 5-го ходу і вимушеного 6-го виявилось, що фолу немає, бо горизонтальна трійка — це псевдотрійка через фол 4Х4 в пункт «А». Без відіграшу четвірки білі спіймали б чорних на фол 3Х3 в точці 6. Тому білі здалися після 6-го ходу. Повчальний приклад маємо у партії московських рендзистів Олександрова та Бірюкова. Ходом №1 білі позначили фол 4Х4Х3 в точці 8, а 3-м ходом вони натисли на цей пункт. Здавалося, поразка неминуча, але чорні чудовим маневром перетворили діагональну четвірку в довгий ряд і 8-м ходом побудували переможну вилку 4Х3.

5. Різновидом захисту позицій є захоплення опорних пунктів, у яких перетинаються фактична й потенціальна загрози. Частково ми вже розглядали це в попередніх публікаціях. Покажемо цей захист більш докладно. Розіграно один з головних варіантів 8Д. 11 — перекривається небезпечна горизонталь і займає важливий пункт. 12 — сильний хід, нахил у ворожі ряди. 14 — теж сильний хід, він займає дуже важливий пункт. 15 — чорні вклинюються і готують атаку зліва. 16 — захист нижнього та лівого флангу. 17 — займає опорний пункт справа і готує плацдарм для нового напрямку атаки. 18 — чудовий по силі хід, який розрізає три фланги. 19 — займає дуже важливий пункт. Після 20-го ходу білі майже зрівняли гру.

І ще одна порада: при позиційному захисті намагайтесь або оточити шашки суперника, або роз'єднати його фланги, або присунути до краю дошки!

На закінчення тактичних і стратегічних принципів рендзю даємо алгоритм вибору наступного ходу.

1. Спочатку визначити вид загрози суперника: четвірка, трійка, позначення, пауза чи пункт.

2. Оцінити власні ресурси.

3. Порівняти свою загрозу і його. Якщо своя не слабкіша, то із задоволенням вигравайте чи атакуйте, використовуючи перевагу чергового ходу.

4. В протилежному випадку існує дві можливості:

а) закрити загрозу суперника, після чого ваша загроза повинна бути небезпечнішою, ніж у нього;

б) зробити один або кілька проміжних ходів вищого рівня, загроза суперника, а потім приступити до неї.

5. Якщо немає можливості дістати позицію після свого ходу, в якій ваша загроза була б вищою, ніж загроза суперника, то потрібно покластися на його помилку при реалізації переваги.

А тепер — продовження конкурсу. Відповіді на завдання четвертого туру.

Завдання № 9

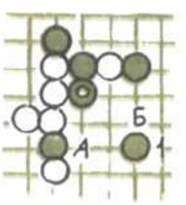

Завдання № 10

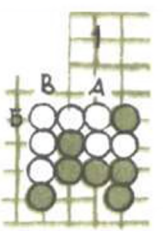

Завдання № 11

Завдання № 12

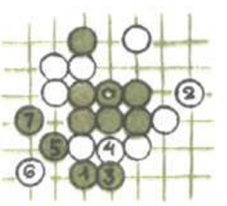

У завданнях № 9 і № 10 після першого ходу подвійне позначення в пункт А і Б (В).

Завершуємо наш конкурс трьома цікавими завданнями. Звертаємо вашу увагу на те, що в № 14 змійка починається з центру поля (задача Мельмана), а в № 15 немає чорної шашки у центрі дошки — бажання автора Дороніна.

Завдання № 13

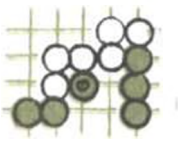

Завдання № 14

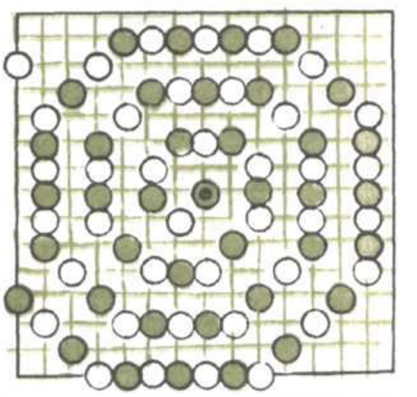

Завдання № 15

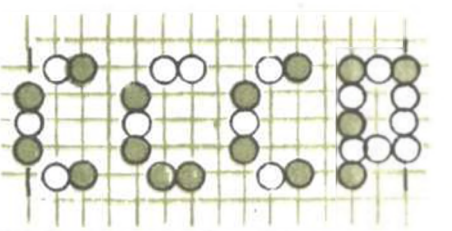

У всіх починають і виграють чорні.

Термін для відповіді — до 21 червня (за поштовим штемпелем).

Той, хто набрав 64 очка у нашому конкурсі, виконав 3 кю, 56 і більше — 4 кю, 48 і більше — 5 кю, 40 — 6 сю, 32 — 7 кю, 26 — 8 кю, 18 — 9 кю і 10 — 10 кю.

А. ГЛІБКА.

Від редакції. На цьому ми припиняємо публікацію матеріалів по рендзю. Бажаємо всім, хто засвоїв правила цієї гри, успіхів.

Мініатюри

З анонімки

Генератор займається нагнітанням напруги електричного поля.

Парадокс

Якщо деякі моменти історії зачорнити так, що вони не відбиватимуть світло, одержимо нові «білі плями».

Заздрість

Мавпа заздрила Сізіфу, що коефіцієнт корисної дії його праці — п'ятдесят процентів.

Вячеслав НАЛЬОТОВ, м. Київ.

Якщо ви коли-небудь креслили, то знаєте, що без гумки, як без рук. Потреба в ній різко зростає як тільки вона зникне, а зникає вона постійно. Пошуки забирають більше часу, ніж усе креслення. Крім того, це виснажує нервову систему і погіршує працездатність. Проте, правильно організувавши процес пошуку, маєте шанс скоротити втрати.

Насамперед належить одразу виключити ті місця, де взагалі вона не може бути. Так, недоцільно шукати гумку під олівцем, на люстрі, в годиннику, а також у інших кімнатах, якщо ви туди не виходили від часу останнього контакту з нею.

Далі спробуйте пригадати, що ви робили з моменту останнього спілкування з гумкою. Якщо розмовляли по телефону, шукайте її біля апарата. Якщо заходили потім в кухню, нишпорте в холодильнику, у відрі для сміття тощо.

Коли ж із кухні вас покликали до телевізора, тоді згуба — в зоні бачення останнього. А якщо ви переносили шафу, обстежте місце, де колись вона стояла, поки туди не поставили диван.

А раптом пошуки протягом перших сорока п'яти хвилин виявляться марними? Тоді зробіть невеличку паузу, аби скинути нервове напруження. Переверніть касету в магнітофоні, перекуріть, випийте прохолоджувальний напій, але ви повинні пам'ятати, що такі дії можуть збільшити вірогідність заплутування слідів.

Потім варто знову зосередити увагу на об'єкті пошуку і пригадати, який вигляд мала гумка, коли ви бачили її востаннє. Не виключено, що ви вже на неї натикались, але не звертали уваги через заклопотаність.

Якщо гумка і досі не знайшлася, спробуйте вдатися до ефекту раптовості. Приміром, вискочіть на балкон і подивіться там. Це іноді приводить до успіху, хоч і викликає здивування сусідів... Малоефективним є принцип очікування. Наприклад, сидіти на дивані, втупившись в одну точку і чекати, коли там з'явиться ваша гумка.

Коли ваші спроби так і не увінчалися успіхом, підійдіть до проблеми з іншого боку: радикально змініть постановку завдання. Не знайти гумку, а дістати її! У більшості випадків це принципово змінює ситуацію й надає сил. Наприклад, простіше взяти іншу гумку. Хоч іноді з'ясовуєш, що та була остання, а попередню — шукав ще вчора.

Є ще один хитрий прийом — позичити гумку в сусідів. Одначе цей варіант призводить до затягування процесу і, як правило, ви повертаєтеся з порожніми руками.

Хоч як це дивно, але етап, що настає після вдалого завершення пошуків,— найболючіший. Треба сісти у вихідне положення, взяти знайдену гумку і тоді спромогтися пригадати, навіщо вона була потрібна. Незалежно від наслідків, потім вам доведеться шукати... олівця. Але то вже предмет окремих рекомендацій щодо оптималізації пошуків.

Олег ЗЛОБІН.

м. Київ.

Педагогічні роздуми

У школи життя — своя реформа.
Цікава арифметика: три ставимо, два — маємо на думці.
Чим більше в педагогічних хащах дубів, тим вищий рівень липової освіти.
І учень важкий, і батько його має вагу...
На екзаменах плавав, а далеко пішов.

Леонід ЗАБАРА.
с. Тур'я Сумської області.

У конторі «Заготпропавовоч» все почалося з переполоху. Пішли чутки, що має прибути робот, який виконуватиме різні операції, замінивши сімох чоловік.

Це пахло різким скороченням великого штату працівників, роботу яких могли, зрештою, замінити двоє-троє сумлінних людей, а не якийсь там робот. Слідом за чутками з'явився робот. Перевага його над живими системами, себто людьми, відразу далася взнаки. Він не запізнювався на роботу, не перекурював, не пив, не відлучався в чергу по дефіцит і пиво. В одному він поступався службовцям. Розумів всі речі надто буквально, не вмів хитрувати. А вони вміли, а тому придумали... не давати роботу роботи. Так десь, дадуть на годину-другу сякого-такого заняття, а решту часу він байдикує.

Минув місяць, і робота не впізнати. Зовсім зледащів.

Нарешті жінки заступилися за нього:

— Та придумайте йому хоч якесь заняття...

І чоловіки навчили його грати в шахи. Тепер він за день проводив кілька сеансів одночасної гри з усіма в конторі, хто вмів грати в шахи. Директору це явно не сподобалося, і він ізолював робота від колективу. Тепер шеф сам грає з роботом в підкидного дурня. Щоправда, спочатку робот зрозумів назву гри надто буквально і кілька разів підкинув директора до стелі, але далі справа налагодилася.

Василь БАБІЙ.

смт Богородчани Івано-Франківської області.

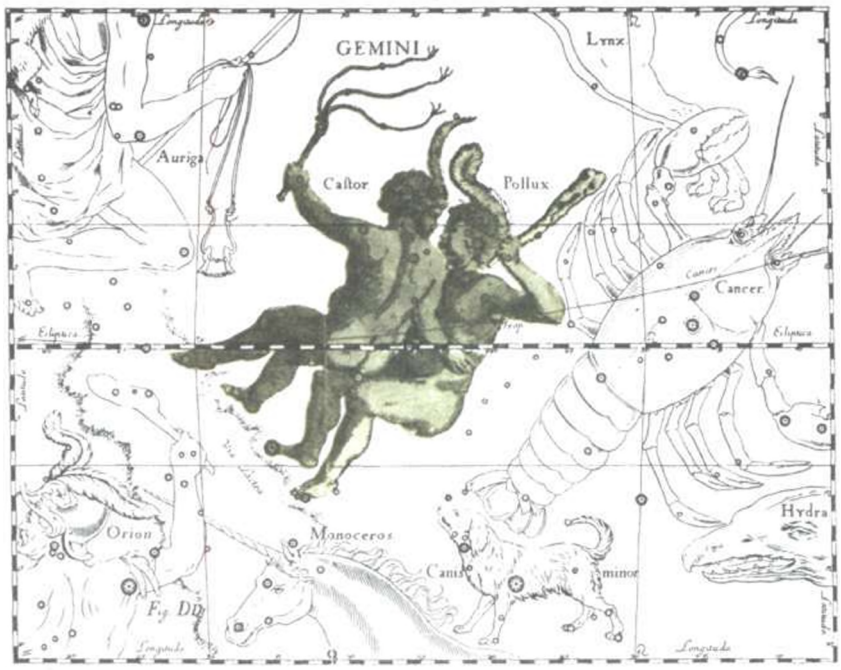

Близнята

(21 травня — 21 червня)

Почнемо з легенди. Близнята Кастор і Поллукс були дітьми бога Зевса і цариці Спарти Леди (їхня сестра — чарівна Олена, через яку розпочалася знаменита Троянська війна). Брати були хоробрими, обидва брали участь у поході грецьких героїв, які на кораблі «Арго» пустилися у далеку Колхіду за золотим руном. Легенда розповідає, що брати дуже любили один одного і коли один помер, другий теж пішов із життя. Після їхньої смерті Зевс переніс братів на небосхил, де вони сяють до сих пір.

Зодіакальне сузір'я Близнят розташоване частково у Чумацькому Шляху. Його найяскравіші зірки Кастор і Поллукс зовсім (за своїми фізичними характеристиками) не схожі між собою. Яскравіший і розташований ближче до нас Поллукс — поодинокий оранжевий гігант. А Кастор належить до найцікавіших зірок небосхилу. У телескоп можна побачити, що це не одна зірка, а цілих три. Дві блакитні (Кастор А і Кастор В) обертаються одна навколо одної з періодом 40 років. Більш віддаленому від них червоному карлику (Кастору С) потрібно витратити кілька тисяч років, щоб зробити один оберт навколо блакитних зірок. Астрономи за допомогою спеціальних приладів, встановлених на телескопі, дослідили, що кожна із зірок — подвійна система, а це значить, що Кастор являє собою шестикратну зірку, що складається з трьох близько розташованих зоряних пар. Якщо уявити, що у Кастора є планетна система, то розумним істотам, які, можливо, там проживають, відкривається красиве видовище: на їхньому небі сяє цілих шість світил: два червоних і чотири яскраво-блакитних.

Астрологи вважають, що цьому зодіакальному знаку покровительствує планета Меркурій. Сприяють: метал — ртуть, камінь — опал, усі кольори, найсприятливішим днем є середа. Характер у Близнят невловимий. Близнята розумні, мають різнобічні інтереси. Вони допитливі, здібні, легко пристосовуються до будь-яких умов. Цей знак дає найбільшу кількість геніальних і талановитих людей в галузі науки, літератури, мистецтва. Народжені під цим знаком мають також нахил до філософії та музики.

Любити Близнят важко, бо вони прагнуть незалежності, залишаючи тих, хто їх любить, у вічній непевності. Хоч вони не здатні щиро кохати і рідко бувають ніжними, самі ж потребують любові, турботи і ласки.

Жінки, що народилися під цим знаком, чудові подруги, розумні, інтелігентні, дотепні, жваві. Легко сходяться з людьми, здатні підтримати розмову на будь-яку тему. Вони люблять незалежність, майже завжди мають професію. У шлюбі такі жінки бувають хорошими подругами і помічницями своїм чоловікам.

Під цим знаком, зокрема, народилися поет О. С. Пушкін, композитор Р. Штраус, філософ І. Кант, художник І. М. Крамської, скульптор В. І. Мухіна та ін.

Олесь ДАНКО.

З гороскопу друїдів

Верба

(01.03 — 10.03; 03.09 — 12.09)

Своєю пісенно-меланхолійною красою Верба неабияк приваблює. Вона наче б приховує якусь таємницю, сповнена журби, неусвідомлених бажань.

Дуже чутлива, полюбляє сонячне тепло, відпочинок біля води. Як ніхто інший, цінує хвилинні радощі і не відмовляє собі в жодній з них. Не треба довіряти її зовнішній покірливості. Всупереч їй, вона діловита й рішуча, добре знає, чого прагне. Ніколи не нав'язує своєї думки, оскільки має розвинене почуття уваги до інших і позбавлена бажання керувати.

Наділена поетичними здібностями. Її меланхолійні сентенції з приводу наближення осені і скороминущості життя не слід сприймати надто серйозно і вважати проявом песимізму. Верба буває важким партнером, бо не здатна швидко адаптуватися й не йде на компроміси.

Її беззахисність і безпорадність — часто тільки тактика. Часом для розваг, а інколи і для власної вигоди вона блискуче вміє зіграти роль слабкої істоти. В житті може себе чудово захистити.

У почуттях швидше романтична, ніж сентиментальна. Верба не любить буденності, вона наділена артистичними здібностями, інтуїцією і багатою уявою. Інколи буває непоганим психологом, завдяки чому відгадує чужі думки і бажання. Її життя могло б минати дуже спокійно, коли б не великий потяг до мук кохання. Однак не слід сприймати серйозно її скарги: почуття без страждань нічого не варте.

Риси народжених під знаком Верби: інтуїція, багата уява.

Під знаком Верби народилися: Сметана, Єлізавета I (англійська), Моріс Шевальє.

Липа

(11.03 — 20.03; 13.09 —22.09)

Дуже приваблива і вміло цим користується. Заморочить голову будь-кому. Мріє про стабільне, забезпечене, повне вигоди життя, але часто цього не усвідомлює. Вона легко пристосовується до різних умов. Їй достатньо мати намет, аби створити атмосферу домашнього затишку. Спокійна на перший погляд і навіть трохи безвольна, мовчазна, ляклива, при цьому безтурботна й песимістична. Часто Липа проходить через все життя з почуттям суму. Це її основний ворог.

Буває нестійка, особливо чутлива до лестощів. Розмовляти з нею приємно і легко, залишається відчуття психічного комфорту. Липа терпляче слухає свого співрозмовника, уважно ставиться до ближніх і не намагається ними командувати. Її всі люблять навіть тоді, коли на неї не дуже можна покластися.

Наділена практичним розумом, має нахил до техніки. Якщо зустрінеться на життєвому шляху рідна душа — кохання може повернути їй рівновагу й позбавити протиріч. При цьому має сильно розвинене почуття власної гідності. Буває ревнива, часто без причин.

Риси народжених під знаком Липи: спостережливість, реалізм, організаторські здібності.

Під знаком Липи народились: А. Ейнштейн, Людовік XIV.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» (див. стор. 42—45).

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ?»

1. 11. 2. Індія. 3. Садовий слимак (14 175). 4. В 1783 р. 5. Макрозалія австралійська. 6. Освітленість. 7. Пристосованість до чіткого бачення. 8. В 1948 р. 9. Показник антидетонаційних властивостей бензину. 10. 1,852 км/год.

ЛОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

І. Замість знака «?» треба поставити символ № 4. Основні критерії для визначення: форма тіла — квадрат, кількість вус — 1, форма хвоста — вправо.

ІІ.

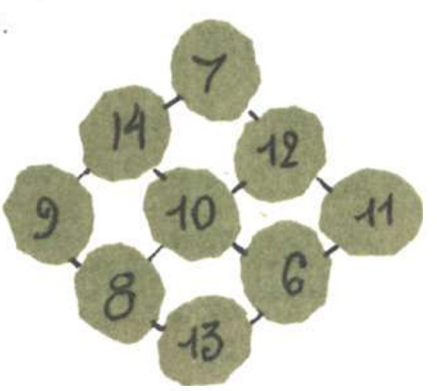

Читайте у наступному номері:

Чому гинуть українські чорноземи?

Політика і економіка. Вчора. Сьогодні. Завтра

Чи можна передбачити землетруси?

Про долю третього президента АН УРСР

Володимир Винниченко. «Відродження нації»

Сфінкси із Фів на березі Неви

Україна і українці. Одяг — паспорт людини

З історії символіки

Україна очима іноземців

Статті Богдана Хмельницького. Коментар історика

Біблія. Розділи з «Нового завіту»

Ще один комплекс стародавньої китайської гімнастики

Проблеми інопланетян. Засідання клубу «Гіперболоїд»

Поради для дому, для сім'ї

Знаки зодіаку. Гороскоп друїдів

Фантастика

Гумор

На 1-ій стор. обкладинки — місто Кам'янець-Подільський. Матеріал «Подоляни» читайте на стор. 32.
Фото В. АРТЮШЕНКА.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
(редактор відділу)
Ю. М. ПАХОМОВ
Я. С. ПІДСТРИГАЧ
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
В. С. БАНЦЕР
І. Д. ЛЕПША
О. Ю. ПОЛІЩУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 27.02.90.
Підписано до друку 05.04.90.
БФ 29051.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 55 000 прим.
Зам. 041.
Ціна 55 к.

252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Тел. 441-88-13, 441-88-25, 441-88-09.
Адрес редакции: 252047. Киев-47,
проспект Победы, 50.

Ордена Леніна комбінат друку видавництва «Радянська Україна», 252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Ордена Ленина комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке), № 5 1990 г.

Издательство «Радянська Україна»

Текст набрано із застосуванням вітчизняного фотонабірного комплексу «Каскад».

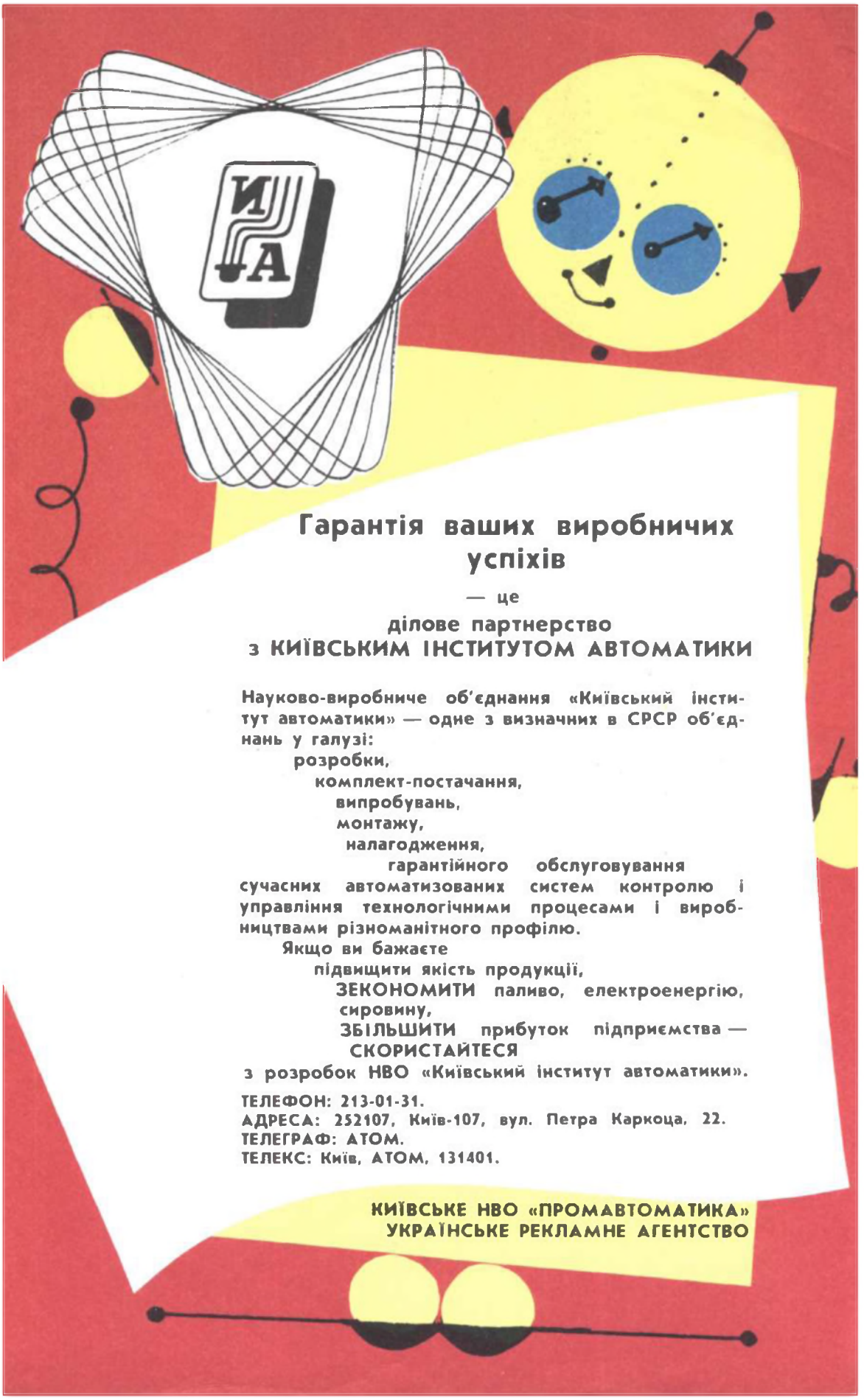

Гарантія ваших виробничих успіхів

— це

ділове партнерство
з КИЇВСЬКИМ ІНСТИТУТОМ АВТОМАТИКИ

Науково-виробниче об'єднання «Київський інститут автоматики» — одне з визначних в СРСР об'єднань у галузі:

розробки,
комплект-постачання,
випробувань,
монтажу,
налагодження,
гарантійного обслуговування

сучасних автоматизованих систем контролю і управління технологічними процесами і виробництвами різноманітного профілю.

Якщо ви бажаєте

підвищити якість продукції,
ЗЕКОНОМИТИ паливо, електроенергію, сировину,
ЗБІЛЬШИТИ прибуток підприємства —
СКОРИСТАЙТЕСЯ

з розробок НВО «Київський інститут автоматики».

ТЕЛЕФОН: 213-01-31.
АДРЕСА: 252107, Київ-107, вул. Петра Каркоца, 22.
ТЕЛЕГРАФ: АТОМ.
ТЕЛЕКС: Київ, АТОМ, 131401.

КИЇВСЬКЕ НВО «ПРОМАВТОМАТИКА»
УКРАЇНСЬКЕ РЕКЛАМНЕ АГЕНТСТВО

Ціна 55 коп.
Індекс 74330.

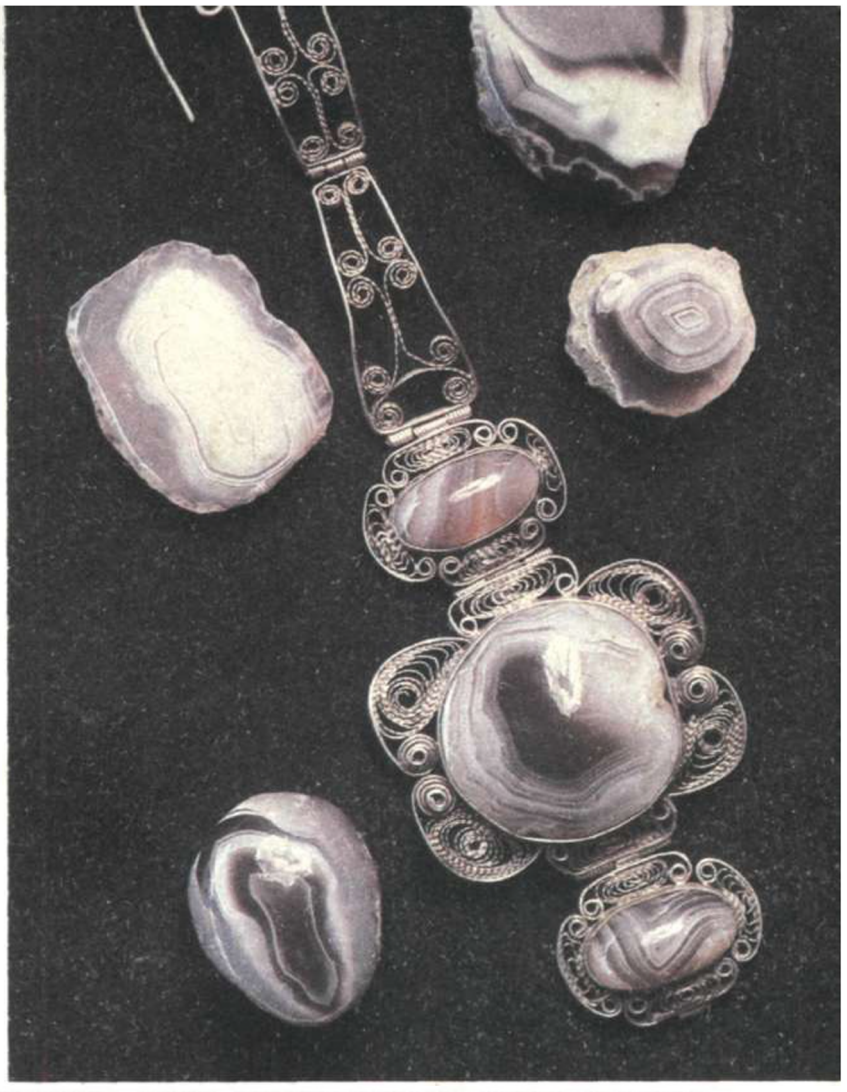

Душа каменя

Світлана ЯНКО

Дві стихії ніколи не набридають, скільки на них не дивитися — вода і полум'я...

Та ось перед нами камінь — звичайний мінерал, народжений у первісному хаосі розплавленої тверді. Вічність, що візерунчастими мигдалинами агатів застигла у тілі Землі. Теж стихія, але нерухома. Свого роду скам'яніла пам'ять про те, що коїлося у вируючому котлі шаленіючих вулканів, які виповнювали щонайменші порожнини газами і пекельними розплавами, насиченими кремнієм, залізом, алюмінієм, кальцієм. Це вони, охолоджуючись, перетворювалися на мінерали. Звідти родом і агат, твердий напівкоштовний камінь.

Заглиблюючись поглядом у його напівпрозорі нетрі, починаєш зрештою розуміти: вони приваблюють аж ніяк не менше, ніж бистрина річки чи, скажімо, язики полум'я, приваблюють тою особливою глибиною, яка властива тільки агатам. Зачаровує гра півтонів, вигадливі форми і внутрішня впорядкованість структури. І вже не в змозі відірвати очей від оповитих димчастою імлою неземних краєвидів, що міняться пасмугами усіх можливих у природі відтінків. І що пильніше вдивляєшся у кам'яну глибінь, то фантастичніші рельєфи вихоплює око.

Нежива, застигла стихія. Але чому весь час здається, що над вигадливими пагорбами і долинами і досі клубочиться первісна пара, а ти, мимоволі опинившись у полоні гармонії, відчуваєш тепло, начеб випромінюване з глибини віків. І зігріває душа каменя людську душу своєю тихою, прихованою красою.

Чітко проступають розчерки колись розбурханої стихії, що вкарбувала у камінь громаддя бастіонів, скупчення хмар, концентричні і плоско-смугасті структури, котрі, мов вир зворотних течій, огинають одна одну.

У рисунку агата, в його ледь вловимій оком шаруватості, вгадується гідна подиву схожість з річними кільцями дерев. Чи не свідчить вона про вік каменя, буремні і спокійні періоди у житті планети? Чи не приховує інформацію про космічні ритми, адже Земля і Космос неподільні?

Різні бувають агати. Сині — дуже рідкісні, ще рідкісніші — яскраво-зелені. Чорний же агат — виняток, а популярний епітет «агатові очі» тільки свідчить про підміну одного поняття іншим. Річ у тім, що крім агата, є ще гагат — різновид чорного вугілля, гірська смола. Першу літеру загубили, от і вийшло — агатові очі. І все-таки, полонить агат не кольором, а гармонійним поєднанням відтінків, їх неторканою, нерукотворною красою. А краса рукотворна, витворена руками ювеліра? Що тут найцінніше — матеріал чи виріб з нього? Чия майстерність є визначальною — природи, яка витратила геологічні епохи, щоб вкарбувати пам'ять про них у невеличкому зерні, чи володіючий прийомами обробки майстер, який спромігся розкрити теплу душу каменя?

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1990, № 5, 1—88